

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

PEYZAJ MİMARLIĞI ANABİLİM DALI

**MANİSA KENT MERKEZİNDEKİ BAZI TARİHİ VE KÜLTÜREL
DEĞERLERİN PEYZAJ MİMARLIĞI AÇISINDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞURA YILDIRIM

Tez Danışmanı

Prof. Dr. ABDULLAH KELKİT

ÇANAKKALE – 2023

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

PEYZAJ MİMARLIĞI ANABİLİM DALI

**MANİSA KENT MERKEZİNDEKİ BAZI TARİHİ VE KÜLTÜREL
DEĞERLERİN PEYZAJ MİMARLIĞI AÇISINDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞURA YILDIRIM

Tez Danışmanı

Prof. Dr. ABDULLAH KELKİT

ÇANAKKALE – 2023

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Şura YILDIRIM tarafından Prof. Dr. Abdullah KELKİT yönetiminde hazırlanan ve **17/01/2023** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “Manisa Kent Merkezindeki Bazı Tarihi ve Kültürel Değerlerin Peyzaj Mimarlığı Açısından İncelenmesi” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Prof. Dr. Abdullah KELKİT
(Danışman)

.....

Prof. Dr. Murat ZENCİRKIRAN

.....

Doç. Dr. Alper SAĞLIK

.....

Tez No : 10525735

Tez Savunma Tarihi : 17/01/2023

.....
Doç. Dr. Yener PAZARCIK
Enstitü Müdürü

.../02/2023

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Şura YILDIRIM

17/01/2023

TEŞEKKÜR

Bu tezin gerçekleŐtirilmesinde, çalıŐmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen saygı değer danışman hocam Prof. Dr. Abdullah KELKİT' e, çalışma sũresince tũm zorlukları benimle gũęũsleyen ve hayatımın her evresinde bana destek olan değerli annem Filiz YILDIRIM'a, babam Abdulkadir YILDIRIM'a ve kardeŐlerime; bu sũrete yanımda olan tũm değerli meslektaŐlarım, arkadaŐlarım sonsuz teŐekkũrlerimi sunarım."

Şura YILDIRIM
anakkale, Ocak 2023

ÖZET

MANİSA KENT MERKEZİNDEKİ BAZI TARİHİ VE KÜLTÜREL DEĞERLERİN PEYZAJ MİMARLIĞI AÇISINDAN İNCELENMESİ

Şura YILDIRIM

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Abdullah KELKİT

17/01/2023, 133

Kentsel tarihi ve kültürel mekânlar geçmiş dönemlerden günümüze getirdiği sosyo-kültürel yansımalar sayesinde günümüz toplumuyla geçmiş dönemler arasında bir köprü kurmaktadır. Döneminin dini, ticari, ekonomik ve sosyal hayatının izlerini sahip olduğu yapısal elemanlar, bitkisel elemanlar ve işlevsel özellikleriyle günümüz toplumlarına yansıtmaktadırlar. Bu mekânlar toplumun ortak miras alanları olarak kabul edilir ve ait oldukları coğrafyanın, bölgenin, kentlerin kimliklerinin ve kültürlerinin oluşmasını sağlarlar. Toplumların ortak miras alanlarının en önemli elemanları; mimari yapılar, tarihi eserler ve bu yapıların açık, yarı açık ya da iç mekânlarında oluşturulan peyzaj alanlarıdır. Günümüzde özellikle kent merkezlerinde bulunan tarihi ve kültürel mekânlar ve onlara ait açık-kapalı peyzaj alanları zamanla kentin odak noktası olup, bazıları sahip oldukları işlevleriyle bazıları da yeni işlev ve fonksiyonlar kazandırılarak kentliler için birer kaçış mekânlarına dönüşmüşlerdir. Bu tez çalışması kapsamında Manisa ili Şehzadeler ilçesi sınırları içerisinde bulunan Beylikler Dönemi ve Osmanlı Dönemi'ne ait (Manisa Ulu Cami Külliyesi, Hatuniye Külliyesi, Hafsa Sultan Külliyesi, Muradiye Külliyesi) tarihi ve kültürel mekânlar ile bu mekânların açık-yarı açık peyzaj alanlarının yapısal ve bitkisel elemanları peyzaj mimarlığı tasarım kriterleri doğrultusunda analiz edilip, değerlendirilmiştir. Çalışma alanlarında bulunan sert zemin döşeme elemanları, aydınlatma elemanları, donatı elemanları ve tüm bitkisel elemanlar tespit edilip değerlendirme kapsamına alınmıştır. Yapılan analizler ve incelemeler sonucunda yapısal elemanların çalışma alanlarının çoğunda buldukları tarihi ve kültürel yapılarla uyumlu olmadığı, bitkisel elemanların gerekli olan bakım, budama, ilaçlama, gübreleme gibi ihtiyaçlarının eksik ya da yanlış yapıldığı gibi tespitlerde

bulunulmuştur. Elde edilen tespitler doğrultusunda farklı devletler ve farklı yüzyıllarda inşa edilen bu tarihi ve kültürel mekânların peyzaj alanları bakım-onarım ve restorasyon projeleri kapsamında değerlendirilip, inşa edildikleri dönemin ayırt edici mimari özellikleri doğrultusunda bağlı olduğu yapı ya da yapılar topluluğuyla uyumlu yapısal ve bitkisel çözümler getirilmesine yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarihi Mekân, Kentsel Peyzaj, Peyzaj Tasarım, Manisa, Kültürel Peyzaj, Kentsel Mekân

ABSTRACT

REVIEWING SOME HISTORICAL AND CULTURAL VALUES IN THE CENTER OF MANISA PROVINCE WITH THE SCOPE OF LANDSCAPE ARCHITECTURE

Şura YILDIRIM

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in Landscape Architecture

Supervisor: Prof. Dr. Abdullah Kelkit

17/01/2023, 133

Owing to the fact that historical and cultural structures have brought old socio-cultural reflections to the modern World, these buildings have built a bridge between past and present times. The structures, consisting of religion, trade, financial and social fingerprints of old periods, have been functional for cities. It is outstandingly believed that these structures are tangible cultural heritage and build an eminent culture and ID in the regions. Some of the most important historical areas are buildings, heritages and landscapes. Nowadays, the historical buildings, cultural locations and landscapes are regarded as central points of cities and some of them are functional, whereas rest of them are refunctioned. Hence, these places have become recreation areas. In this thesis, such heritage values from Late Seljuks and Ottoman Empire periods as Manisa Ulu Mosque, Hatuniye, Hafsa Sultan and Muradiye social Islamic complexes in Şehzadeler County are reviewed with landscape architecture discipline and then analyzed. Additionally, opened and half-opened landscape areas and structural (ceiling, lighting and outfit elements) and natural factors in the values are also reviewed. According to the result, structural factors are not conformed with historical structure, while all the structures are covered with weeds. In suggestions chapter, it is suggested that more Professional restoration methods should be preferred and the structures must be well-cared.

Keywords: Historical Places, City Landscape, Manisa, Landscape Design, Cultural Landscape, City Destinations

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	viii
TABLolar DİZİNİ.....	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
-------------	---

İKİNCİ BÖLÜM

ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

2.1. Çalışma Alanıyla İlgili Çalışmalar	12
2.2. Araştırma Konusuyla İlgili Çalışmalar.....	14

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MATERYAL YÖNTEM

3.1. Materyal	17
3.2. Yöntem	19

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Manisa'nın Doğal ve Kültürel Verileri	23
4.1.1. Doğal Veriler	23
İklim	23
Bitki Örtüsü	25
4.1.2. Kültürel Veriler	26
Nüfus	26
Ulaşım	26
Turizm	27
Sosyo-Ekonomik Durum	28
Tarihçe	28
4.2. Beylikler Dönemi Mimari Gelişmeler, Külliye ve Camiler	31
4.2.1. Manisa Ulu Cami (İshak Çelebi) Külliyesi	37
Manisa Ulu Cami'nin (İshak Çelebi) Tarihsel Gelişimi	39
Manisa Ulu Cami'nin (İshak Çelebi) Mevcut Peyzaj Alanlarının Analizi...	40
4.3. Klasik Osmanlı Dönemi Külliye ve Camiler	56
4.3.1. Manisa Hatuniye Külliyesi ve Bülent Koşmaz Parkı	59
Manisa Hatuniye Külliyesi ve Bülent Koşmaz Parkı Tarihsel Gelişimi	60
Manisa Hatuniye Külliyesi ve Bülent Koşmaz Parkı Mevcut Peyzaj Alanlarının Analizi	61
4.3.2. Manisa Sultan Cami ve Külliyesi	73
Manisa Sultan Cami Tarihsel Gelişimi	73
Manisa Sultan Cami Mevcut Peyzaj Alanlarının Analizi	75
4.3.3. Manisa Muradiye Külliyesi	98
Manisa Muradiye Külliyesi'nin Tarihsel Gelişimi	99
Manisa Muradiye Külliyesi Mevcut Peyzaj Alanlarının Analizi	101

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ ve ÖNERİLER	117
-------------------------	-----

KAYNAKÇA	125
ÖZGEÇMİŞ	I

SİMGELER VE KISALTMALAR

ÇED	Çevresel Etki Değerlendirme Raporu
ICOMOS	Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi
SEGE	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi Sıralaması
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu
URL	Uniform Resource Loader (Kaynak Bulucu)
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
Spp.	Tür
yy.	Yüzyıl
vb.	Ve benzeri
m	Metre
m ²	Metrekare
cm	Santimetre
km	Kilometre
km ²	Kilometrekare
°C	Santigrat derece
%	Yüzde oranı
°	Derece
'	Dakika
3D	Üç boyut

TABLULAR DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	Mevlevihane Bitki Listesi	50
Tablo 2	Hatuniye Camii Avlusu Bitki Listesi	63
Tablo 3	Bülent Koşmaz (Emekliler) Parkı Bitki Listesi (ağaçlar)	69
Tablo 4	Bülent Koşmaz (Emekliler) Parkı Bitki Listesi (çalılar)	70
Tablo 5	Sultaniye Külliyesi Bitki Listesi	87
Tablo 6	Muradiye Camii Bahçesi Bitki Listesi (Restorasyon Öncesi)	106
Tablo 7	Arkeoloji Müzesi Bitki Listesi	112

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa No
Şekil 1	Çalışma Alanlarının Yeri ve Konumu	18
Şekil 2	Yöntem Akış Şeması	20
Şekil 3	Meteoroloji Genel Müdürlüğü 2021 Sıcaklık ve Yağış Verileri	24
Şekil 4	Meteoroloji Genel Müdürlüğü 2020 Kuraklık Haritası	24
Şekil 5	Beylikler- Osmanlı Dönemi Yapılarının Kentteki Konumu	34
Şekil 6	Selçuk İsa Bey Camii ve Avlusu	36
Şekil 7	Ulu Cami Külliyesi Planı	38
Şekil 8	Ulu Cami Görseli	38
Şekil 9	Medrese Giriş Kapısı Önünde Bulunan Anıt Ağaç	40
Şekil 10	Medresenin Taç Kapısının Sağında Bulunan Çeşme ve Detayları	41
Şekil 11	Medresenin Taç Kapısının Solunda Bulunan Çeşme ve Detayları	41
Şekil 12	Medresenin Restorasyon Sırasında Dışarıdan Görünümü	42
Şekil 13	Medreseyi Cami ve Türbe Bölümünden Ayıran Demir Kapı ve Avluda Görülen Donatı Detayları	43
Şekil 14	Restorasyon Sonrası Avlu	44
Şekil 15	Avluda Bulunan Şadırvanın Geçmiş Dönemlerdeki Görselleri	45
Şekil 16	Avlu Sert Zemin Detayları	45
Şekil 17	Avluda Bulunan Devşirme Sutunlar Ve Taş Süsleme Detaylı Sütun Başlıkları	46
Şekil 18	Avlunun Restorasyon Öncesi ve Sonrası	46
Şekil 19	Aydınlatma Elemanları Görselleri	47
Şekil 20	Manisa Mevlevihanesi	47
Şekil 21	Mevlevihane Giriş Detayları	48
Şekil 22	Mevlevihane Giriş Detayları	49

Şekil 23	Bahçede Bulunan Mezarlık Alanının Görselleri	50
Şekil 24	Mevlevihane Yan Cephesindeki Akdeniz Servileri	51
Şekil 25	Mevlevihane Girişinde Bulunan Rampa	52
Şekil 26	Tip 1 Spot Aydınlatma Görselleri	53
Şekil 27	Tip 2 Yerden Yüksek Aydınlatma Görselleri	53
Şekil 28	Tip 3 Yerden Yüksek Aydınlatma Görselleri	53
Şekil 29	Aydınlatma Boşlukları ve Alt Kota İniş Detayları	54
Şekil 30	Bahçede Bulunan Belediye Tipi Oturma Elemanları	54
Şekil 31	Mevlevihane Girişinde Bulunan Oturma Mekânı	55
Şekil 32	Otomatik Sulama Sisteminin Olduğu ve Olmadığı Alanlardan Görseller	55
Şekil 33	Hatuniye Cami ve Yakın Çevresi	59
Şekil 34	Hatuniye Cami Avlusu	61
Şekil 35	Avluda Bulunan Çöp Kutuları ve Oturma Elemanları	62
Şekil 36	Avluda Bulunan Hasır Sandıkları ve Örtü Elemanları	62
Şekil 37	Avluda Bulunan Şadırvan Detayları	63
Şekil 38	Avludaki Bitkilendirme Çalışması	64
Şekil 39	Parkın Meydan/Otopark Olarak ve Emekliler Parkı Olarak Kullanıldığı Dönemler	65
Şekil 40	Bülent Koşmaz Parkı Drone Görüntüsü	65
Şekil 41	Hatuniye Cami Avlusundan Bülent Koşmaz Parkı'na Bakış	66
Şekil 42	Parkın Doğu Cephesinden Bir Kesit	67
Şekil 43	Sert Zemin Detayları	67
Şekil 44	Pergola ve Aydınlatma Elemanları Detayı	68
Şekil 45	Tip 1 ve Tip 2 Aydınlatma Elemanları	68
Şekil 46	Dörtgen Formlu Havuz Detayı	69

Şekil 47	<i>Chamaerops humilis</i> ve <i>Festuca glauca</i> ile Yapılmış Mini Tepecikler	71
Şekil 48	Farklı Türlerin Bir Arada Kullanıldığı Bitki Parteri	71
Şekil 49	<i>Cordyline australis</i> 'Red Star' ve <i>Euonymus japonica</i> 'Aurea' İle Oluşturulmuş Bitki Kompozisyonları	72
Şekil 50	Eğimli Bölgelerde Oluşturulan Yeşil Alanlar	72
Şekil 51	Hafsa Sultan Külliyesi ve Yakın Çevresi	73
Şekil 52	Hafsa Sultan Külliyesi Drone Görünümü	75
Şekil 53	Hafsa Sultan Külliyesi Plan Şeması	76
Şekil 54	Sultan Cami Avlusunda Bulunan Şadırvanın Eski/Yeni Hali	77
Şekil 55	Şadırvanda Bulunan Cam Aplik	78
Şekil 56	Şadırvanda Bulunan Kafes Detayı	78
Şekil 57	Şadırvan ve Cami Arasında Ki Sert Zemin Detayları	79
Şekil 58	Son Cemaat Yerinden Avlu ve Medreseye Bakış	79
Şekil 59	Avludaki Oturma Mekânı	80
Şekil 60	Tip 1 Ve Tip 2 Aydınlatma Elemanları	80
Şekil 61	Tip 3 Ve Tip 4 Aydınlatma Elemanları	81
Şekil 62	Sultan Parkı Giriş Alanları	82
Şekil 63	Hafsa Sultan ve Merkez Efendi Büstleri	83
Şekil 64	Sultan Parkında Bulunan Çeşmeler	83
Şekil 65	Sultan Parkı Oturma Donatıları Görselleri	84
Şekil 66	Sultan Parkında Kullanılan Çöp Kutuları	84
Şekil 67	Sultan Parkı Tip 1, Tip 2 ve Tip 3 Aydınlatma Elemanları	85
Şekil 68	Küp Taş, Podima, Taban Tuğlası ve Arnavut Taş Döşeme Detayı	86
Şekil 69	Sultan Camii ve Park Arasındaki Giriş Alanı Döşeme Detayı	86
Şekil 70	Park İçi Ara Yolların Döşeme Farklılıkları	87
Şekil 71	<i>Viburnum lucidum</i> ve <i>Pyracantha coccinea</i> ile Oluşturulmuş Bir Ara Yol	89

Şekil 72	Sultan Parkında Bir Gül (<i>Rosa spp.</i>) Parseli	89
Şekil 73	Sultan Camii Avlusunda (<i>Platanus orientalis</i>) ve Park İçinde (<i>Magnolia grandiflora</i>) Soliter Bitki Kullanımları	90
Şekil 74	Üç Farklı Bitki Türünün Oluşturduğu Bitki Kompozisyonu	91
Şekil 75	Sultan Parkı Eski Dönem Peyzaj Alanları	92
Şekil 76	Sultan Parkı Mevcut Görselleri	92
Şekil 77	Tıp Tarihi Müzesi Giriş Alanı	93
Şekil 78	Tıbb-İ Aromatik Bitkilerin Sergi Alanı	94
Şekil 79	Darüşşifanın Avlusundan Görünüm	95
Şekil 80	Darüşşifanın Avlusunda Bulunan Havuzun Eski Hali	96
Şekil 81	Avluda Bulunan Havuzun Zaman İçindeki Değişimi	97
Şekil 82	Avluda Bulunan Örtü Elemanı	97
Şekil 83	Avluda Bulunan Bilgilendirme Levhalarının Değişimi	98
Şekil 84	Muradiye Külliyesi ve Yakın Çevresi	98
Şekil 85	Muradiye Külliyesi Yapıları 3D Görselleştirme	99
Şekil 86	Muradiye Cami Avludan Görünüş	100
Şekil 87	Son Cemaat Yerinin Restorasyon Öncesi/Sonrası Görselleri	102
Şekil 88	Cami Avlusunda Bulunan Sonradan Eklenmiş Wc	103
Şekil 89	Avluda Bulunan Şadırvan ve Detayları	103
Şekil 90	Muradiye Cami Avlusundaki Serviler	104
Şekil 91	Cami Avlusunda Bulunan Servinin (<i>Cupressus sempervirens</i>) Eski ve Şimdiki Hali	105
Şekil 92	Muradiye Cami Avlusunun Restorasyon Öncesi ve Sonrası	107
Şekil 93	Avlunun Restorasyon Öncesi/Sonrası Bitkilendirme Tasarımları	107
Şekil 94	Avlunun Restorasyon Öncesi/Sonrası Görselleri	108
Şekil 95	Avlunun Restorasyon Öncesi/Sonrası Görselleri	108
Şekil 96	Çardakların Restorasyon Öncesi/Sonrası Görselleri	109

Şekil 97	Muradiye Cami Avlusundan Görseller	110
Şekil 98	Medrese Avlusunda Bulunan Mermer Süs Havuzu	110
Şekil 99	İmaretin Avlusunda Bulunan Süz Havuzu	111
Şekil 100	İmaret Binası ve Medrese Avlularının Genel Görünümü	112
Şekil 101	Avlularda Bulunan L, Kare ve Dikdörtgen Formlu Bitki Parseli Örnekleri	113
Şekil 102	Medrese Avlusundaki Bitki Parselleri	113
Şekil 103	Medrese Avlusundaki Oturma Mekânı	114
Şekil 104	Külliyede Bulunan Çeşmeler	114
Şekil 105	Mimar Sinan'ın Külliye Önündeki Büstü	115
Şekil 106	Külliye Önünde Oluşturulan Yeşil Alan	116
Şekil 107	Külliye Önündeki Aydınlatma Elemanları	116

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Kentler sahip oldukları özgün kimliklerini oluşturmada içlerinde buldukları tarihi ve kültürel mekânlardan yararlanırlar. Özgün kent kimliğinin oluşmasında ve elde edilen karakteristik özelliklerin korunup, geliştirilmesinde kent içindeki tarihi alanların, çevresinin, doğal ve kültürel değerlerin en iyi şekilde korunup devamlılığının sağlanmasıyla mümkündür. Tarihi mekânların ve çevrelerinin korunması kentlilerin geçmiş dönemlerle kültürel bağının devamlılığını sağlamaktadır. Özellikle uzun bir zaman içinde şekillenen günümüz modern, çağdaş kent kimliği ile tarihi mekânların oluşturduğu ilişki kullanıcı-mekân arasında toplumsal bir bağ kurup kent kültürünü oluşturur. Oluşan bu kültürel bağ sayesinde kent kimliği kültürel bir miras gibi nesilden nesile aktarılmaktadır (Değirmenci ve Sarıbyık, 2015).

Günümüzde özellikle kent merkezlerinde bulunan tarihi ve kültürel alanlar sahip oldukları konumlar nedeniyle buldukları çevrenin hem arazi değerlerini arttırıp hem de mevcut fonksiyonları nedeniyle kentsel mekân ihtiyaçlarına çözüm sağlıyorlar. Bu durumlar tarihi ve kültürel alanların değerini ve önemini daha da arttırmaktadır. Özellikle günümüz kentsel mekân ihtiyaçları ve gelecek nesillere bu tarihi ve kültürel alanların aktarımı için bu alanların bakım, onarım, restorasyon gibi ihtiyaçları giderilip kentin ihtiyaçları doğrultusunda yeni fonksiyonlar getirilebilir (Koçan, 2010; Erduran Nemutlu vd., 2015).

Günümüz çağdaş koruma anlayışıyla, tarihi ve kültürel kentsel alanlar kentlilerin bu alanlara olan ilgi, alaka, kullanım talepleri doğrultusunda kentsel mekân haline gelebilmektedirler (Çelik ve Yazgan, 2007).

Kentsel alanların yaşamsal kalitesini arttırmada en önemli etmen soyut ve somut kentsel miras elemanlarıdır (Erduran Nemutlu vd., 2013). Soyut elemanlar toplumun kimliğini oluşturan gelenek görenekler, toplumsal anılar, etkinlikler (festivaller, kutlamalar vb.) gibi kaynaklardan oluşurken somut elemanlar ise tarihi yapılar, anıtlar, peyzaj alanları,

mimari elemanlar gibi mekânsal kaynaklardan oluşur. Bu elemanların tamamı (somut-soyut) birbirlerinden ayrı düşünülemezler. Geçmişten günümüze kentin tarihini birlikte biçimlendiren, toplumun birer parçalarıdır (Icomos, 2011).

Kültürel miras öğeleri geçmiş dönemlerden günümüze kadar buldukları bölgenin tarihi ve kültürel değerlerini getiren, onları günümüz insanlarına yansıtan ve bu birikimleri gelecek nesillere aktarmayı sağlayan öğelerdir. Bu kültürel miraslar her dönemde geçmişten getirdiği birikimleri o dönemin yeni kültürel değerleriyle geliştirip kültürel aktarımını sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda devam ettirmelidir. Modern kentlerin odak noktası olan bu miras alanlar kentin ekonomik, ticari, turistik gibi birçok yönden cazibe merkezleri olmuşlardır. Bu kültürel mekânlar orijinal hallerine sadık kalınarak korunup, işlevlendirilmelidir (Akça, 2017).

Günümüzde hızlı, yoğun ve sürekli değişim içinde olan kent yaşamında insanlar, durup sakinleşecekleri, vakit geçirip dinlenebilecekleri kentsel mekânlara ihtiyaç duyup, kentin kendilerine sunduğu mekânlara yönelmektedirler. Günümüzde, kent içindeki tarihi ve kültürel alanlara farklı işlev ve fonksiyonlar kazandırarak kentlilerin kullanımına sunulmaktadır. Bu durum kent kültürünün, kent kimliğinin yeniden canlanması için oldukça önem taşımaktadır (Tweed ve Shutherland, 2007; Anıl ve Somuncu, 2013).

Günümüz modern kentlerinde yaşam hızlı ve oldukça yoğun akmaktadır. Bu durum kentlilerin gün içinde kendilerine kaçış alanları aramalarını neden olmaktadır. Son yıllarda kent merkezlerindeki doğal, tarihi ve kültürel değerlere sahip turistik alanlar kaçış mekânları olarak oldukça sık tercih edilmeye başlamıştır. Bu durum özellikle tarihi ve kültürel değerlere sahip alanların bakım, onarım ve korunmalarını daha da önemli hale getirmektedir (Koçan, 2012).

Hızla büyüyen ve gelişen günümüz kentlerinde kentlilerin ihtiyaç ve istekleri de sürekli değişim içindedir. Kentsel ve çevresel planlamalar yapılırken yaşanan bu değişim ve gelişmelerle birlikte kullanıcıların talepleri ve gereksinimleri bugünün koşullarına uygun, estetik ve fonksiyonel çözümler getirmelidir (Çelik ve Yazgan, 2009; Koçan, 2012).

Tarihi mekânlar sahip oldukları kültürel, toplumsal ve ekonomik değerler gibi özellikleri sayesinde buldukları çevreyi tanımlamaktadırlar. Tarihi mekânlar farkındalığı geliştikçe kentlerin planlanmasında alınan kararlar kentin tarihi dokusunun, yapısının korunması, devamlılığının sağlanması, geliştirilmesi gibi zorunluluklar gerektirmiştir (Simith, 2001; Sağlık vd., 2020).

Tarihi kentlerde toplumun kültürel ortak mirası kabul edilen mimari yapıların, tarihi eserlerin peyzaj alanları da toplumun ortak mirası olan mekânlar olarak kabul edilip bu doğrultuda günümüz mevcut şartları göz önüne alınarak koruma, onarım ve bakımlarının en iyi şekilde yapılıp, bu alanlar değerlendirilmelidir (Özsüle, 2005; Sağlık vd., 2020).

Tarihi kentlerin günümüzdeki en önemli sorunlarından biri geçmişten gelen somut ve soyut kültürel özelliklerinin günümüz kentsel yaşam şartlarıyla, gelişmeleriyle ve değişimlerle ayak uyduramamasıdır (Dinçer, 2013). Kentlerde hızla artan nüfus ve beraberinde gelen hızlı ve plansız kentleşme hareketleri özellikle kent kimliğinin önemli parçalarından biri olan tarihi ve kültürel çevreleri olumsuz yönde etkilemektedir. Bu alanların bütünlüğünün, karakteristik özelliklerinin korunması için gerekli olan planlama, koruma ve yenileme çalışmalarında bütüncül bir yaklaşım benimsenip sadece bina-yapı ölçeğinde değil çevrelerindeki peyzaj alanları, parklar, bahçeler, avlular gibi açık mekânlar da koruma planlarına dahil edilmelidirler (Çelik, 2009; Erduran Nemutlu vd., 2013).

Peyzaj alanlarının sahip olduğu doğal, kültürel değerlerini bir miras gibi nesiller boyu aktarabilmesi, nitelikli peyzaj mekânlarının devamlılığının sağlanabilmesi için planlama, tasarım ve koruma kararları çok önemlidir (Demir ve Demirel, 2018).

Tarihi kentsel alanların planlama çalışmaları yapılırken günümüz kullanıcılarının sosyo-kültürel ve ekonomik durumları, talep, istek ve ihtiyaçları dikkate alınarak bu alanların yeniden canlandırılması, tarihi ve kültürel unsurların korunarak devamlılığının sağlanması gerekmektedir (Özkan, 2005; Sağlık, 2020).

Kentlerin kimliğini oluşturmada en önemli elemanlardan biri geçmiş dönemlerden günümüze gelebilmiş tarihi yapılar ve bunların da içinde bulunduğu tarihi çevrelerdir (Anıl, Somuncu, 2013). Çevre, canlı ve cansız her türlü varlığın birbirleriyle yaşamları boyunca

fiziksel, sosyal, ekonomik, kültürel yönden karşılıklı etkileşim içinde olduğu kendi ihtiyaçları ve istekleri doğrultusunda sürekli değiştirip, şekillendirdikleri ortamdır. (Erdoğan, 1996; Malkoç Yiğit ve Sönmez Türel, 2006). Tarihi ve kültürel çevreler, kent kimlikleri, kent kültürleri gibi uzun yıllar içinde oluşmuş olan bu kavramlarda insanın zaman içindeki yönlendirme ve biçimlendirmeleriyle oluşmuş olup hala daha değişimleri devam etmektedir. Çünkü çevre canlı bir ortamdır ve sürekli değişimlere, gelişmelere, yeniliklere açıktır.

Tarihi çevreler geçmiş dönemler ile günümüz arasında bir köprü olarak kabul edilebilir. Özellikle şehirleşme hareketlerinin tek tip benzer yapılardan olduğu günümüz şartlarında tarihi çevreler daha da önemli hale gelmektedir. Sahip oldukları fiziksel ve sosyo-kültürel değerler en iyi şekilde muhafaza edilip, korunmalı, gerekli bakım, onarımlarının, koruma planlamaları doğrultusunda yapılması gerekmektedir (Yazgan, 2009).

Tarihi çevrelerde yapılan koruma amaçlı yenileme ve düzenleme çalışmalarında hedef, geçmişten günümüze gelen tarihsel ve kültürel özelliklerin devamlılığının korunması, tarihi çevrenin çağdaş yaşam koşulları doğrultusunda daha sağlıklı, fakat kimliğini koruyarak canlandırılması, tarihi yapıların güncel işlevlerle değerlendirilmesi, kent peyzajının ve geleneksel yerleşim modelinin korunması, mevcut tarihi yapılara güncel ihtiyaçlara göre yeni işlevler yüklenmesi, tarihi çevrenin geleneksel dokusunun bozulmaması, peyzajının korunması, modern kent kültürü ve yaşam şartlarıyla uyumlu bir şekilde tarihi çevrenin orijinalliğini koruyarak günümüz koşullarında fiziksel ve kültürel sürekliliğinin sağlanması olarak sıralanabilir (Çelik ve Yazgan, 2009; Koçan, 2012). Tarihi çevrelerde yapılan koruma ve düzenleme çalışmalarında alanda bulunan tüm kamusal mekânlar da (parklar, spor alanları, yürüyüş yolları, kıyı alanları, kentsel donatılar, meydanlar, bulvarlar vb.) çalışmaya dahil edilmelidir. Özellikle kamusal açık yeşil alanlar, avlular, kentsel açık alanlar, kentlerin rekreatif ihtiyaçları, yeşil dokuları, kent silüetleri, mekânsal ve kentsel proporsiyonun oluşması gibi birçok farklı fonksiyona sahiptir. Bu yüzden tarihi, kültürel ve sosyal, estetik, ekonomik değerlere sahip bu mekânlar birer kentsel miras alanı olarak düşünülüp, yapılacak olan düzenleme ve planlama çalışmalarında sahip oldukları tarihi dokuyla uyumlu, estetik, çözüm odaklı planlamalar sunulmalı (Çelik ve Yazgan, 2007). Bu alanların bizden sonraki kuşaklara da en iyi korunmuş şekilde aktarılması

hem kültürel mirasın devamı hem de kent kimliğinin gelişip korunmasına katkı sağlar (Anıl ve Somuncu, 2013).

Tarihi çevrelerin zaman içinde yaşadığı değişimler ve sahip olduğu farklı fonksiyonların bu süreçte yaşadıkları yeni mekânsal dönüşümlerle, bunların gerekçelerini en iyi şekilde irdeleyip bu doğrultuda koruma ve tasarım çalışmaları incelenip, değerlendirilerek gerekli alanlar için yeni kararlar alınmalıdır (Karakul, 2019).

Tarihi ve kültürel çevrelerdeki geçmişten günümüze gelebilmiş parklar, bahçeler, açık yeşil alanlar zaman içinde bakım, onarım ve yenileme çalışmaları yapılarak restorasyondan geçmektedir. Açık alanlara yapılan bu onarım çalışmaları hem tarihi çevrenin korunmasına hem de toplumun bu konuda bilinçlenmesine olanak sağlamaktadır (Önder ve Polat, 2012).

Tarihi çevrelerde yapılan düzenleme çalışmalarında kullanılacak olan kentsel donatılar, çeşme, örtü elemanları hem tarihi dokuya hemde kamusal alana malzeme ve form bakımından uygun olmalıdır. Kullanılacak yapısal malzemeler ve döşeme elemanları seçilirken çevrenin dokusuna, iklimine, kültürüne uygun, orijinale en yakın olan malzeme tercih edilmelidir. Mevcut bitki dokularının budama, ilaçlama, düzenleme gibi bakımları yapılmalıdır (Erduran Nemutlu, vd., 2013).

Zamanla gelişen kent merkezlerinin içinde kalan tarihi dokular, iyi bir planlama ve tasarım sürecinden geçip, günümüz kentsel kullanım ihtiyaçları doğrultusunda, çevresiyle bir bütünlük oluşturarak kentsel çevre kalitesini arttırmayı destekleyen, önemli alanlardır (Kiper, 2004).

Geçmiş dönemlerden günümüze ulaşabilmiş tarihi ve kültürel alanlar, mimari eserler gelecek nesillere kültürel miras aktarımı için çok önemlidir. Geçmiş dönemlerle ilgili bilgi sağlayan, fikirler sunan bu tarihi alanlar günümüzde birer tarihi miras değerinde olup bilinçli bir şekilde korunmaları ve gelecek nesillere miras olarak aktarılmalıdırlar. (Ardıçoğlu, 2014; Sağlık, 2020). Tarihi ve kültürel yapıların bir miras olarak gelecek nesillere aktarılması, zamanın şartlarına uygun olarak, kullanıcılara yönelik yeni işlevler, fonksiyonlar kazandırılarak planlanmalıdır. Tarihi yapılar günümüz kullanım gereksinimleri ile ya da

zamanla değişen mekânsal ihtiyaçlara göre farklı işlevler kazanabilir. Bu yeni fonksiyonlar mekânsal olarak uygun olup, ihtiyaçlar için bir çözüm olsa da bazen tarihi çevrenin dokusuna, karakteristik özelliklerine uymamaktadır (Sağdıç ve Gündoğdu, 2011).

Tarihi yapılara günümüz şartlarında yeni işlevler kazandırarak kullanıma sunulup, gelecek nesillere miras bırakılması birtakım planlamalar, mali yükler, görevlendirmeler aşamaları sonucu gerçekleşebilmektedir. Merkezi ve yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları arasında iyi bir iletişim ve koordinasyon kurulması, bu aşamaların daha rahat aşılp, çözümlenmesini sağlanabilir (Sağdıç ve Gündoğdu, 2011). Özellikle yerel yönetimler yapıların çevre düzenlemeleri, peyzaj çalışmalarıyla ilgili (caddeler, sokalar, bahçeler) daha fazla sorumluluk sahibidirler (Yazgan, 2009).

Tarihteki ilk koruma çalışmaları dönemin şartları ve dinin yönetimdeki etkisi doğrultusunda, dini yapılar (kilise, manastır vb.) ve yönetim binalarında yapılmıştır. Bu yapıların bakım, onarım ve restorasyon için öncelikli tercih edilmesinin sebepleri; yönetimin güçlü görünmesini sağlamak ve yapılarda oluşan eskime, deformasyonları onarıp, yenilerinin oluşmasını önlemek olarak sıralanabilir (Çelik ve Yazgan, 2007).

Eski kent dokusunun yeniden kazanılması, önemini kaybetmiş kullanıcı-mekân ilişkisinin tekrar sağlanması için uzun süredir dünyada koruma çalışmaları yapılp yıllar içinde bu çalışmalar geliştirilmektedir. Ülkemizde ise koruma çalışmalarına özellikle 70'li yıllardan sonra önem vermeye, detaylı çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Son yıllarda bu çalışmalar tarihsel süreç içindeki en üst seviyesine ulaşmıştır. Ülkemizdeki kent dokusunu koruma ve geliştirme sürecini daha iyi irdeleyebilmek için yapılacak araştırma çalışmalarını Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere 2 döneme ayırabiliriz (Anıl ve Somuncu, 2013).

Anadolu Beylikler Döneminde Batı Anadolu'da kurulan beylikler bu bölgede kendilerinde önce yaşamış olan Yunan, Roma, Bizans ve Hristiyan kültürlerini kendi kültürleriyle birleştirerek yeni bir kültürel ve mimari akım oluşturmuşlardır. Bu dönemde yapılan mimari eserler Osmanlı klasik mimarisinin temellerini oluşturmuştur. Özellikle dini yapılarda kazandırdıkları yeni fikirler Klasik Osmanlı külliyelerinin malzeme ve şekil olarak ana hatlarını oluşturmuştur. Bu kazanımlardan en önemlileri camilerin son cemaat yeri ve açık avlular olarak sayılabilir (Üstüner Erdoğan, 2006).

Sahip olduğu verimli geniş tarım alanları, karayolu, demir yolu, havayolu, deniz yolu gibi birçok ticaret yoluna yakınlığı, devamlı artan nüfusu ve iş gücüyle Manisa; geçmiş dönemlerden günümüze kadar her dönemin önemli kentlerinden biri olmuştur. Yunan, Bizans, Osmanlı gibi birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olması zengin kent dokusunu oluşturup, farklı etnik kökenlere sahip toplulukların kentte yaşamasıyla kültürel çeşitlik artmış ve kent kimliği, kent kültürü zenginleşmiştir (Aydın, 2019).

Manisa Gediz ve Bakırçay ovalarına doğru, bu günkü adıyla Spil (Spiylos) dağının kuzey yamacına antik dönemlerde kurulup bugüne kadar kent kimliğini koruyarak gelmiş bir şehrimizdir. Beylikler Dönemi'nde Saruhanoğulları Beyliğine başkentlik yapması ve Osmanlı Dönemi'nde de şehzadelerin eğitim aldığı, sancak şehirlerden birisi olması sebebiyle, Ege Bölgesi'nin tarihi ve kültürel, Türk-İslam eserleri bakımından en zengin şehridir (Çelik, 2014).

Saruhanoğulları beyliği zamanında Türk-İslam kültürünü yaymak ve ele geçirilen bölgeleri Türkleştirip müslümanlaştırmak için öncelikle Anadolu'da göç halindeki Türkler o bölgelere yerleştirilmiş ve buralara kalıcı Türk-İslam eserleri (cami, medrese, tekke vb.) yapılmıştır. Manisa'da 1313-1413 yılları arasında hakimiyet kuran Saruhanoğulları beyliği, bölgeye kazandırdığı siyasi, kültürel ve sosyal izler sayesinde siyasi varlığını kaybetmesine ve Osmanlı gibi askeri, ekonomik, kültürel yönden daha güçlü bir yönetimin hakimiyetine girmiş olmasına rağmen bugün hala bölgede kültürel ve mimari izleri varlığını sürdürmektedir (Akyol, 2018).

Manisa'da önemli yapılaşma hareketleri ilk olarak Saruhanoğulları Beyliği döneminde başlamıştır. Anadolu Beylikler Dönemi'nin en önemli ve özgün eserleri bu dönemde yapılmıştır. Daha sonra kent Osmanlı hakimiyetine geçince, özellikle şehzadeler şehri olduktan sonra farklı fonksiyonlarda tarihi ve kültürel birçok yapı kente kazandırılmıştır (Çelik, 2014).

Manisa Osmanlı'nın en önemli şehzade sancağıydı. Özellikle 16.yy. ve sonrasında burada yetişen şehzadeler ve onlarla birlikte kentte ikamet eden hanedan üyeleri ve devlet adamları sayesinde bir nevi ikinci bir payitaht havasına sahip olmuştu (Emecen, 1989; Çelik,

2014). Dönemin önemli siyasi kentlerinden biri olmasında ise burada sancak beyliği yapan şehzadelerin çoğunun daha sonra tahta geçmesi etkili olmuştur. Manisa’da sancak beyliği yapan bazı padişahlar; Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Mahmut ve I. Mustafa’dır. Şehzadeler ile birlikte kente gelen devlet ve din adamları, hanedan üyeleri kente birçok eser yaptırmışlardır. Külliye, han, hamam, çeşme, kütüphane, bedesten, bimarhane gibi dini ve kültürel birçok eser kente bu dönemde kazandırılıp, bu eserler sayesinde kent dönemin kültür merkezlerinden biri haline gelmiştir (Acun, 1999; Çelik, 2014).

Spil dağının kuzey eteklerine kurulu olan kent Osmanlı’nın kentteki hakimiyeti arttıkça ve buna bağlı olarak zamanla artan nüfusla birlikte Gediz ovasına doğru yeni yerleşim alanlarına geçilmeye başlanmıştır. Özellikle 1522 yılında, Sultan Süleyman’ın annesi tarafından yaptırılmış olan Hafsa Sultan Külliyesi ve çevresi yapılan imar ve iskân çalışmalarıyla dönemin kent merkezi konumundadır. Osmanlı Klasik Dönem mimari yapılardan olan Hafsa Sultan Camii, Hatuniye Camii, Muradiye Camii gibi önemli tarihi yapılar bugün de hala aynı işlevleriyle şehrin merkezi konumunda bulunmaktadır (Çelik, 2014).

Beylikler ve Osmanlı döneminin kente kazandırdığı ve günümüze kadar ulaşabilen dini, sosyal, sivil ve askeri yapılar gibi birçok anıtsal nitelikteki tarihi yapı kentin ‘tarihi kent’ statüsüne çıkmasını sağlamaktadır. Manisa’da ki tarihi yapılar fonksiyonlarına göre gruplandırıldığında en fazla dini yapılar, sosyal yapılar, sivil ve ticari yapılar olarak sıralanmaktadır (Çelik, 2014).

Tarihsel süreç içinde, tarihi ve kültürel mirasların koruma ve onarım çalışmalarına bakıldığında Osmanlı Dönemi’nde öncelikle taşınır kültürel miraslara öncelik verildiği görülürken Cumhuriyet Dönemi’nde ayrım olmaksızın hem taşınır hem de taşınmaz tarihi ve kültürel mirasların koruma ve onarım çalışmalarına önem verilmiştir. Zaman içinde koruma ve onarım çalışmalarının kapsamı genişletilmiş olup fiziksel korumaya ek olarak sosyo-kültürel değerlerin de bu kapsama alınmasıyla bütüncül bir koruma anlayışı benimsenmiştir (Çelik ve Yazgan, 2007; Anlı ve Somuncu, 2013).

Günümüz şartlarında artan teknolojik gelişmeler ile hızlı bir değişim ve gelişim gösteren kentlerimizin en önemli sorunlarından biri de bu değişimlerden en çok etkilenip, zarar gören açık yeşil alanlardır. Bu alanlar zaman içinde yaşanan tüm gelişme ve değişimlerle (çevre kirliliği, plansız yapılaşma, yanlış müdahaleler, bitki deformasyonları vb.) zarar görmüş, yok olmuş ya da artık kentlilerin rekreatif ihtiyaçları için yeterli alan ve mekâna sahip değillerdir. Yapılan araştırmalar sonucunda Türkiye’de kişi başı aktif yeşil alan miktarı standartların altındadır (Önder ve Polat, 2012). Çalışma alanlarının da içinde bulunduğu Manisa kentinde ise kişi başına düşen yeşil alan 6,38m² iken; Şehzadeler ilçesinde 5,42m², Yunusemre İlçesinde ise 7,06 m² dir (Yetişen, 2019).

Özellikle ülkemizdeki tarihi çevreler peyzaj alanları açısından incelendiğinde etraflarında yeterli yeşil alan olmadığı görülmektedir. Bu durum tarihi çevreleri yoğun kentleşme politikalarıyla tehdit edilip, baskı altında bırakmaktadır. Bu durumdan kurtulmak için ise tarihi çevrelerin ve yakın alanlarının yeşil peyzaj alanlarıyla çevrenmesi gerekir (Çelik, 2009; Erduran Nemutlu, vd., 2013).

Açık alanlar, kentsel yaşamın getirdiği yoğunluk, artan nüfus, kentsel mekân ihtiyaçları gibi sorunlar sebebiyle kent içinde ki değerleri her geçen gün daha da artan alanlardır. Geçmişten günümüze gelebilen kentsel açık alanlar incelendiğinde ise geçmiş dönemlerin kültürel yapısıyla günümüz yaşam şartlarının ve kültürünün birbirleriyle entegre olup yeni nesillere kültürel anlamda miras oluşturlar (Malkoç Yiğit ve Sönmez Türel, 2006).

Kentsel açık-yeşil alanlar kamusal, yarı özel ve özel olmak üzere 3 gruba ayrılabilir (Önder, 1997; Önder ve Polat, 2012).

-Kamusal Açık-Yeşil Alanlar: Tolumun her kesimine hitap eden, herkesin özgürce vakit geçirebildiği, farklı rekreasyonel etkinliklere olanak sağlayan kamusal alanlardır. Bunlara parklar, kent ormanları, hayvanat bahçeleri, açık spor alanları, bulvarlar, yürüyüş yolları, botanik bahçeleri, kıyı alanları gibi örnekler verilebilir.

-Yarı Özel Açık-Yeşil Alanlar: Toplumun tümünün kullanımına açık olmayan sadece belirli kullanıcı gruplarının girip vakit geçirebildiği alanlardır. Bunlar; askeri bölgeler,

lojmanlar, okullar, fabrikalar, kamu kurum ve kuruluşlarının açık alanları vb. olarak sayılabilir,

-Özel Açık-Yeşil Alanlar Sadece sahipleri tarafından kullanılan, özel mülkiyet alanlarıdır. Bunlar toplu konut bahçeleri, sitelerin bahçeleri, müstakil konut bahçeleri olarak sayılabilir,

Kentsel gelişim ve değişim sürecinde geçmişten gelen tarihi mekânların bahçeleri de orijinaline uygun restore edilip, kamuya açık hale getirilmeli, kentlilerin kullanımına sunulmalıdır. Özellikle geçmişten gelen Türk Bahçelerinin genel karakteristik özellikleri göz önünde bulundurularak, yeni yapılacak olan kentsel açık alanların (park, bahçe, mesire alanları vb.) tasarım ve uygulamaları günümüzde de bu bahçelerin yaşatılmasını sağlayacaktır (Tazebay ve Akpınar, 2010).

Tarihi bahçeler buldukları dönemin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi durumlarından etkilenen, dönemin özelliklerinden ve yaşam koşulları hakkında bilgi veren, çoğunlukla tarihi yapıların (saray, kasır, külliye, köşk vb.) çevrelerinde bulunan bahçelerdir. Sahip oldukları çok yıllık, gelişmiş bitki dokusu sayesinde görsel olarak da dikkat çekip, merak uyandırmaktadırlar. Günümüzde bu bahçeler kentlerin ihtiyacı olan açık yeşil alan, yeşil doku, rekreasyon alanı gibi taleplerine çözüm olup, sahip oldukları güçlü peyzaj dokusuyla kullanıcıların bu alanlara ilgisin çekmeyi başarmaktadır (Aydiner, 2010).

Tarihte birçok uygarlığa, medeniyete ev sahipliği yapmış kentler günümüzde hızla gelişen, kontrolsüz kentleşme hareketleri sonucunda geçmişten getirdiği tarihsel ve kültürel kent kimliğini kaybetmektedir. Zaman içinde iklimsel, fiziksel, sosyal gibi birçok faktörden zarar gören, hatta yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan tarihi ve kültürel değerler günümüzde ise, modern zamanın getirdiği yeni ihtiyaç ve talepler doğrultusunda yeniden planlamaları yapılırken bazen yerel yönetimlerin rant ve imar hareketleri sonucunda sağlıksız bir planlama çalışmasıyla karşı karşıya kalmaktadırlar (Kiper, 2004).

Günümüze kadar ulaşabilen tarihi yapıların çoğu geçirdikleri restorasyon, bakım ve onarım çalışmaları sayesinde ayakta kalmışlardır. Zaman içinde doğal (iklimsel olaylar, depremler, yangınlar vb.) ve beşerî (savaşlar, vandalizm vb.) faktörlerle zarar görüp, hasar

alabilmektedirler. Bu gibi hasar durumlarında da koruma ve onarım planlarıyla restorasyon çalışmaları yapıp eserin orijinal haline en yakın şekilde kurtarılması hedeflenmektedir (Çelik, 2014).

Cumhuriyet Dönemi'yle birlikte ülkede yapılan tüm kalkınma hareketlerine imar çalışmalarında dahildir. Özellikle kentlerin yeniden planlanıp, kentsel sosyal mekânların (parklar, bahçeler, meydanlar, caddeler vb.) özenle planlandığı, tarihi ve kültürel dokuların çevreleriyle birlikte korunduğu, kimlik sahibi kentler tasarlanmıştır. Fakat Cumhuriyet'in ilk yıllarından sonra bu planlamacı ve koruyucu yaklaşıma dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik şartları doğrultusunda gereken önem verilmemiş ve bu doğrultuda kentler özgün kimliklerini kaybedip plansız, düzensiz bir gelişme göstermiştir. Bunun sonucunda da kentlerde yoğun ve çarpık yapılaşma ve kimliksiz, düzensiz, birbirlerinde kopuk olarak oluşturulmuş yeşil alanlar ortaya çıkmıştır (Tazebay ve Akpınar, 2010).

İKİNCİ BÖLÜM

ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Bu tez çalışması; Manisa ili merkez ilçesi olan Şehzadeler ilçesindeki Beylikler ve Osmanlı Dönemi bazı tarihi ve kültürel yapıların peyzaj alanlarının incelenmesini kapsamaktadır. Yapılan kapsamlı literatür araştırmaları sonucu tarihi çevre, tarihi peyzaj alanları, kültürel peyzaj, kamusal açık yeşil alanlar gibi birçok alt başlıkta benzer yerli ve yabancı çalışmaların olduğu tespit edilmiştir.

2.1. Çalışma Alanıyla İlgili Çalışmalar

Yücel (1964) çalışmasında, Manisa Muradiye Cami'nin inşa süreci ve geçirdiği restorasyonlar hakkında detaylı incelemeler yapıp, aktarmıştır. Caminin restorasyon çalışmaları öncesi ve sonrası hakkında hem iç hem de dış mekânların detaylı analizlerini yapmış olup caminin orijinal planlarında olmayan eklemeleri, yapıları çalışmasında belirtmiştir.

Yüksel (1997) çalışmasında, Hatuniye Külliyesi'ni ele alıp, külliyei oluşturan yapıların yapısal detaylarından ve külliyeinin giderleri için kurulan vakfiyesinden bahsetmektedir. Yapısal elemanların ölçü, malzeme, doku, form, konum gibi ayırt edici özelliklerini çalışmasında detaylıca belirtmiştir. Yapıların iç ve dış mekândaki süsleme sanatlarını ayırt edici özellik olarak belirtip bu süslemelerin detaylı anlatımlarını gerçekleştirmiştir.

İnci (2007) çalışmasında, Osmanlı Döneminden günümüze kadar kalabilmiş sıbyan mekteplerini tarihi ve mimari açıdan incelemiştir. Hatuniye Külliyesi Sıbyan Mektebi, Sultaniye Külliyesi Sıbyan Mektebi, Yakut Ağa, Alaybey, Molla Şaban ve Çapraz-ı Sagir sıbyan mektepleri detaylı bir şekilde incelenip, güncel kullanım durumları ve fonksiyonları tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular ile İstanbul sıbyan mektepleri konum, malzeme, süsleme detayları gibi mimari özellikler açısından karşılaştırılmıştır.

Aydiner (2010) yüksek lisans tezinde, Manisa kent merkezi ve yakın çevresindeki peyzaj alanlarını detaylı bir şekilde inceleyebilmek için, peyzaj alanlarını alt başlıklara ayırıp gruplandırmıştır. Yapılan çalışmaların değerlendirilip detaylı önerilerde bulunabilmek için kent merkezi ve kent yakın çevresi olarak iki farklı öneri grubu oluşturulmuştur. Kent merkezi için; yeterli yeşil alan sisteminin olmadığı, yeşil alanların birbirleriyle bağlantılarının olmadığı, kent genelinde yeşil alan dağılımının eşit olmadığı gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Kent yakın çevresi için ise; özellikle doğal alanlara planlanan imar hareketleri bu alanların doğasına, bitki ve hayvan popülasyonuna zarar verebileceği, mevcut doğal kaynakların en iyi şekilde korunması gerektiği önerilerinde bulunmuştur.

Alkan (2014) çalışmasında, Kanuni Sultan Süleyman tarafından annesi adına yaptırılan Hafsa Sultan Darüşşifasını ele alıp yapısal ve sosyal fonksiyonlarını, işlevlerini incelemiştir. Yapıldığı dönemden Cumhuriyet dönemine kadar darüşşifanın geçirdiği yapısal ve işlevsel değişimlerin nedenleri tespit edilip yaşanan değişimler detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Çelik (2014) çalışmasında, Manisa'nın Beylikler ve Osmanlı döneminden kalma tarihi ve kültürel yapılarının kentin 'tarihi turistik kent' kimliği kazanması için önemli olduğunu vurgulamıştır. Kentteki tarihi yapıları coğrafyanın dağılım ilkesi doğrultusunda haritalandırıp, dönemsel gruplara ayırmıştır, bu sayede kentteki tarihi ve kültürel yapılar harita üzerinde bir bütün olarak görünüp, okunmaktadır. Çalışmasının sonucunda turizm açısından tarihi yapıların en iyi şekilde korunup, restore edilerek, fonksiyonlarına uygun olarak kullanıma sunulup tarih turizmine katkı sağlamaları önerilmektedir.

Aydın (2019) yüksek lisans tez çalışmasında, Saruhanoğulları beyliğinin kente kurulmasının ardında burada inşa ettikleri mimari yapıları ele almıştır. Toplamda 89 yapı tespit ettiği çalışmasında detaylandığı yapılardan biri de Ulu Cami Külliyesidir. Külliye'nin yapısal elemanları, süsleme detayları, fonksiyonel ve işlevsel durumu hakkında incelemelerde bulunup elde edilen bulgular aktarılmıştır.

Aydın (2019) doktora tezi çalışmasında, Manisa kentini, Osmanlı dönemi kentlerin imar hareketlerinden ele alarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında alınan imar kararları ve yönetmeliklerine kadar detaylıca incelemiştir. Çalışmasında 19. yy ortası ile 20. yy başlarına

kadar olan ki zaman aralığındaki kent tarihi, imar durumları, imar arşivleri, nüfus verileri, dönemlerin imar yasaları, kent haritaları gibi kentin geçmiş dönem imar durumu ile ilgili detaylı arşiv çalışması yapılmış, elde edilen dönemsel veriler karşılaştırılmıştır. Çalışmasının sonucunda Cumhuriyet sonrası oluşturulan imar planı ile 1923-1950 yılları arası imar durumları analiz edilip, kentin geçirdiği değişimler detaylı bir şekilde haritalandırılmıştır.

Güngör (2019) yüksek lisans tez çalışmasında, Manisa'nın Cumhuriyet döneminde yapılmış I. Ve II. Ulusal Mimarlık Akımı eserlerini yerinde incelemiştir. Çoğunluğu resmî kurumlara ait olan bu yapılar kentteki beylikler ve Osmanlı dönemi yapılarıyla karşılaştırılıp değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında I. Ulusal Mimarlık Akımı yapılarından olan Manisa Hükümet Konağı da yapısal ve işlevsel olarak incelenip değerlendirilmiştir.

Aktur (2021) doktora tezinde, Manisa kentinde Saruhanoğulları Beyliği ve Osmanlı döneminde inşa edilmiş yapılarda kullanılan farklı kültürlere ait olan devşirme malzeme 'spolia'nın yapılarda nerede, nasıl ve hangi amaçla kullanıldığını, yapılara hangi etkileri kazandırdığını araştırıp incelemiştir.

Gürbıyık ve Çakmak (2021) çalışmalarında, Manisa Ulu Camii Külliyesinin 2019 yılında başlayan restorasyon çalışmaları sırasında elde edilen yeni bulgular sayesinde yapıyla ilgili yapısal bilinenlerin büyük oranda değiştiğinden bahsetmektedirler. Çalışmalar sırasında elde edilen kitabeler doğrultusunda külliye yapılarının hangisinin önce hangisinin sonra inşa edildiği, külliye de kullanılan orijinal malzemelerin kimliği, külliyenin inşası öncesinde arazinin durumu gibi geriye dönük birçok yeni bilgiler vermektedirler.

2.2. Araştırma Konusuyla İlgili Çalışmalar

Çelik (2004) doktora tezinde, tarihi yapıların sürdürülebilirliği açısından koruma ve yenileme çalışmalarında daha çok bina düzeyinde restorasyon çalışmalardan geçtiğini, çevre düzenlemelerinin, peyzaj çalışmalarının, kentsel donatı elemanlarının bu çalışmalara dahil edilmediğini ve bu durumun sebeplerinin koruma kanunlarındaki eksikliklerden kaynaklı olduğunu tespit etmiştir. Tarihi alanların peyzaj düzenlemeleriyle ilgili daha çok yerel

yönetimlerin sorumluluk alması gerektiğinden, koruma kavramının yasa ve yönetmeliklerce genişletilmesi gerekliliğinden, Ankara Beypazarı örneği üzerinden bahsetmiştir.

Kiper (2004) doktora tezinde, küreselleşme sürecinin kentlerin tarihi kimliklerine, tarihi ve kültürel değerlerine yaptığı etkileri Bodrum yarımadası çalışma alanında incelemiştir. Çalışmasını detaylandırmak için Tarihi Kentler Birliği üyesi belediyeler ile anket çalışması düzenlemiştir. Anket verileri değerlendirildiğinde birliğe dahil olan belediyelerin diğer belediyelere göre tarihi alan koruma konularında daha bilinçli ve ileride olduğu tespit edilmiştir. Çalışmasının sonucunda kent kimliklerini oluşturmada en ekili grup olan tarihi ve kültürel çevrelerin küreselleşmenin etkisiyle büyük zarar görüp, gereken önlemlerin alınmaması durumunda oluşacak riskler listelenip, önerilerde bulunulmuştur.

Yiğit (2006) yüksek lisans tezinde, Osmanlı Dönemi Türk Bahçelerinin en güzel örneklerinin görüldüğü saray, konak, kasır bahçelerinden biri olan Ihlamur Kasrı'nı tarihsel süreç içinde yaşadığı değişimi, gelişimi peyzaj mimarlığı açısından ele alıp, incelemiştir. Çalışma kapsamında alan araştırmalarında ziyaretçiler ile Ihlamur Kasrı'nın bahçesi hakkında peyzaj kalite anketi çalışması yapılmıştır. Çalışma alanıyla ilgili geçmiş dönemlere ait tablo, resim, fotoğraf, minyatür gibi belgeler detaylıca incenmiş ve bahçenin günümüzde orijinal halini yansıtmadığı, hem bitkisel hem de yapısal elemanların özgün olmadığı tespit edilmiştir.

Çelik ve Yazgan (2007) çalışmalarında, tarihi yapıların koruma ve yenileme çalışmalarında sadece bina ve cephe ölçeğinde restorasyon çalışmaları yapıldığından fakat bu yapıların bahçelerin peyzaj alanlarının çalışma kapsamında ele alınmadığından bahsetmektedirler. Bu doğrultuda 2863 sayılı (5226 sayılı Kanun Değişikliği) Kültür ve Tabiat Varlıkları Kanunu incelenip, kanundaki eksiklikler tespit edilerek bu doğrultuda yeni öneriler sunulmuştur.

Koçan (2012) çalışmasında, tarihi kentler birliğine üye olan, tarihi kent dokusuyla öne çıkan Eskigediz ilçesini peyzaj mimarlığı açısından ele almıştır. Kentin karakteristik özelliklerinin turizm ile değerlendirilebilmesi için birtakım önerilerde bulunmuştur. Nu önerilerin hayata geçirilebilmesi için ise yerel yönetim, sivil toplu kuruluşları ve üniversitenin ortak bir çalışma yürütüp tarihi kent kimliğinin korunması ve geliştirilmesi önerilerinde bulunmuştur.

Önder ve Polat (2012) çalışmalarında, kentsel açık yeşil alanların tanımlamalarını yapıp bu alanların standartlarını ve kriterlerini belirlemiştir. Açık yeşil alanları kullanım durumlarına göre 3, işlevlerine göre 4 gruba ayırıp detaylandırmışlardır. Çalışmalarının sonucunda, kentsel açık yeşil alanların planlama, tasarım ve uygulama süreçlerinde kentin ve kentlilerin ihtiyaç ve talepleri göz önünde bulundurulması alanında uzman kişilerin görev alması, peyzaj mimarlarının sürecin her aşamasında görevlendirilmeleri gerektiğini önermişlerdir.

Dinçer (2013) makale çalışmasında, uzun yıllar sonucu oluşan ve bir miras olarak gelecek kuşaklara aktarılan tarihi kentsel peyzaj alanlarının günümüzde merkezi ve yerel yönetimlerle sivil toplum kuruluşlarının ortak çalışmalarıyla, ulusal ve uluslararası yasa ve yönetmelikler doğrultusunda planlanıp, korunması gerektiğini İstanbul'dan 3 proje üzerinden (Haliç metro geçiş köprüsü projesi, İstanbul Boğazı karayolu tünel geçişi projesi, Taksim Topçu Kışlası projesi) açıklamıştır. Çalışmasının sonucunda kentlerin tarihi, kültürel ve fiziksel yapılarını etkileyecek adımların bütünlük koruma çerçevesinde yapılmasını önermiştir.

Karakul (2019) çalışmasında, Ürgüp İbrahim Paşa Köyü'nü 'bileşenlerine ayırma' metoduyla, somut ve somut olmayan kültürel değerleri, birbirlerinden farklı değişim, dönüşüm, etkileşim süreçlerini kuramsal olarak detaylandırıp, bütüncül koruma anlayışı çerçevesinde incelemiştir. Elde ettiği bulgular sonucunda tarihi ve kültüre varlıkların devamlılığının sağlanabilmesi için merkezi ve yerel yönetimlerin desteği ile uygun bir koruma ve tasarım planlaması yapılması gerekliliği sonucuna varılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MATERYAL VE YÖNTEM

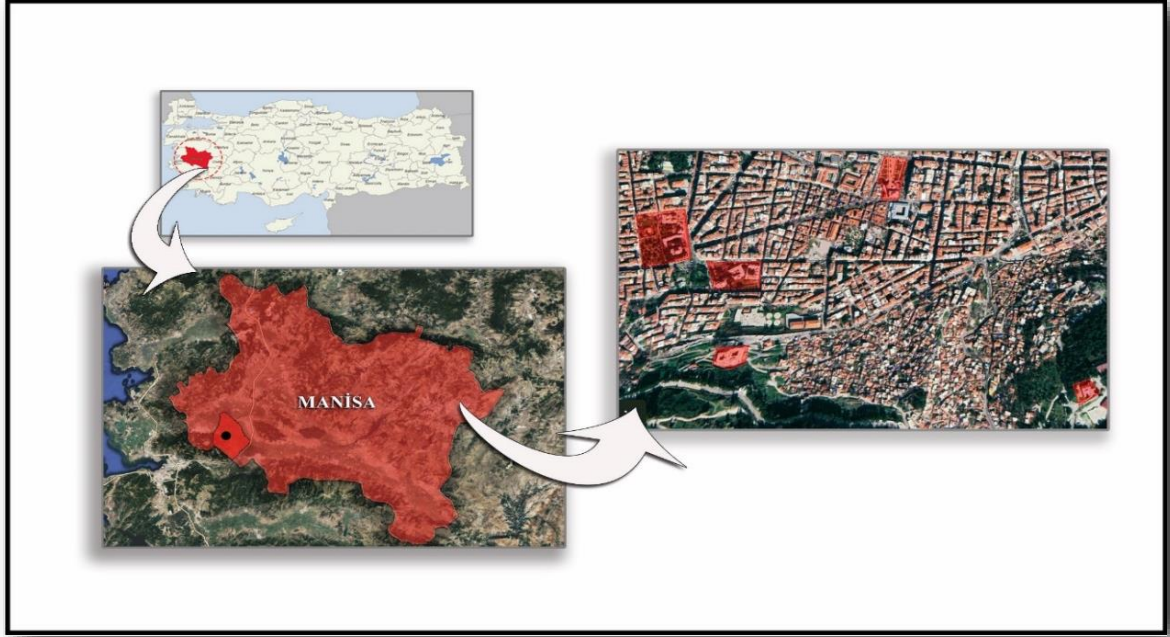
Çalışmanın bu bölümünde çalışmanın ana materyalini oluşturan Manisa kent merkezindeki tarihi ve kültürel mekânların coğrafi konumları hakkında bilgi verilip araştırma yöntemi detaylandırılmıştır.

3.1 Materyal

Bu çalışmanın ana materyalini Manisa ili Şehzadeler ilçesinde bulunan Ayşe Hafsa Sultan Külliyesi, Muradiye Külliyesi, Hatuniye Külliyesi ve İshak Çelebi Külliyesi ve çevrelerinin peyzaj alanları oluşturmaktadır (Şekil 1).

Manisa ili 27°08' ve 29°05' doğu boylamları ile 38°04' ve 39°58' kuzey enlemleri arasında Ege Bölgesi sınırları içinde yer alır. Batıdan İzmir, doğudan Uşak ve Kütahya, kuzeyden Balıkesir, güneyden Aydın, güneydoğudan Denizli illeri ile komşu olup kent sınırlarını oluşturmaktadır. Toplam yüz ölçümü ise 13.810 km²'dir.

İkisi merkez ilçe olmak üzere (Yunusemre ve Şehzadeler) toplam 17 ilçesi olan Manisa, İzmir (36 km), Balıkesir (137 km), Kütahya (316 km), Uşak (193 km), Aydın (156 km), ve Denizli ile komşudur. İlin en yüksek noktası Salihli ilçesinde ki Bozdağlar Kumpınar Tepe iken (2070 m), kent merkezinin en yüksek noktası Spil Dağı (1513 m)'dir (Manisa ili 2019 yılı Çevre Durum Raporu,2020).

Şekil 1. Çalışma alanlarının yeri ve konumu (Google Earth değiştirilerek, 2022)

Bu çalışma doğrultusunda kent merkezindeki tarihi ve kültürel yapıların kentin peyzaj dokusuna katkıları incelenmiş olup, geçmişten günümüze kadar bu alanlarda olan değişimler detaylı bir şekilde araştırılıp, incelenip, değerlendirilmiştir.

Çalışma alanlarının en iyi şekilde değerlendirilebilmesi için yardımcı materyallerden yararlanılmıştır. Bunlar;

- Manisa Büyük Şehir Belediyesi'nden alınan proje çizimleri
- İl Kültür ve Turizm Müdürlüğünden alınan çalışma alanlarının profesyonel fotoğrafçı tarafından çekilmiş drone görselleri
- Şehzadeler Belediyesi KUDEB (Koruma, Uygulama ve Denetim Bürosu) biriminden alınan kent tarihi ile ilgili dokümanlar.
- Manisa İl Halk Kütüphanesi Kent Tarihi biriminde yapılan, çalışma alanlarıyla ilgili yazılı kaynak taraması.
- Manisa Mevlevihane'si Müzesi ve Tıp Tarihi Müzesinde görevli yöneticiler ile yapılan sözlü görüşmeler.
- İshak Çelebi Külliyesinde şantiye şefi ile yapılan sözlü görüşmeler.
- Çalışma alanlarında yapılan görsel inceleme ve detaylı fotoğraf çekimleri.

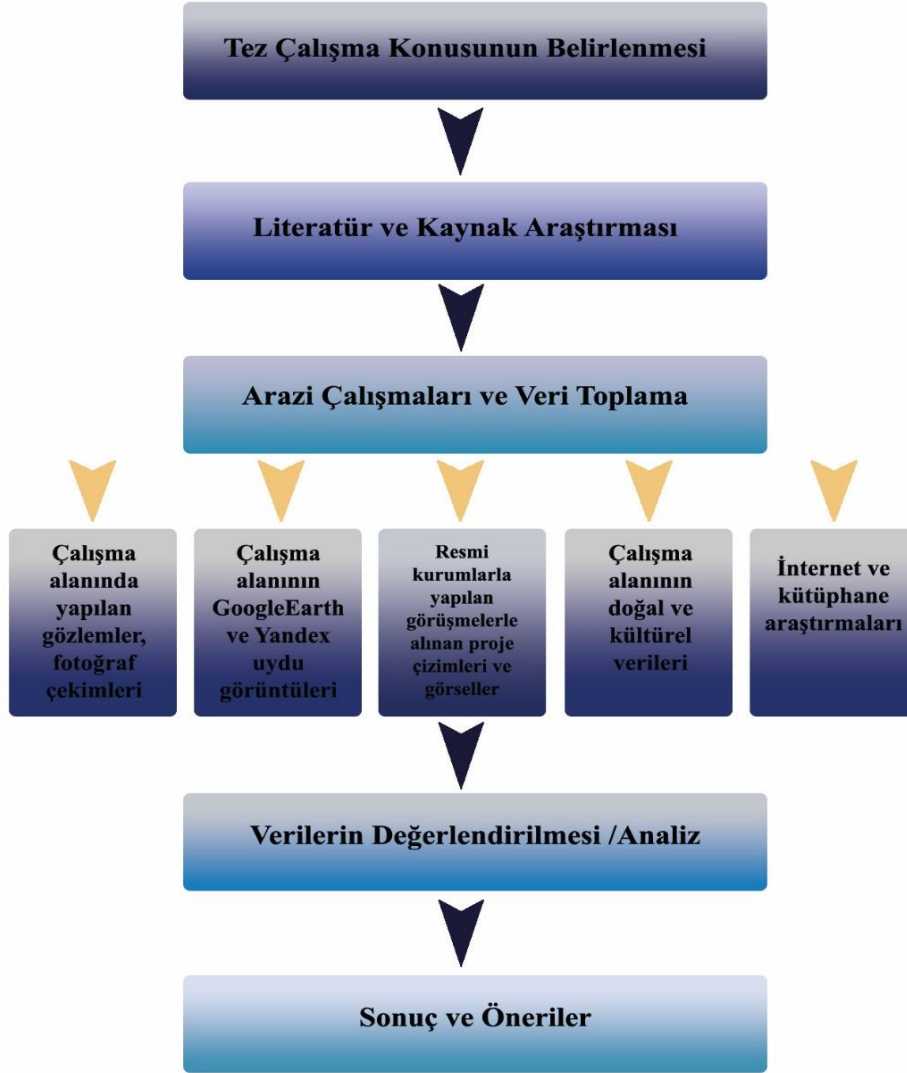
- Google Earth ve Yandex uydu görüntüleri.
- Tıp Tarihi Müzesi resmi internet sitesinden izinle alınan drone görüntüleri.
- Çalışma alanlarıyla ilgili daha önceden yapılmış tez, makale, sunum ve bilimsel çalışmalar detaylıca incelenip konuyla ilgili yerli-yabancı bazı kurumların, yasa ve yönetmeliklerinden yararlanılmıştır.
- Çalışma alanlarıyla ilgili yapılan internet taramaları ile elde edilen veriler.
- Araştırmalarda elde edilen verilerin bir kısmı AutoCAD ve Adobe Photoshop programları ile düzenlenip çalışmaya eklenmiştir.
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Manisa iline ait iklim verileri.
- TÜİK tarafından hazırlanan kente ait nüfus verileri.
- Çalışma alanlarının geçmişten günümüze geçirdikleri değişimi en iyi şekilde saptayabilmek için internet ve kent tarihi kitaplarından geçmiş dönemlere ait fotoğraf araştırmaları yapılmıştır.

3.2 Yöntem

Kentlerdeki tarihi ve kültürel değerlerin kent peyzajına somut ve soyut katkılarını detaylı bir şekilde irdeleyebilmek için öncelikle kültürel peyzaj, kent peyzajı, tarihi çevre, kamusal yeşil alan gibi kuramsal kavramların üzerinde durulmuştur.

Çalışma alanlarının her birinin peyzaj alanlarının ayrı ayrı incelenip değerlendirildiği tez çalışması için literatür ve kaynak araştırması, arazi çalışmaları ve veri toplama, elde edilen verilerin değerlendirilmesi ve analizi, sonuç ve öneriler kısmından oluşan 4 aşamalı bir yöntem belirlenmiştir (Şekil 2).

Yöntem Akış Şeması

Şekil 2. Yöntem Akış Şeması

Literatür ve kaynak taraması aşamasında, çalışma alanlarının geçmişten günümüze yaşadığı değişimi tespit edebilmek ve kuramsal temelleri saptayabilmek için öncelikle çalışma konusuyla ilgili önceden yapılmış tez, makale, bilimsel araştırmalar, geçmişe dönük alan fotoğrafları taramaları, dergi, kitap ve internet taramaları gibi yerli ve yabancı kaynak araştırmaları yapılmıştır.

Yapılan kaynak taramaları ile öncelikle kent tarihi, kentteki tarihi yapılar ve çevreleri ile bunların geçmişten günümüze nasıl ulaştığı, bu alanların geçirdikleri işlevsel ve

fonksiyonel değişimler bugüne kadar yapılan çalışmaların detaylı incelenmesi ile belirlenmiştir.

Arazi çalışmaları ve veri toplama aşamasında; çalışma alanlarında gözlemler yapılmış, bu alanların kullanım durumları, mevcut durumu, alan içindeki bitkisel ve yapısal materyallerin detaylı fotoğraf çekimleri yapıp görsel veriler elde edilmiştir.

Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Manisa Büyükşehir Belediyesi, Şehzadeler Belediyesi, Tıp Tarihi Müzesi ve Manisa Mevlevihanesi Müzesi vb. resmî kurumlardan elde edilen çalışma alanlarının plan-proje çizimleri, yazılı ve görsel kaynaklar, dergi ve broşürler ve sözlü görüşmeler ile elde edilen veriler sayesinde bu alanların geçmişten günümüze yaşadığı değişim süreçleri ve bunların sebepleriyle, günümüz mevcut kullanım durumları belirlenmiştir.

Çalışma alanlarının kent merkezindeki konumlarını, yakın çevrelerindeki mevcut durumu, yolları ve çalışma alanlarının her birinin birbirlerine olan uzaklıklarını daha iyi kavrayabilmek için Google Earth ve Yandex gibi programlardan uydu görüntüleri alınmıştır. Bu görüntüler üzerinde Adobe Photoshop CC programı ile çalışma alanlarının ve yakın çevrelerinde bulunan resmi ve tarihi yapıların, caddeler, sokaklar, otopark ve yeşil alanlar gibi kentsel mekânların işaretlemeleri yapılmıştır.

Kentin iklim ve bitki örtüsü hakkında daha fazla bilgi edinip, özellikle çalışma alanlarında ki mevcut yeşil dokuyu daha iyi inceleyip yorumlayabilmek için Meteoroloji Genel Müdürlüğü internet sitesinden kente ait iklim verileri (sıcaklık, yağış, rüzgâr, nem, kuraklık) incelenmiştir.

Verilerin değerlendirilmesi ve analiz aşamasında ise; veri toplama aşamasında elde edilen bilgiler çalışma alanlarına göre gruplandırılmıştır. Bu aşamada; kentin tarihi gelişim süreci (MÖ. 1450-MS.2022) ile ilgili elde edilen verilere göre çalışma alanları kendi içinde 2 gruba ayrılıp incelenmiştir. Tarihi sıralamaya göre birinci grupta Beylikler Dönemi Mimari Eserleri, ikinci grupta ise yapım yılına göre inceleme sırasına alınan Osmanlı Dönemi Mimari Eserler yer almaktadır. Her bir çalışma alanında yerinde gözlemler yapılmış,

kullanıcıların bu mekânları hangi amaç için tercih ettikleri, ne kadar zaman geçirdikleri, hangi etkinlikleri yaptıkları gözlemlenip not edilmiştir.

Çalışma alanlarının her biri için; mevcut bitki türleri tespit edilip, ayrı ayrı gruplandırıp (ağaç, çalı, yer örtücü, sarılıcı vb.), sayımları yapılarak listelenmiştir. Bu alanlardaki yapısal elemanlar, donatılar (oturma elemanları, çöp kutuları, aydınlatma elemanları, heykeller, yönlendirme levhaları vb.) tek tek sayılıp tespit edilmişlerdir. Çalışma alanlarındaki bitkisel dokunun değişim ve gelişiminin tespit edilebilmesi için geçmişe dönük görsel veri taramasıyla elde edilen fotoğraflar ile günümüz mevcut halinin fotoğrafları karşılaştırılıp hem bitkilerin hem de bitkilendirme tasarım özelliklerinin zaman içindeki değişimleri tespit edilmiştir.

Çalışmanın son aşaması olan sonuç ve öneriler kısmında ise; yapılan araştırmalar, çalışmalar, gözlemler sonucu elde edilen bulgular ışığında çalışma alanlarının peyzaj mimarlığı açısından değerlendirilmesiyle tespit edilen, yapısal ve bitkisel sorunlara, eksikliklere çözüm ve öneriler sunulmuştur. İşlevini değiştiren ya da yakın zamanda değiştirilebileceğinin bilgisine ulaşılan tarihi mekânlara yeni fonksiyonlarına uygun mekânsal kullanım önerileri sunulmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde Manisa kentinin doğal ve kültürel verileri detaylandırılıp, incelenmiş ve çalışma alanları olarak seçilen Manisa Ulu Cami Külliyesi, Hatuniye Külliyesi, Sultan Cami Külliyesi ve Muradiye Külliyesi yapısal ve bitkisel peyzaj öğeleri bakımından incelenmiştir.

4.1. Manisa'nın Doğal ve Kültürel Verileri

4.1.1. Doğal Veriler

İklim

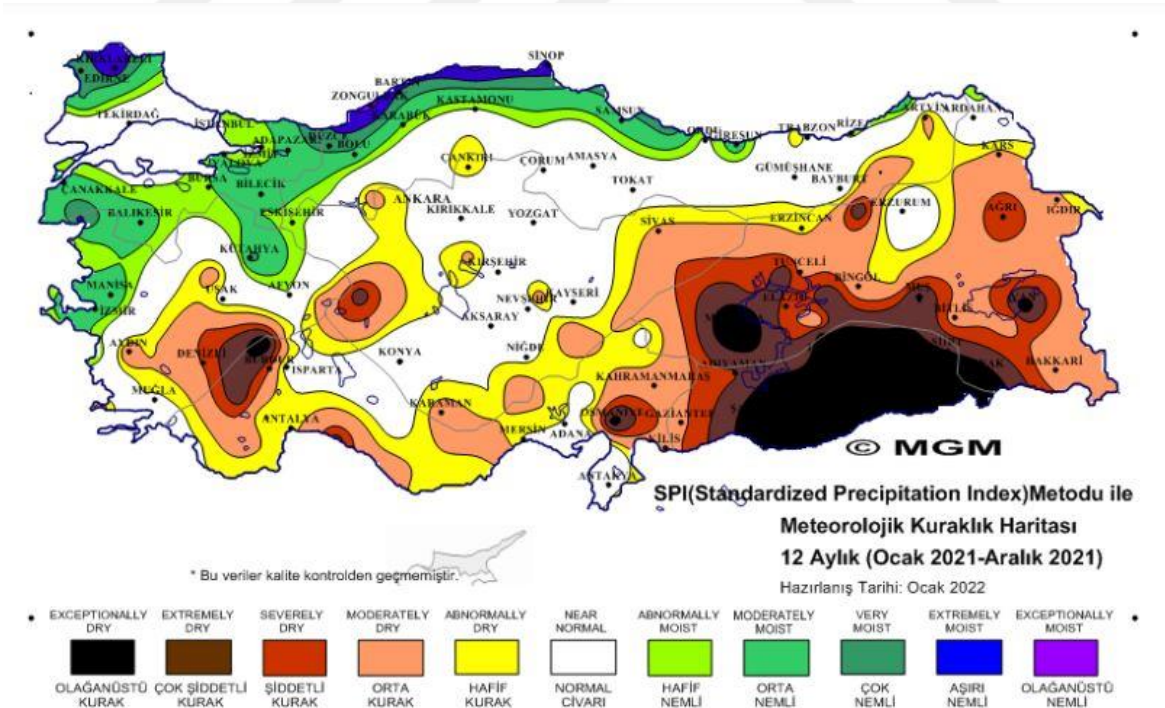
Manisa iklim özellikleri bakımından batıdan doğuya doğru gidildikçe Akdeniz ikliminden karasal iklime doğru bir geçiş söz konusudur. Özellikle kentin kuzey doğusu Akdeniz ikliminden karasal iklime geçiş noktası kabul edilebilir. Bunda da kentin Spil, Yunt ve Yamanlar dağları ve bunların uzantıları ile kıyı şeridiyle bağlantısının engellenmesi sonucu denizelliğin iç kısımlara ilerleyememesi etkili olmaktadır (Aydiner, 2010).

Meteoroloji genel Müdürlüğü 2021 yılı verilerine göre kentin en sıcak olduğu dönem 34,9°C temmuz-ağustos ayları olurken en soğuk olduğu ay 3,0°C ile ocak ayıdır. Yıllık ortalama sıcaklık değeri ise 16,9°C'dir. Kentin güneşli gün sayısı 151 iken kapalı gün sayısı 23,9 olarak belirlenmiştir. Kentin yıllık ortalama yağış verileri incelendiğinde ise en çok yağışlı gün sayısı kış döneminde (Aralık: 11.12, Ocak: 11.24, Şubat: 11.29 gün) görülürken, en az yağışlı gün sayısı ise yaz sonu, sonbahar başında görülmektedir (Temmuz: 0,82, Ağustos: 1.18, Eylül: 3.00 gün) (Şekil 3).

MANISA	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
Ölçüm Periyodu (1930 - 2021)													
Ortalama Sıcaklık (°C)	6.6	7.9	10.5	15.1	20.3	25.2	28.0	27.7	23.3	17.8	12.1	8.1	16.9
Ortalama En Yüksek Sıcaklık (°C)	10.8	12.7	16.2	21.4	27.1	32.1	34.9	34.9	30.7	24.4	17.5	12.3	22.9
Ortalama En Düşük Sıcaklık (°C)	3.0	3.7	5.3	8.9	13.3	17.5	20.4	20.4	16.2	11.8	7.5	4.5	11.0
Ortalama Güneşlenme Süresi (saat)	2.8	3.7	5.1	6.1	8.2	10.2	10.8	10.3	8.6	6.2	3.9	2.3	6.5
Ortalama Yağışlı Gün Sayısı	11.24	11.29	10.47	7.88	7.65	5.18	0.82	1.18	3.00	5.24	8.65	11.12	83.7
Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması (mm)	129.0	107.7	78.4	55.5	39.3	19.9	9.7	9.3	19.6	51.8	88.9	138.2	747.3
Ölçüm Periyodu (1930 - 2021)													
En Yüksek Sıcaklık (°C)	24.2	26.4	33.5	34.7	40.6	42.4	45.5	44.7	42.4	38.2	29.9	26.4	45.5
En Düşük Sıcaklık (°C)	-17.5	-10.9	-6.7	-2.7	2.0	7.4	10.5	8.5	3.3	-0.9	-7.3	-9.9	-17.5

Şekil 3. Meteoroloji Genel Müdürlüğü 2021 sıcaklık ve yağış verileri (Mgm, 2022)

Şekil 3'e genel olarak bakıldığında ise kentin yağışlı gün sayısının yıl içinde oldukça az olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre yıllık yağışlı gün sayısı 84,7 dir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü kuraklık verilerine göre Ege Bölgesinde yağışlarda normale göre %87, 2020 yağışlarına göre %90 oranında düşüş yaşanırken bölgede son 23 yılın en düşük yağış seviyesi görülmektedir (Şekil 4).

Şekil 4. Meteoroloji Genel Müdürlüğü 2021 kuraklık haritası (Mgm, 2022)

Bitki Örtüsü

Manisa coğrafi konum olarak Batı Anadolu'da denize kıyısı olmamasına rağmen, kıyıya en yakın il konumundadır. Kentin ovalarının çevresindeki dağlar hem denize dik konumda hem de yükseltilerinin fazla olmamasından dolayı denizellik etkisi batıdan doğuya, iç kesimlere doğru azalarak ilerlemektedir.

Dağların denize olan konumu sebebiyle bazı noktalarda Akdeniz ve Karasal iklim bitki türlerinin bir arada yetiştiği görülebilmektedir. Manisa bulunduğu konum itibarıyla topoğrafya yapısı değişiklikler göstermektedir. Farklı arazi şekilleri ve yapısı kentin flora ve fauna yönünden zenginleşmesini sağlamaktadır. Kentin yüksek kesimlerine doğru maki ve alpin bitkiler görülürken alt bölgelerde ova bitkileri mevcuttur.

Manisa'nın iklim, yükselti, yağış, toprak yapısı vb. faktörler sonucunda Akdeniz ve karasal iklim bitki türlerinden ve birçok endemik türlerden oluşan doğal, zengin bir bitki örtüsü vardır. Topraklarının %46'sı orman ve makilik alanlardan oluşmaktadır. Maki türleri genellikle dağların kuzey ve batı yamaçlarında oldukça geniş yayılma alanlarına sahiptir.

Kentin %39,1'i ekili tarım arazisi, %6,6'sı çayır-mera, %8'i elverişsiz tarım alanlarından oluşmaktadır (Manisa Coğrafyası, 2017). Ormanlar 1000m üzerinde bulunurken, bu yükseltide yaşayan orman ağaç türleri, kızılçam (*Pinus brutia*), karaçam (*Pinus nigra*), meşe (*Quercus spp.*), ardıç (*Juniperus spp.*), çınar (*Platanus spp.*), dişbudak (*Fraxinus spp.*), karaağaç (*Ulmus spp.*) vb. türlerden oluşur.

Yoğun yaz kuraklıklarının yaşandığı kentte Akdeniz iklimi ve kuraklığa dayanıklı defne (*Laurus nobilis*), koca yemiş (*Arbutus unedo*), keçi boynuzu (*Ceratonia siliqua*), sandal (*Arbutus andrachne*), kermes meşesi (*Quercus coccifera*), pırnal meşesi (*Quercus ilex*) gibi odunsu türler bulunmaktadır. Sıcaklık ve kuraklığın etkisiyle yaz döneminde doğal ortamında neredeyse hiçbir otsu bitkiye rastlanmamaktadır.

Manisa ili genelinde sık görülen bitki türleri şunlardır; karaçam (*Pinus nigra*), kızılçam (*Pinus brutia*), ardıç (*Juniperus spp.*), kavak (*Populus spp.*), söğüt (*Salix spp.*), ceviz (*Juglas spp.*), kestane (*Castanea sativa*), gürgen (*Carpinus betulus*), meşe (*Quercus*

spp.), karaağaç (*Ulmus spp.*), dut (*Morus spp.*), defne (*Laurus nobilis*), çınar (*Platanus spp.*), erguvan (*Cercis siliquastrum*), katırtırnağı (*Spartium junceum*), hatmi (*Hibiscus spp.*), ılgın (*Tamarix tetrandra*), ladin (*Picea spp.*), menekşe (*Viola odorata*) (Manisa 2019 ÇED raporu, 2020).

4.1.2 Kültürel Veriler

Nüfus

Manisa Ege bölgesinde İzmir'den sonra en kalabalık nüfusa sahip olan şehirdir. 2021 Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre toplam nüfusu 1,456,626 kişi olan Manisa'da çalışma alanlarının da içinde bulunduğu metropol merkez ilçeler olan Şehzadeler ve Yunusemre ilçelerinde ise nüfus 167,661 ve 257,993 olarak tespit edilmiştir. Kentin nüfusu en az olan ilçesi 12, 811 kişi ile Köprübaşı ilçesidir (TÜİK, 2021).

Km²'ye düşen kişi sayısına göre Manisa 110 kişi ile İzmir'den sonra Ege Bölgesinde nüfus yoğunluğu en fazla olan ildir.

Ulaşım

İzmir ilinin önemli hinterlandı ve komşusu olan Manisa sahip olduğu demiryolu hatları ve karayolları ile önemli bir geçiş noktasıdır. İstanbul ve İzmir'i birbirine bağlayan karayolu Kum Çayı vadisi boyunca kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanıp Kenan Evren Sanayi sitesi ve kent merkezine paralel bir konumda geçmektedir. Ankara ve İzmir kentlerini birbirine bağlayan E23 Karayolunda il sınırlarında doğu-batı yönünde konumlanmış olup Turgutlu, Salihli, Ahmetli ve Kula ilçelerinden geçerek ulaşım sağlanır. Komşu illere olan karayolu bağlantıları da Denizli'ye Alaşehir-Sarıgöl bağlantısıyla, Kütahya'ya Salihli-Demirci bağlantısıyla, Akhisar-Bergama ya da Menemen bağlantılarıyla Çanakkale'ye ulaşım sağlanmaktadır.

Manisa'nın bazı önemli ve komşu illere olan karayolu uzaklığı; Manisa- İzmir 36 km, Manisa- Aydın 156 km, Manisa-Denizli 206 km, Manisa-Kütahya 316 km, Manisa-Balıkesir 137 km, Manisa-Uşak 193km, Manisa-İstanbul 529 km, Manisa-Ankara 562 km'dir.

Toplam 295 km demiryolu hattına sahip olan Manisa demir yolu ulaşım hatlarında önemli bir geçiş noktasıdır. Bandırma-Balıkesir ve Uşak-Manisa demir yolu hatlarının kesişim merkezi Manisa'dır. Bandırma demiryolu hattıyla aktarma yapıp feribot ile İstanbul'a ulaşım sağlanmaktadır. Balıkesir hattı üzerinden de Kütahya-Eskişehir-Ankara'ya ulaşım gerçekleştirilmektedir.

Manisa'dan geçen güncel tren hatları şöyledir; Ankara'ya İzmir Mavi Tren, Konya'ya Konya Mavi Tren, Eskişehir'e Ege Ekspresi, Akhisar'a İzmir-Akhisar Bölgesel Treni, Uşak'a İzmir-Uşak Bölgesel treni, Bandırma'ya 17 Eylül Ekspresi, Alaşehir'e İzmir-Alaşehir Bölgesel Treni. Bu hatlar dışında bir de kentten geçen ve Diyarbakır'a kadar devam eden posta treni de mevcuttur (Manisa Ulaşım Verileri, 2022).

Turizm

Manisa; Dünya'da parayı icat edip ilk defa kullanan Lidyalıların başkenti Sardes, Aigai antik kenti, Bereket Tanrıçası Kybele rölyefi, Lidya Kral Mezarları, Artemis Tapınağı (Kula), Alaşehir Philadephia Antik Kenti, Niobe Ağlayan Kaya gibi farklı dönemlere ait tarihi ve kültürel değerlere ev sahipliği yapan bir kenttir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde elde ettiği sancak beyliği ile günümüzde de hala "şehzadeler şehri" olarak anılmaktadır. Bu döneme ait kentte bulunan külliye, hanlar, hamamlar, çeşmeler, askeri ve sosyal yapılar kentin günümüze kadar ulaşmış tarihi ve kültürel değerleri olarak kenti tanımlayan, tanıtan, kimlik kazandıran mekânlardır (Kuzay Demir, 2015).

Kentte tarihi ve kültürel eserlere ek olarak Kula-Salihli Unesco Global Jeopark alanı Türkiye'nin ilk jeoparkı olma özelliğini taşıyıp yerli ve yabancı birçok ziyaretçiyi ağırlamaktadır. Jeopark bünyesinde alanda, Divlit Volkanik Park, Kula Peribacaları, Çakırca Bazalt Sütunları, Lidya soylularına ait yaklaşık 119 adet dolgu tepeden oluşan (tümülüs) mezar, geçmişi 18.yy'a kadar dayanan Osmanlı Mimarisinin hâkim olduğu tarihi Kula evleri gibi doğal, kültürel ve tarihi birçok turistik mekân bulunmaktadır.

Hafsa Sultan'ın kentte bulunduğu dönemlerde yaşadığı rahatsızlık için Merkez Efendi tarafında yapılan ve sultanın şifa bulması sonucu halka ücretsiz dağıtılmasını emrettiği Mesir Macunu hala kentte her yıl düzenlenen festival ile Sultan Cami minaresi ve

çatılarından halka saçılmaktadır. Bu festival 2012 yılından beri UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras listesinde yer alarak uluslararası bir festivale dönüşerek daha fazla kişiye ulaşılmayı sağlamıştır. Kent festival döneminde birçok yerli ve yabancı ziyaretçi ve devlet görevlilerini ağırlamaktadır (Kuzay Demir, 2015).

Sosyo-Ekonomik Durum

Kalkınma Bakanlığı tarafından yapılan ‘İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi Sıralaması’ incelendiğinde Manisa bir önceki araştırmalarda 25. Sıradayken 23. Sıraya yükselerek 2. kademe kent sınıfına girip dikkat çeken, yükseliş gösteren bir kent olmuştur. Bu oran kentin gelişme hızının ülke genelinden daha hızlı olduğunu göstermektedir (SEGE, 2017).

Manisa ilinin coğrafi konumu, iklimi, tarihi geçmişi kentin ulaşım sistemlerinin gelişmesini sağlayarak çevre illere göre daha fazla yatırım alıp, sanayileşmesine destek olmuştur. 1970 yılında kente kurulan Organize Sanayi Bölgesi ile kent her geçen gün göç almaya başlamıştır. Yaşanan bu göç dalgası il içinde bile kendisini göstermiş olup kırsal bölgelerden kent merkezine göç hareketleri yaşanmıştır (Toprak, 2022).

Manisa; tarım, sanayi, ticaret, turizm gibi farklı sektörlerin bir arada bulunduğu, karayolu, demiryolu, havayolu ve denizyolu taşımacılığının kesişim noktasında oluşu, Türkiye'nin önemli büyük kentlerine komşu ve yakın mesafedeki konumu sayesinde birçok sektörden iş imkanını içinde barındıran dikkat çekici bir kenttir.

Tarihçe

Manisa adının kesin olarak nereden geldiği hala kesin olarak bilinmemekle birlikte bölgeden yaşayan Yunan topluluğu Mağnetler'den bu ismi aldığı ve zaman içinde Türk hakimiyetine girince de Mağnesiye, Mağnisa, Manisa olarak değişime uğradığı bilinmektedir (Emecen, 2007).

Anadolu beylikler döneminden önce Bizans hakimiyetinde olan kent 1314 yılında Saruhan Bey tarafından fethedilmiştir. Saruhanoğulları beyliğinin merkezi olarak gelişme gösteren Manisa İshak Çelebi döneminde en parlak dönemini yaşamıştır.

Manisa kenti tarih içinde üç yerleşim yerine sahip olmuştur. Bunlardan birincisi Bizans döneminde Spil dağının eteklerinde yapılan yerleşim hareketleridir Bizans devri döneminde kent, Spil dağı eteklerindeki, bugün yıkık ve harap halde bulunan iç kale kesiminde ve buranın biraz alt bölgesinde bulunuyordu. İkinci yerleşim yeri ise Saruhanoğulları döneminde biraz daha kuzeye doğru olan yerleşmeler, üçüncü yerleşim yeri olarak ise Osmanlı İmparatorluğu döneminde tamamen ovaya doğru ilerleyen, bu günkü yerleşimin temellerinin atıldığı dönemdir (Yurdoğlu, 1994).

Anadolu Selçuklu Devletinin merkezi otoritesinin bozulması sonucu ortaya çıkan beyliklerden biri de Saruhan Bey tarafından kurulan Saruhanoğulları Beyliğidir. Manisa merkez olmak üzere Batı Anadolu'da kurulan beylik bölgenin Türk-İslam kültürü ile tanışıp yerleşmesine önemli katkı sağlamıştır (Akyol, 2018).

Saruhanoğulları Beyliği döneminde kent Bizanslılar'dan ele geçirilince hemen iskân hareketlerine başlanmıştır. Bölgede kalıcı olabilmek için öncelikle Müslüman nüfusu arttırmaya çalışılmıştır. Müslüman Türklerin tam da bu dönem batıya yaptıkları göçler beyliğin iskân hareketlerini destekleyip, güçlendirmiştir (Süyük Makaklı, Ozar, 2019).

Kentin iskân ve imar tarihiyle ilgili ilk ciddi bilgiler 14.yy'dan günümüze kadar ulaşabilmiş tarihi yapılardan oluşmaktadır. Bu tarihi eserler ve konumlandıkları yerler incelendiğinde kent Bizans dönemi yerleşimine göre biraz daha kuzeye, ovaya doğru ilerlemiştir (Emecen, 2007).

Saruhanoğulları beyliği İshak Bey döneminde Osmanlılarla iyi geçinmiş, daha çok imar faaliyetleriyle ve ilimle ilgilenmiştir. Dönemin bilinen en önemli eseri kendi adını taşıyan İshak Çelebi külliyesidir. Bizans kale surlarının hemen dışına, kuzeye doğru, 1367 yılında inşa edilen külliye cami, medrese ve hamam ve sonradan eklenen Mevlevihane'den oluşmaktadır. Kendisi Mevlevi Tarikatına mensup olan İshak Çelebi, yaptırdığı külliye ek olarak 1369 yılında şehrin güney doğusuna, ormanlık alana bir Mevlevi Tekkesi yaptırmıştır.

Külliyenin ve Mevlevihanenin kitabelerine göre eserlerin mimarı Hacı Emet Bin Osman'dır. 1388 yılında vefat eden İshak Çelebi, yaptırdığı külliye'nin medrese bölümünde kendi yaptırdığı türbeye defnedilmiştir (Emecen, 2007).

1412 yılında Çelebi Mehmet döneminde Manisa Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Osmanlı, ele geçirdiği yerleri devlet otoritesini arttırmak için özellikle eski beyliklere başkentlik yapan yerleri "sancak" ilan edip, şehzadeleri buralara tayin etmekteydi. Osmanlı döneminin en önemli şehzade sancakları; Amasya, Kütahya, Konya ve Manisa'dır. 16.yy'da Amasya önemini kaybetmeye başlayınca hem başkente yakınlık hem de ekonomik şartlardan dolayı Manisa diğer tüm sancak şehirlerinin önüne geçip, 'Şehzadeler Şehri' olmuştur (Çelik, 2014).

Manisa'nın şehzade sancağı olarak bu kadar ön plana çıkmasındaki sebeplerden birisi de Osmanlıya padişahlık yapan birçok sultanın burada eğitim alıp, aileleriyle burada yaşamış olmalarıdır. Manisa'da eğitim görüp padişah olan şehzadeler; II. Murat, Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murat, I. Mustafa gibi daha sonra tahta oturmuş toplam 16 şehzade kentte sancak beyliği yapmıştır (Çelik, 2014).

Manisa hem Saruhanoğulları döneminde başkent hem de Osmanlı döneminde şehzadelerin yetiştiği sancak şehri olması nedeniyle hem Beylikler hem de Osmanlı dönemi mimari-kültürel eserler bakımından bölgesinin en zengin kentidir (Çelik, 2014). Manisa 14.yy. Saruhan Beyliği döneminde ve Osmanlı himayesine geçtikten sonra 16. yy'da şehzadelerin sancak beyliği yaptığı dönemlerde imar hareketleri bakımından en parlak dönemini yaşamıştır. Osmanlılar fethettikleri yerlerde devraldıkları tarihi ve kültürel mirası geliştirerek bir üst seviyelere çıkarmışlardır (Ateş, 2017).

Özellikle şehzadelerin eğitimi için yanında gelen devlet görevlileri ve hanedan üyeleri kente önemli eserler kazandırmışlardır. Bu yeni yapıların çevreleri de zamanla yerleşim alanlarına, mahallelere dönerek kent gelişmiştir (Yelkenci Sert, Alpaslan, Yılmaz Karaman, 2017). Anıtsal özellik taşıyan farklı işlevlerdeki (cami, medrese, mescit, çeşme, han, hamam, askeri yapılar, ticari yapılar, kütüphane, bimarhane vb.) bu eserlerin büyük çoğunluğu günümüze kadar ulaşmıştır (Çelik, 2014)

Kurtuluş savaşında işgal edilen kent Yunanlılar ve yerli Rumlar tarafından yakılıp, büyük zarar görmüştür (Sonyel, 2011). Günler süren yangında kentteki tarihi ve kültürel eserlerin büyük bölümü yok olmuş ya da ağır hasar görmüştür. Cumhuriyet dönemi ve sonrasında yapılan restorasyonlarla birçok eser kurtarılıp bugüne kadar gelebilmiştir (Çelik, 2014).

Cumhuriyet dönemi ile ülke genelinde imar çalışmaları başlamış olup, Manisa'ya ait yapılan ilk imar planının Mühendis Selahattin Ziya ve Ziya Akif Bey'in şirketi olan Türk İmar ve İnşaat Şirketi 21.07.1923 tarihinde hazırlayıp, yürürlüğe konmuştur. Hazırlanan bu imar planı Cumhuriyetin ilanından sonra kabul edilen ilk imar planlarından biridir (Aydın, 2019).

4.2. Beylikler Dönemi Mimari Gelişmeler; Külliye ve Camiler

Toplumların dini, ahlaki, sosyo-kültürel yapıları, alışkanlıkları onların fiziksel çevrelerinin düzenlerinin oluşmasında, yaşam alanlarının şekillenmesinde ki en etkili faktörlerdir. Eski çağlardan günümüze ulaşan kentlerde özellikle şehir planlamaları incelenirken dini etkileri açıkça görebilmekteyiz. Kent merkezleri ve yerleşim yerleri dini yapıların çevresinde oluşarak kentin odak noktasını oluşturmaktadırlar (Pilehvarian, Güleç Demirel, 2018).

Anadolu' da kurulan ilk Türk beylikleri ve devletleri de yaptıkları mimari çalışmalarda Anadolu Türk Mimarisi'nin temellerini oluşturmuşlardır. Gazneliler, Büyük Selçuklu ve Karahanlı gibi devletlerin farklı işlevlerdeki yapılarını; kendi dini, kültürel ve mimari birikimleriyle birleştirip, yorumlayarak Anadolu' da ki ilk Türk mimari yapılarını oluşturmuşlardır (Cantay, 2002). Anadolu' ya yerleşmeye başlayan ilk Türk devletleri ve beylikler (11. ve 12. yy) öncelikli olarak askeri ve ekonomik hedefler belirleyip bütçelerini bu doğrultuda yönettikleri için mimari alanında Anadolu'da kısıtlı bütçelerle gelişme gösterip ve diğer kültürler ile etkileşim halinde olarak özgün Anadolu mimarisinin temellerini atmışlardır (Demir, 2009).

İşlevsel olarak birbirlerinden farklı olan yapıların toplumun ihtiyaçları doğrultusunda planlı bir şekilde inşa edilmeleriyle oluşan kompleks yapıları külliye olarak tanımlayabiliriz. Cami, medrese, kütüphane, darüşşifa, hamam, imaret, han, kervansaray, türbe, sıbyan

mektebi gibi birçok farklı işlevli yapı bir arada, bir plan doğrultusunda tasarlanarak inşa edildikleri takdirde külliye yapılarını oluştururlar (Cantay, 2002). Külliye yapılarında bulunan farklı fonksiyonlardaki birimlerin tasarım ve planlamalarında en önemli faktör ise yaptıran kişinin ekonomik durumu ve külliye yapısının inşa edileceği arazinin topografik yapısıdır. Bu iki etken sayesinde külliye planları şekillenmiş ve planlarda ki yapılara ekleme-çıkarma yapılarak mevcut arazi ve ekonomik duruma en uygun planlamalar yapılarak külliye yapıları inşa edilmiştir (Cantay, 2002).

Külliye yapılarının kökeni incelendiğinde ise Anadolu'da ki ilk örneklerini Mengücekliler, Artuklular ve Anadolu Selçuklu Devleti'nde görmekteyiz. Bu devletlerin Anadolu'ya kazandırdıkları külliye yapıları incelendiğinde bu yapıların kökenlerinin Büyük Selçuklu Devleti'nde cami ve medresenin bir arada uygulandığı örneklerden esinlenilerek yorumlandığı görülmektedir (Özel, 2004; Sınmaz, 2007). Beylikler döneminde ise hem kuruldukları coğrafyadaki tarihi ve kültürel miras hem de Anadolu Selçuklularını ve Büyük Selçuklu mimari yapılarından esinlenilerek yapı çalışmalarına yeni yorumlar katılıp özgün denemeler yapılmıştır (Cantay, 2002). Bu durum Osmanlı dönemine kadar devam etmiştir ve zamanla yeni fonksiyonlar eklenerek planlı külliye yapıları bu yapılar da buldukları kentin odak noktası olmuşlardır (Özel, 2004; Sınmaz, 2007).

Anadolu Selçuklu Devleti'nden farklı olarak Beylikler döneminde inşa edilen külliye yapıları da Anadolu Türk mimarisinin gelişmesine ve çeşitlenmesine katkı sağlamışlardır. Genellikle beylerin adlarını taşıyan bu kompleks yapılar estetik ve fonksiyonel farklılıklarıyla Anadolu Selçuklu Devleti dönemi yapılarından farklılık gösterir (Cantay, 2002).

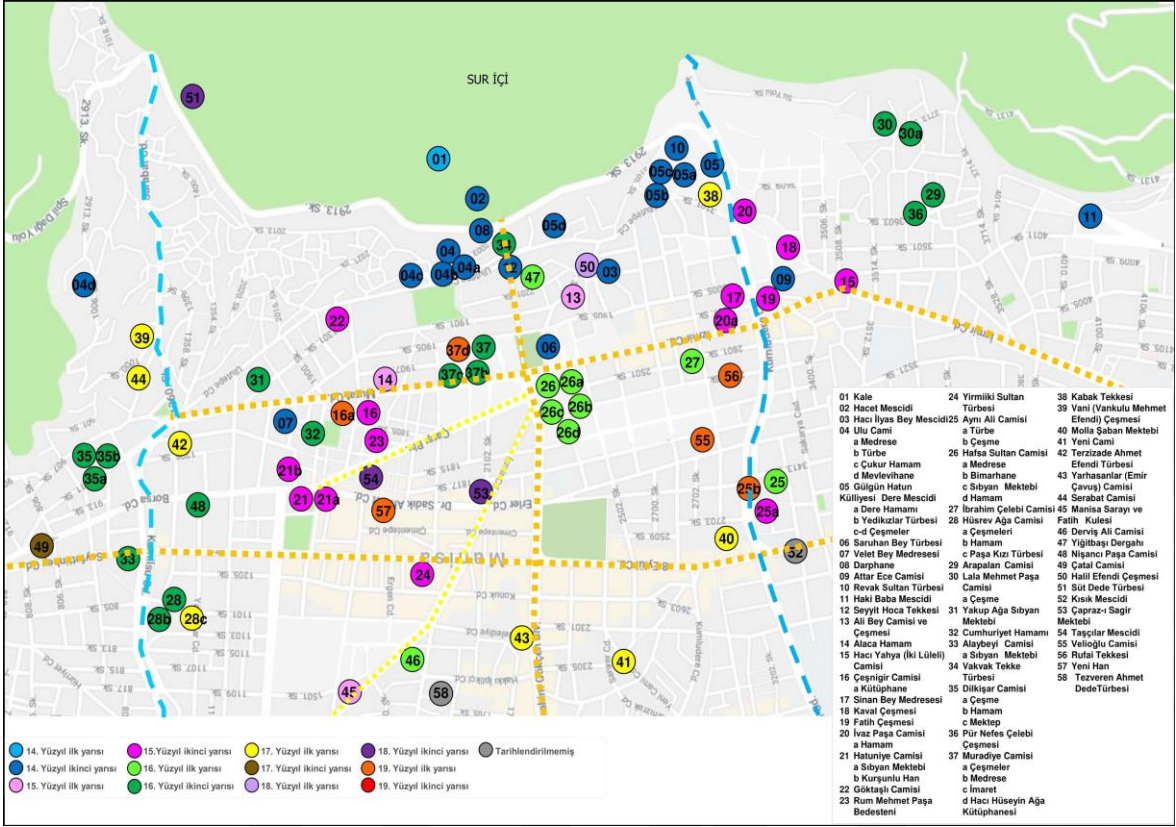
Aynı şekilde Anadolu Selçuklu Devleti dönemi külliye yapıları da Osmanlı dönemi külliye yapılarıyla karşılaştırıldığında büyük farklılıklar görülür. Sadece cami ve medreseden oluşan Anadolu Selçuklu dönemi külliye yapıları Osmanlı külliye yapılarından estetik, yapı sayısı, fonksiyonellik bakımından büyük farklılıklarla ayrılır. Bu farklılıkların oluşmasının en belirgin sebeplerinden biri Anadolu Selçuklu Devleti'nin öncelikli hedefinin imar hareketleri değil, Anadolu'nun Türkleşmesi hareketini benimsemeleridir. Bu hedefler doğrultusunda devletin imar ve yapılaşma hareketlerine ayırdığı bütçe de oldukça kısıtlıdır (Demir, 2009).

Anadolu Selçuklu Devleti 13. yy' da artık eski gücünü ve merkezi hakimiyetini kaybetmeye başlamıştır. Özellikle Moğollarla yapılan savaşlarda alınan ağır yenilgiler ile iyice zayıflayan devlet otoritesini kaybetmeye başlamıştır. Bu durum devlet içindeki beylerin Anadolu' da hakimiyet kurup kendi beyliklerini ilan etmelerine yol açmıştır. Batı Anadolu'yu ele geçiren Saruhan Bey de burada kendi ismindeki (Saruhanoğulları Beyliği) beyliği kurup Anadolu Selçuklularından ayrılmıştır. 13. yy sonu ve 14. yy başlarına kadar batı Anadolu'ya seferler düzenleyip 1313 yılında Manisa'yı ele geçirerek beyliğini burada kurmuştur (Sarıkaya, 2018).

Öncelikli hedefi fethettiği yerlerde Türklüğü ve İslamiyet'i yaymak olan Saruhan Bey Batı Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol oynamıştır. Fethettikleri şehirlerdeki imar hareketlerinde Türk-İslam eserleri inşa ederek Anadolu Türk-İslam mimarisine katkı sağlamışlardır (Akyol, 2018).

Saruhanoğulları beyliklerine başkent olarak Manisa'yı seçmelerinden sonra kentte birçok imar hareketi olmuştur. Beylik zaman içinde gelişip, güçlendikçe dönemin Anadolu mimari yapılarının en özgün örneklerini ortaya çıkarmışlardır (Şekil 5). 15. yy'da Osmanlı himayesine giren kent bu dönemde de şehzadelerin eğitim aldığı sancak şehri olması dolayısıyla Osmanlı Klasik Dönem mimarisinin özgün örneklerine ev sahipliği yapmaktadır (Çelik, 2014).

Hem beylikler hem de Osmanlı döneminde siyasi, kültürel ve ekonomik zenginlikler barındıran kentte yapılan tüm yapılaşma hareketleri kentin günümüzde 'tarihi şehir' olarak anılmasını sağlamaktadır. Her iki dönemden de birçok anıtsal özellikteki eserin (cami, medrese, han, hamam, çeşme, askeri ve sivil yapılar vb.) günümüze kadar sağlam ulaşmış olması kentin tarihi, kültürel ve turistik gibi birçok açıdan önemini arttırmaktadır (Aktur, 2021).

Şekil 5. Beylikler- Osmanlı Dönemi yapılarının kentteki konumu (Aktur, 2021)

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra (14.yy sonları) Anadolu'nun farklı bölgelerinde kurulan beylikler ele geçirdikleri şehirlerde imar çalışmalarında mimari üslup olarak Selçuklu Devletini örnek almışlardır (Pilehvarian, Güleç Demirel, 2018). Fakat bu beylikler ne Büyük Selçuklu ne de Anadolu Selçuklu Devletleri gibi güçlü ve zengin ekonomilere sahip olmadıkları için yapılan eserler oldukça mütevazî örnekler oluşturur. Beylikler için önemli olan yapının gösterişli olmasından ziyade işlevsel olarak ihtiyaçları karşılamasıdır (Üstüner Erdoğan, 2006).

Her ne kadar Selçukluları örnek almış olsalar da beylikler de kendi mimari üsluplarını oluşturmaya, araştırmaya, Anadolu Türk Mimarisi'ne yeni yorumlar katmaya başlamışlardır. Özellikle Büyük Selçuklu Devleti mimari anlayışına göre cami merkezli olan külliye yapıları bu dönemde değişiklik göstermiş ve külliye'nin merkezinde ki caminin yerini daha küçük bir ibadet yapısı olan mescitlere bırakmıştır (Demir, 2019).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla beraber birbirlerinden farklı kültürlerle sahip olan bu beylikler Anadolu'yu fiziksel ve kültürel olarak küçük parçalara bölmüştür.

Her beylik kendi kültür ve inançları doğrultusunda adımlar atıp, eserler oluşturmuşlardır. Bu eserler oluşturulurken Anadolu Selçuklu ve Büyük Selçuklu devletleri örnek alınırken, buldukları coğrafyada daha önce yaşayan devletlerin mimari ve kültürel unsurlarından da etkilenmişlerdir. Bu da beylikler dönemi mimari yapılarının bir bütün olarak değil de her beyliğin ayrı ayrı incelenip, detaylandırılması gerekliliğini oluşturmuştur (Demir, 2019).

Özellikle batı Anadolu'da kurulan beylikler (Menteşeoğulları, Aydınoğulları, Saruhanoğulları) bu bölgeye geldikleri zaman Anadolu'da kurulan beyliklerden farklı olarak yeni bir din ve farklı kültürlerle karşılaşmışlardır. Yüzyıllardır bu coğrafyada yaşayan ve Türklerden farklı kültür ve inançlara sahip olan devletlerin bıraktığı miraslar bu bölgede kurulan beylikleri hem kültürel hem de mimari olarak etkileyip yönlendirmiştir.

Bölgedeki bu kültürel farklılıklar Anadolu Türk Mimarisinin çeşitlenmesinde büyük rol oynamıştır. Fethedilen bölgelerdeki âtıl durumlu Bizans, Rum, Hristiyan kültürü yapıları Türkler tarafından ya yeniden düzenlenip yeni işlevler kazandırılarak kullanılmış ya da bu yapıların malzemeleri kullanılarak yeni yapılar inşa edilmiştir (Aktur, 2021).

Batı Anadolu'da farklı din ve kültürlerin birbirleri ile etkileşimde bulunması sonucunda ortaya çıkmaya başlayan yeni mimari ve kültürel yorumlamalar Klasik Osmanlı Mimarisi'nin de temellerini oluşturmaktadır. Yapılan eserlerde malzeme olarak bölgenin yerel eski malzemeleri taş, mermer, tuğla ya da antik yapılardan alınan devşirme malzemeler kullanılmıştır (Üstüner Erdoğan, 2006).

Batı Anadolu Beyliklerinin Anadolu Selçuklu Devleti ve diğer beyliklerden mimari üslup olarak da ayır edici özellikleri bulunmaktadır. Cami ve külliye yapılarında toplu mekân, avlulu cami, dış mekân ile içi mekânın birbiri ile bağlantısının oluşu gibi yeni yorumlar katılıp, kendi mimari üsluplarını oluşturmaya başlamışlardır (Üstüner Erdoğan, 2006). Beylikler döneminde yapıların iç mekânına, süslemelerine ve detaylarına verilen önem artık dış mekânlara da verilmeye başlamıştır. Daha çok dini yapılarda kullanılan avlu zamanla kullanım alanını geliştirip konutlarda bile kullanılmaya başlamıştır (Aliasghari Khabbazi, 2016).

Camilerde avlu uygulamalarında beylikler dönemi yapılarını Anadolu Selçukluları ve Büyük Selçuklulardan ayıran belirgin farklar vardır. Örneğin; Anadolu Selçuklularında cami avlusu uygulamalarında Büyük Selçukludan farklı olarak revaklı avlu kullanılmışken beylikler döneminde ilk defa Saruhanoğulları Beyliğinde Manisa Ulucami'nde üç tarafı revaklı ve ortası havuzlu avlu uygulaması görülmektedir. Bu uygulama daha sonra benzer şekilde Selçuk İsa Bey Cami (İzmir)'nde de görülmektedir (Şekil 6). Cami avlularına getirilen bu yeni yorum daha sonra Osmanlı Klasik Dönem camilerinin dört tarafı revaklı avlu yorumuyla karşımıza çıkacaktır (Özköse, 1995; Pilehvarian, Güleç Demirel, 2018).

Şekil 6. Selçuk İsa Bey Camii ve avlusu (“Selçuk Kaymakamlığı”, t.y., “Arkitekt”, t.y.)

Avlular buldukları yapılardan yapısal ve bitkisel sınır elemanlarıyla ayrılıp, bağlı oldukları binalarla tasarım olarak fonksiyonel ve işlevsel olarak uyum içindedirler. Açık veya yarı açık mekânlar olmaları nedeniyle birer kentsel iç mekân olan avlular ana yapıdan ayrı tasarlanan birer yaşam alanlarıdır. Avlunun kullanım amacına, kullanıcı kitlesinin sosyo-kültürel yapısına, bulunduğu çevreye, kullanıcı istek ve ihtiyaçlarına göre yapısal ve bitkisel tasarımlar gerçekleştirilmektedir (Hindistan, 2006).

Etrafları sınır elemanlarıyla çevrili (duvarlar, yapısal-bitkisel çitler vb.) avlular dışarıdan bağımsız olarak birer mahremiyet alanı olarak düşünülebilir. Bu özel alanda kullanıcıların konfor ve rahatları, beklentileri en ince ayrıntısına kadar düşünülerek çözümlenmeler yapıp kullanıcılara birer saklı bahçe sunulmalıdır (Hindistan, 2006).

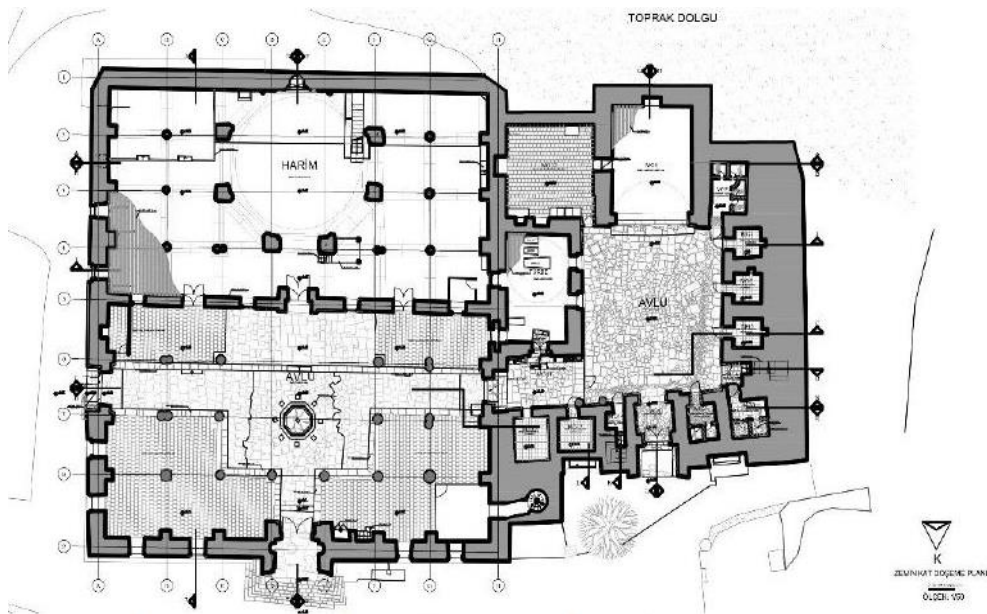
Tarihi ve kültürel yapılara ait avlular günümüzde restorasyon, bakım, onarım çalışmaları yapılarak ya eski fonksiyonunda (cami avlusu, han avlusu, medrese avlusu vb.)

kullanılmaktadır ya da yeni işlevler kazandırılarak günümüz kullanıcı profillerine uygun tasarımlarla kullanılmaya devam etmektedir.

4.2.1. Manisa Ulucamii (İshak Çelebi) Külliyesi

1313- 1413 yılları arasında Saruhan Bey tarafından Manisa merkezli olarak Batı Anadolu' da Saruhanoğulları Beyliği kurulmuştur. Dönemin siyasi ve ekonomik olarak güçlü beyliklerinden olan Saruhanoğulları hakimiyet bölgelerinde siyasi ve kültürel izler bırakmışlardır. 15. yy'a kadar varlığını sürdüren beylik siyasi oluşumunu kaybetmesine rağmen bıraktığı kültürel miraslar günümüze kadar gelmiştir (Akyol, 2008).

Saruhanogulları Beyliği İshak Bey döneminde (1362- 1388); cami, medrese, türbe, üç çeşme, hamam ve külliye ayrı bir arazide inşa edilen mevlevihaneden oluşan Ulu Cami Külliyesini inşa ettirmiştir. Külliye Anadolu Selçuklu devri bitişik fonksiyonel yapılardan oluşan külliye geleneğinin devamı olmakla birlikte; şadırvanlı, üç tarafı revaklı, üç girişi olan bir avluya sahip olmasıyla döneminin benzer yapılarından ayrılarak Osmanlı Klasik Dönem mimari yapılarının temelini oluşturmaktadır. Cami, türbe ve revaksız avlulu medrese yan yana konumlanıp bir koridor ile birbirlerine bağlanmış olup dönem mimarisinin önemli yapılarından biridir (Cantay, 2002).

Şekil 7. Ulu Cami Külliyesi planı (Gençer, Kaplan, İpekoğlu, 2018)

Külliye günümüzde Manisa ili Şehzadeler ilçesine bağlı İshakçelebi mahallesinde bulunmaktadır. Külliyeye toplu taşıma ile ulaşım bulunmamaktadır, sadece kent merkezinden yaya veya taksi/özel araç ile gelmek mümkündür.

Şekil 8. Ulu Cami görseli (“Ntv”, t.y.)

Manisa Ulu Cami’nin (İshakçelebi) Tarihsel Gelişimi

Beylikler dönemi Anadolu külliyesi içinde en önemlisi, diğerlerinden ayrılan Saruanoğulları Beyliği İshak Çelebi döneminde inşa edilen Manisa Ulu Cami/ İshak Çelebi Külliyesidir. Külliye dönemin külliyelerinden ayıran en önemli özelliği bitişik tasarımlı bir plana, ayrı ayrı avlulara sahip cami ve medrese yapılarından oluşması sayılabilir. Cami ve medresenin birbirinden bağımsız avlulara sahip olması Anadolu Türk Mimarisi için oldukça önemlidir. Ulu camii külliyesinden önce yapılan külliye çalışmalarında ortak alan/geçiş alanı olarak ele alınan avlu artık daha merkezi, ayrı bir mekân olarak ele alınıp çözümlenen mekân olmaya başlamıştır (Demir, 2019).

Bizans kale surlarının dışında, Spil dağı eteklerinde, şehre hâkim bir noktada kurulan İshak Çelebi Külliyesi camii, medrese, türbe, çeşme, mevlevihane ve hamamdan meydana gelen, dönemin önemli ve büyük kompleks yapılarından birisidir. Ulu cami külliyesinin bulunduğu alanda bazı tarihçilere göre 1222 yılında Bizans İmparatoru İoannes’in yaptırdığı kilise vardı. Bazı tarihçiler, Saruanoğulları kenti ele geçirip bu alanda bir cami yapmak

istediklerinde camiye sıfırdan yapmak yerine bu kilise yıkıntısını camiye çevirdiklerini belirtmişlerdir. Fakat birçok araştırmacı ve tarihçinin yaptığı araştırma ve çalışmalar doğrultusunda Saruhanoğulları'nın külliye devşirme malzemeler kullanarak sıfırdan inşa ettiklerini kanıtlarla sunmaktadırlar. (Acun, 1999).

İshak Çelebi Külliyesi konumlandırılırken stratejik olarak bu alanın özellikle seçildiği düşünülmektedir. Bizans kale kapılarının 2 tanesinin kuzeyine yerleştirilen külliye siyasi ve askeri olarak kaleye en yakın ilişkilerin kurulabileceği bir noktadır. Ayrıca kentin büyüüp gelişmesi ile farklı fonksiyonlara sahip yapıların bir arada inşa edilmesiyle de kent için yeni bir merkez, dini, kültürel ve ticari alanlar oluşturulmuştur. Fakat alanın konumu neticesinde yeni yaşam alanları kale sınırlarının dışına çıkmış olmalarına karşın kale ile bağlantıları kopmamıştır (Gündüz Küskü, 2017).

Bitişik fonksiyonel yapı olarak inşa edilen külliyenin benzer bir örneği de Mengücekliler döneminde yapılan Sivas Divriği Ulu Cami ve Şifahanesidir (1228-1243). Her iki yapı bu açıdan benzerlik gösterir (Aydın, 2019).

1669-1670 yıllarında külliyedeki cami, medrese ve türbe ilk defa onarılmışken; 1688 yılındaki İzmir depreminde hasar gören minare ilk defa onarılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü ise 1952-1968 yıllarında tün yapıyı restorasyona alıp bakım ve onarımlarını yapmıştır (Acun, 1999).

Manisa Ulu Cami'nin (İshakçelebi) Mevcut Peyzaj Alanlarının Analizi

Külliye; avlulu cami, avlulu medrese ve türbe ile tek bir kütle olarak bitişik fonksiyonel yapıyı oluşturmaktadır. Külliyenin çeşmeleri ise bir tanesi caminin kuzey cephesinde, iki tanesi de medresenin kuzey cephesinde konumlandırılmışlardır.

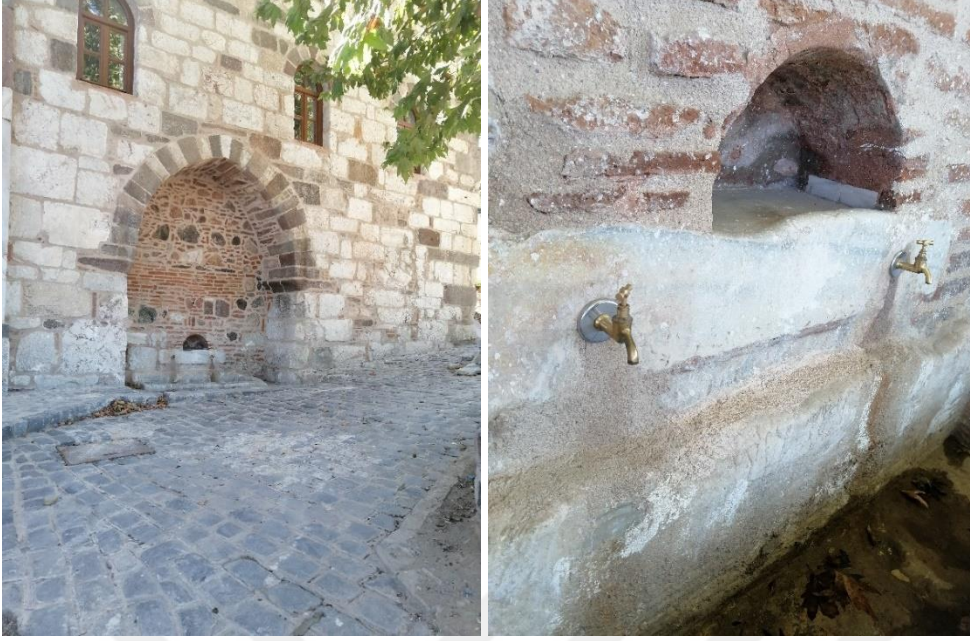
Medrese; kuzey cephesindeki taç kapıdaki kitabesine göre 1378-1379 yıllarında inşa ettirilmiştir. Evliya Çelebi 17.yy'da yaptığı ziyarette medrese ile ilgili bilgi verirken medresenin Fethiye Medresesi olarak da anıldığından, medresenin kapısının önünde çınar ağaçlarının bulunduğu bahsetmiştir (Kahraman, Dağlı, 2006; Gürbıyık, Çakmak, 2021). Bu çınar ağaçları (*Platanus orientalis*) günümüzde varlığını sürdürmekte olup anıt ağaç

olarak işaretlenip Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü tarafından koruma altındadır (Şekil 9).

Şekil 9. Medrese giriş kapısı önünde bulunan anıt ağaç (Orijinal, 2022)

Medresenin taç kapısının iki yanına konumlandırılmış olan çeşmeler sivri kemerli, niş içinde konumlandırılmış olup tek cephelidirler. Restorasyonu yeni tamamlanan bu çeşmeler en son 1991 yılında detaylı bakım onarım görmüşlerdir (Uçar, 2012; Gürbıyık, Çakmak, 2021). Restorasyon sonrası yapılan incelemelerde çeşmelerin bakım, onarım geçirdiği fakat su akmadığı görülmüştür. Ayrıca çeşmeler için tercih edilen musluk başlıkları ve aparatlar da tarihi dokuyla uyumlu bulunmamıştır (Şekil 10 ve 11).

Şekil 10. Medresenin taç kapısının sağında bulunan çeşme ve detayları (Orijinal, 2022)

Şekil 11. Medresenin taç kapısının solunda bulunan çeşme ve detayları (Orijinal, 2022)

Külliyenin medrese bölümünün iç mekân restorasyon çalışmaları henüz tamamlanmadığı ve restorasyon sırasından iç mekânlardan görüntü alınmasına izin verilmediği için o alanın sadece restorasyon öncesi görselleri üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Medresenin avlusu yaklaşık 130 m²'dir. Zemin kaplaması olarak taş ve tuğla malzemeler karışık olarak kullanılmıştır. Restorasyon öncesi Kuran kursu olarak hizmet veren medrese, restorasyon sırasında proje görevlileri ile yapılan görüşmelerde restorasyon sonrasında da eğitim hizmeti vermeye devam edeceği bilgisine ulaşılmıştır. Tonozlu kubbeli, iki katlı, toplam 10 oda ve 1 tuvaletten oluşmaktadır (Şekil 12).

Şekil 12. Medresenin restorasyon sırasında dışarıdan görünümü (Orijinal, 2022)

Restorasyon öncesi görselleri incelendiğinde medresenin, cami ve türbeden sonradan eklenen, tarihi yapıyla uyumsuz demir kapı ile ayrıldığı ve avlusunda da tarihi dokuyla uyumsuz çardak tipi oturma elemanlarının olduğu görülmektedir. Restorasyon çalışmaları sırasında yapılan görüşmelerde bu kapının iptal edildiği ve çardakların avludan kaldırılacağı bilgisi verilmiştir (Şekil 13).

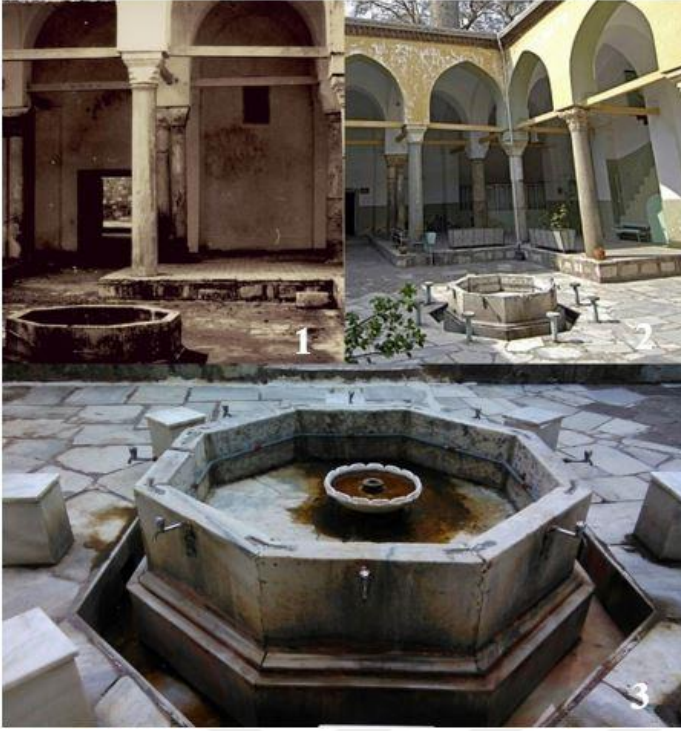
Şekil 13. Medreseyi cami ve türbe bölümünden ayıran demir kapı ve avluda görülen donatı detayları (“Tarihistan”, t.y.) (Aydın, 2019)

Külliyede bulunan türbe İshak Çelebi'nin vefatından sonra medrese odalarından birinin türbeye dönüştürülmesiyle oluşmuştur. Türbede İshak Çelebi ve ailesinin mezarlarının olduğu düşünülmektedir. Sanat tarihçilerine göre yeni bir türbe inşa etmek yerine medrese odalarından birinin (camiye bitişik olan oda) türbeye çevrilmiş olması İshak Çelebi'nin vefatından önce cami ve medrese arasına defnedilmek istemiş olmasından dolayı olduğu yorumlanmaktadır (Aydın, 2019).

Ulu Cami avlusu, avlunun güneybatı ve kuzeydoğu tarafında çift revaklı olup kuzeybatı tarafında ise tek revaktan oluşmaktadır. Enine dikdörtgen planlı olan avlu 32,9 m X 19,2 m ölçülerindedir. Zemin döşemesi olarak kırma taş, mermer ve altıgen taban tuğlası kullanılmıştır. Avlunun ortasında da mermerden yapılmış, süs havuzu şeklinde fiskiyeli, sekizgen şadırvan bulunmaktadır. Şadırvanın etrafında da sekiz adet mermerden yapılmış yere sabit tabureler vardır. Restorasyon öncesi görselleri incelendiğinde şadırvanın bilinen en eski fotoğrafında fiskiye ve oturma birimlerinin olmadığı tespit edilmiştir. Özellikle oturma birimlerinin kullanıcı ihtiyaçları doğrultusunda eklendiği ve tarihi yapıyla işlevsel ve görsel olarak uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Restorasyon öncesi şadırvanın gerekli bakım ve onarımları yapılmadığı için havuz kısmı oldukça bakımsız ve deforme durumdadır. Çalışmalar sonunda tüm bakım, onarım ve temizliği yapılmış olan şadırvan hem görsel hem de hijyenik olarak çok daha iyi duruma gelmiştir (Şekil 14, 15 ve 16).

Şekil 14. Restorasyon sonrası avlu (Orijinal, 2022)

Şekil 15. Avluda bulunan şadırvanın geçmiş dönemlerdeki görselleri (“Kültürenvanteri”, t.y., “Wikimedia”, t.y., “Şehiralem”, t.y.)

Şekil 16. Avlu sert zemin detayları (Orijinal, 2022)

Saruhanoğulları inşa ettikleri yapılarda devşirme malzemeyi oldukça çok kullanmışlardır. Ulu Cami avlusunun tüm sütun ve sütun başlıkları da devşirmedir. Caminin kuzeydoğusundaki taç kapıda bulunan aslan figürlü mermer de yine camideki devşirme malzemeye örnektir (Aydın, 2019).

Ulu Cami ve avlusunda taş, ahşap, çini, mozaik, kalem işi ve tuğla olmak üzere beş farklı süsleme sanatı kullanılmıştır. Avluda devşirme malzemelerle taş süslemeyi tek ve çift sütun olarak düzenlenmiş sütun başlıklarında (dor ve korinth) görmekteyiz (Şekil 17). Taş süsleme örneklerini harim içindeki nervürlü kemerde ve renkli sırlı tuğlalarla basamak şeklinde örülen minarede de görmekteyiz.

Şekil 17. Avluda bulunan devşirme sütunlar ve taş süsleme detaylı sütun başlıkları (Orijinal, 2022)

Külliyenin restorasyon öncesi/sonrası fotoğrafları karşılaştırıldığında caminin avlusunda bulunan tarihi doku ile uyumsuz, plastik, renkli saksı içlerindeki bitkisel elemanların ve belediye tipi donatı elemanlarının kaldırıldığı, ana eyvana sonradan eklenmiş olan ayırıcı duvarın da mekândan çıkarıldığı görülmüştür. Restorasyon sonrası avlu incelendiğinde ise hiçbir bitkisel elemanın eklenmediği, donatı elemanlarının (oturma birimleri, çöp kutuları vb.) olmadığı, tarihi yapıyla ilgili ziyaretçileri bilgilendirme ve yönlendirme amaçlı bilgilendirme levhalarının olmadığı gibi eksiklikler tespit edilmiştir. Avluda restorasyon öncesi bulunan bitkilerin bazılarının taş saksıları da avlunun köşelerine içleri boş olarak yerleştirildiği görülmüştür (Şekil 18).

Şekil 18. Avlunun restorasyon öncesi ve sonrası (“Tarihli-sanat”, t.y., Orijinal, 2022)

Restorasyon sonrası avlu aydınlatması yaklaşık 50 adet wallwasher sıva altı ve sıva üstü modelleri kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Tek tip aydınlatma elemanının kullanıldığı avluda; sütun diplerine, cami duvarı diplerine, duvar üstü monte edilmiş olarak avlunun farklı noktalarında aydınlatma elemanları tespit edilmiştir (Şekil 19).

Şekil 19. Aydınlatma elemanları görselleri (Orijinal, 2022)

Külliyeden ayrı ve oldukça uzak bir arazide inşa edilen Mevlevihane şehre hâkim bir tepede konumlanmıştır. Günümüzde Şehzadeler ilçesi Bayındırlık mahallesinde milli park sınırları içinde bulunan mevlevihaneye yaya olarak veya toplu taşıma ile ulaşım mümkün olmayıp, sadece özel araç ya da taksi ile ulaşılabilir.

Şekil 20. Manisa Mevlevihanesi (“Celal Bayar Üniversitesi”, t.y.)

Mevlevihane bilinen ilk bakım, onarımını 1664-65 senesinde daha sonra ise 1681-94 yılları arasında geçirmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra uzun süre harap halde kalmış olan yapı 1960’ da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından mimar Süreyya Yücel tarafından restore edilmiştir (Acun, 1999). 1982’ de Vakıflar Genel Müdürlüğü yıpranan yapıyı tekrar restore etmişse de bina tekrar hasar görmüştür. Son olarak 1999-2001 yıllarında Manisa Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürü Uygulama Merkezi tarafından yeniden restore edilerek müze olarak ziyarete açılmıştır.

Mevlevihane 27,60m X 20,50m ölçülerinde, iki katlı, kareye yakın dikdörtgen planlı, kapalı avlulu, kesme moloz taş kullanılarak inşa edilmiştir. Geniş bir bahçeye sahip olan mevlevihanenin bahçesinde birçok eski mezar kalıntıları bulunmaktadır. Dış mekân zemin kaplaması olarak da traverten malzeme kullanılmış olup geniş yeşil alan parselleri bırakılmıştır.

Bahçenin ana giriş kapısının hemen önünde ziyaretçiler ve çalışanlar için otopark alanı ayrılmıştır. Mevlevihanenin bahçesine girişte öncelikle ahşap şerit detaylı, demir kapı ile karşılaşmaktayız (Şekil 21). Bahçeye girildiğinde sol tarafta müzenin isminin ve yapılış tarihinin yazılı olduğu estetik, mermer tanıtıcı tabela ve bayrak direkleri bulunmaktadır. Giriş kapısının hemen sağ tarafında ise mevlevihanenin geçmişten günümüze geçirdiği değişimleri gösteren görsel ve yazılı bilgilendirme levhaları bulunmaktadır (Şekil 22).

Şekil 21. Mevlavihane giriş detayları (Orijinal, 2022)

Şekil 22. Mevlavihane giriş detayları (Orijinal, 2022)

Mevlevihanenin bahçesinde toplam 18 tür ağaç ve çalıdan oluşan bitki taksonu tespit edilmiştir (Tablo 1). Mevlavihane görevlilerinden edinilen bilgilere göre müze bahçesindeki zeytin ağaçları (*Olea europaea*) 2 yıllık, kısa boylu serviler (*Cupressus sempervirens*) 3 yıllık, biberiyeler (*Rosmarinus officinalis*) 4 yıllık, ıhlamur ağacı (*Tilia tomentosa*) ise yaklaşık 17 yıllıktır. Ön bahçede ki mezarlık (hazire) bölümü siyah ferforje demirlerle sınırlandırılmış olup iç kısımdan etrafı biberiyeler (*Rosmarinus officinalis*) ile çevrenip

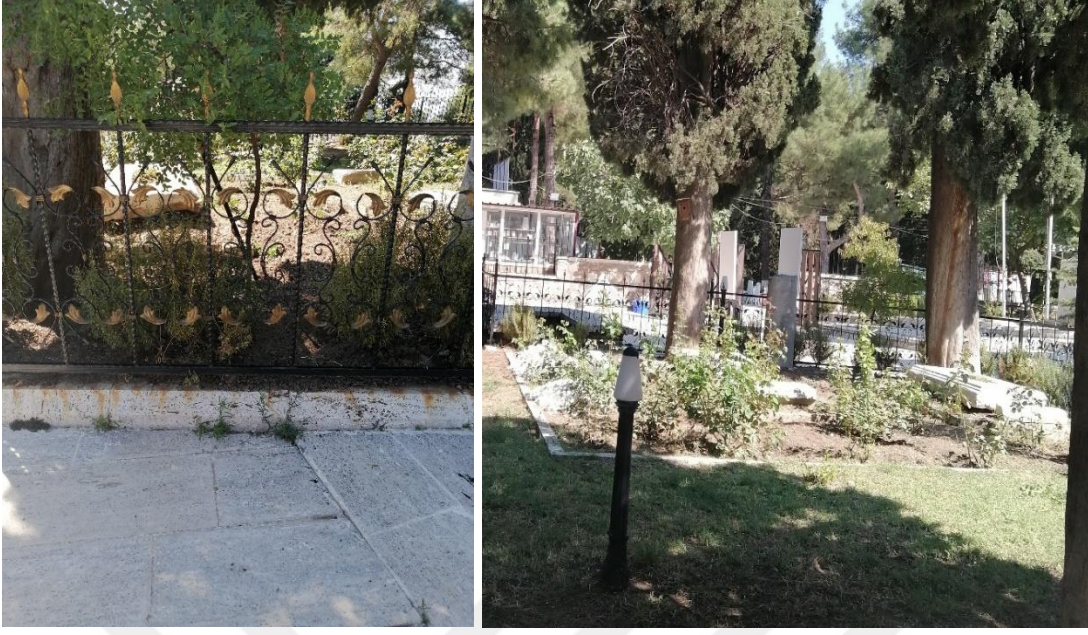
yeşil çit oluşturulmuştur (Şekil 23). Mezarların etrafında da sınırlayıcı olarak güller (*Rosa spp.*) dikilidir. Mezarlık alanında bulunan çok yıllık, boylu Akdeniz servileri (*Cupressus sempervirens*) ön bahçedeki yeşil dokuyu güçlendirmektedirler.

Bahçede kullanılan birbirlerinden farklı form ve dokudaki bitkiler vurgulama (mezarlık alanındaki serviler), kötü görüntü perdeleme (yan duvarı kapatan servi grubu), sınır elemanı (*Rosmarinus spp.*, *Rosa spp.*), gölgeleme elemanı, yer örtücü gibi birçok farklı işlevde bir arada, bir kompozisyon içinde kullanılmışlardır.

Tablo 1

Mevlevihane Bitki Listesi

Latince Adı	Türkçe Adı	Adet
<i>Berberis thunbergii</i>	Kadıntuzluğu	1
<i>Cedrus libani</i>	Lübnan Sediri	1
<i>Cupressus sempervirens</i>	Akdeniz Servisi	30
<i>Ficus carcia</i>	İncir	1
<i>Hibiscus syriacus</i>	Hatmi	5
<i>Juglans regia</i>	Ceviz	1
<i>Laurus nobilis</i>	Defne	3
<i>Mirabilis jalapa</i>	Akşamsefası	2
<i>Morus sp.</i>	Dut	5
<i>Olea europaea</i>	Zeytin	24
<i>Pinus brutia</i>	Kızılcım	4
<i>Platanus orientalis</i>	Doğu Çımarı	1
<i>Prunus persica</i>	Şeftali	3
<i>Rosa sp.</i>	Gül	58
<i>Rosmarinus officinalis</i>	Biberiye	76
<i>Salix purpurea</i>	Erguvani Söğüt	1
<i>Syringa vulgaris</i>	Leylak	1
<i>Tilia tomentosa</i>	Gümüşi İhlamur	1

Şekil 23. Bahçede bulunan mezarlık alanının görselleri (Orijinal, 2022)

Mevlevihanenin yan cephesinde dikdörtgen formlu bitki parseli içinde toplu halde bulunan Akdeniz selvileri (*Cupressus sempervirens*) yapı duvarının oluşturduğu sert dokuyu yumuşatarak alanda yeşil bir fon oluşturmuşlardır (Şekil 24).

Şekil 24. Mevlevihane yan cephesindeki Akdeniz servileri (*Cupressus sempervirens*) (Orijinal, 2022)

Mevlevihanenin giriş kapısında engelli ve bebek arabalı ziyaretçiler için siyah renkli, demir korkuluklu ahşap rampa oluşturulmuştur. Kullanıcılarının ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda, ziyaretçilerin daha rahat ve konforlu hareket edebilmeleri için yapıya sonradan eklenmiş olan rampa tarihi yapıyla uyumsuz bir doku oluşturmadan çözümlenip kullanıma sunulmuştur (Şekil 25).

Şekil 25. Mevlavihane girişinde bulunan rampa (Orijinal, 2022)

Mevlevihanenin bahçesindeki aydınlatma elemanları incelendiğinde üç tip aydınlatma elemanı tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi yerden yüksek, boylu aydınlatma diğeri ise spot (tip1) aydınlatmadır. Yerden yüksek aydınlatma elemanları malzeme ve renk olarak benzerlik gösterebilir de form olarak birbirlerinden ayrılmaktadır. Aydınlatma elemanlarından birinin başlığı karpuz başlık olarak adlandırılan küre formundayken (tip 2) diğeri mevlavihanenin dini ve kültürel dokusuna uygun olarak Mevlevi inancında Sikke olarak adlandırılan başlık formunda (tip 3) tasarlanıp bahçede kullanılmaktadır (Şekil 26, 27 ve 28).

Şekil 26. Tip 1 spot aydınlatma görselleri (Orijinal, 2022)

Şekil 27. Tip 2 yerden yüksek aydınlatma görselleri (Orijinal, 2022)

Şekil 28. Tip 3 yerden yüksek aydınlatma görselleri (Orijinal, 2022)

Mevlevihanenin wc, yakıt alanı ve mutfağı bahçeden inilen merdivenler ile alt kotta bulunmaktadır. Bu mekânların aydınlatma ve havalandırma boşlukları bahçe zemininde bulunan piramit formlu, cam panellerle sağlanmıştır (Şekil 29).

Şekil 29. Aydınlatma boşlukları ve alt kotta iniş detayları (Orijinal, 2022)

Bahçede, oturma dinlenme alanı olarak belediye tipi banklar ve bir adet çardak bulunmaktadır. Bu donatılar hem birbirleriyle hem de tarihi yapıyla uyumlu değildir (Şekil 30). Mevlevihanenin giriş kapısının her iki yanında geniş açıklıklar vardır. Bu alanlara da ziyaretçiler için oturma dinlenme mekânları düzenlenmiş olup burada kullanılan donatı elemanları bahçede kullanılan donatılardan daha estetik ve fonksiyonel olup tarihi dokuyla da daha uyumludurlar (Şekil 31).

Şekil 30. Bahçede bulunan belediye tipi oturma elemanları (Orijinal, 2022)

Şekil 31. Mevlevihane girişinde bulunan oturma mekânı (Orijinal, 2022)

Bahçedeki bitkilerin bakımlarından müze görevlileri sorumlu olup ön bahçede otomatik sulama sistemi mevcuttur. Otomatik sulama sisteminin olmadığı yan bahçe ve arka bahçe kısımlarına hortumla manuel sulama çalışması yapmaktadırlar. Özellikle havaların sıcak olduğu dönemlerde düzenli sulama yapılmadığı zamanlar arka cephedeki bitkilerde ve çim alanlarda kurumalar görülmektedir (Şekil 32).

Şekil 32. Otomatik sula sisteminin olduğu ve olmadığı alanlardan görseller (Orijinal, 2022)

Anadolu Türk Devletlerinin sosyal devlet anlayışı doğrultusunda ortaya çıkan çok fonksiyonlu külliye Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar her dönem kendisine yenilikler katarak gelişimini ve devamlılığını sürdürmüştür. Külliye yapıları zamanla farklılaşmış ve artmıştır. İlk başlarda cami, medrese, türbe, hamam gibi yapılardan oluşan külliye zamanla darüşşifa, kütüphane, imaret, tabhane, han, kervansaray, sıbyan mektebi gibi farklı kişi ve ihtiyaçlara hitap eden yapılar eklenmiştir. Külliye için bu yapılardan sadece birkaçının bir arada planlanıp, uygulanması yeterlidir (Cantay, 2002).

Manisa, Saruhanoğulları Beyliği de gücünü kaybedip Osmanlı topraklarına dahil olunca ve kent şehzadelerin eğitim aldığı sancak şehri olmasıyla zamanla hızla artan nüfusunun da etkisiyle Spil dağı eteklerinden Gediz ovasına doğru gelişmeye başlamıştır. Yeni yerleşim alanlarına kurulan külliye de etkisiyle kent Bizans dönemi ve Saruhanoğulları dönemi yerleşim alanlarından tamamen farklı bir konumda, çoğunlukla dini yapıların etrafında yoğunlaşmaya başlamıştır (Çelik, 2014). Kentteki yerleşim planının değişmesine de etki eden Osmanlı dönemi dini ve kültürel yapıları ayrı ayrı ele alınıp detaylandırılacaktır.

4.3. Klasik Osmanlı Dönemi Külliye ve Camiler

Mimari olarak 3 dönemde değerlendirilen Osmanlı mimarisi Erken Osmanlı Dönemi (1300-1500), Klasik Osmanlı Dönemi (1500-1700) ve Geç Osmanlı Dönemi (1700- 1923) mimarisi olarak adlandırılır. Erken Osmanlı dönemi olarak adlandırılan dönemde yeni yapı türlerine ve arayışlarına pek rastlanmaz. Daha çok Anadolu ve Selçuklu geleneklerinin yansımaları görülmektedir. Bu dönemde Bizans ile kurulan ilişkilerden dolayı Bizans ve Hristiyan kültürünün toplumsal yansımaları da oluşmaya başlamaktadır (Mercan, 2017).

Klasik Osmanlı Dönemi'nde ise imparatorluğun gücünün mimari yapılara yansıdığı ve imar faaliyetlerinin hem İstanbul' da hem de Anadolu' da en yoğun yaşandığı dönemdir. Osmanlı Devleti'nin en görkemli ve prestijli yapıları (külliye, camiler, hamamlar, hanlar, köprüler vb.) dönem baş mimarı Mimar Sinan tarafından inşa edilmişlerdir. Bu kadar yoğun imar hareketlerinin olmasında devletin ekonomik olarak en zengin çağında olması da etkilidir (Mercan, 2017).

Klasik Osmanlı Dönemi'nin oluşmasında Mimar Sinan ve Hassa Mimarlar Ocağı'nın etkisi büyüktür. Devletin ekonomik yönden en güçlü olduğu II. Bayezit ve Kanuni dönemlerinde Osmanlı'nın en önemli anıt eserleri ortaya çıkmışlardır. Dönemin büyükşehirleri olarak sayılan Edirne, Bursa, Amasya, Manisa gibi Anadolu kentleri yapılan imar çalışmalarıyla bu dönemde gelişme göstermiştir (Cantay, 2002).

Sultan III. Ahmet' den (Lale Devri) Cumhuriyetin ilanına kadar olan dönem de Geç Osmanlı Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Daha çok İstanbul'da saray ve camiler inşa edilmiş ve bu eserlerde de batı etkisi görülmeye başlanmış olup Klasik Osmanlı Dönemi mimarisinden farklı üsluplara yönelinmiştir. Barok tarzı taş işçilikleri, merdiven detayları gibi yeni yapılanmalar ve denemeler yapılmıştır (Mercan, 2017).

Osmanlı Devleti'nin mimari olarak her döneminde kendine yer edinmiş yapılarından en önemlisi külliyelerdir. Selçuklular ve Anadolu Selçuklularından etkilenerek varlığını devam ettiren bu kompleks yapılar toplumun istek ve ihtiyaçları doğrultusunda yapılan, kentlerin sosyo-kültürel gelişimini sağlayan, devlet destekli yapılardır. Cami odaklı inşa edilen külliyeler bulunduğu bölgenin ihtiyaçlarına göre medrese, hamam, darüşşifa, imaret gibi farklı işlevlerdeki yapıları bünyesinde barındırmaktadır (Karakaya Aytin, Ertin Tezgör, 2021).

Külliyeler inşa edildikleri bölgeye göre şehir içi külliyeler ve menzil külliyeler olmak üzere ikiye ayrılır. Bölgenin konumu ve ihtiyaçları doğrultusunda planlanıp inşa edilen külliyeler içlerinde bulundukları farklı işlevlerdeki yapı birimleri sayesinde birbirlerinden ayrılırlar. Şehir külliyelerinde daha çok eğitim binaları, cami, darüşşifa, türbe gibi yapılar yer alırken menzil külliyelerinde genellikle konaklama tipi ticari yapılar (kervansaray, han, hamam, imaret vb.) yer almaktadır (Ahunbay, 1988; Ramazanoğlu, 2008). Şehir külliyesi içinde barındırdığı yapılarla kent yaşamını, kentlileri etrafına çekebilmiş, bulunduğu yerleri kent merkezine dönüştürüp kimlik kazandırmış güçlü yapı topluluklarıdır (Ramazanoğlu, 2008).

Özellikle yeni fethedilen kentlere hemen imar hareketleri başlanmakta ve Türk-Osmanlı kültürünün yerleşmesi için külliyeler inşa edilmekteydi. Gerek Anadolu'da gerek Avrupa'da gerekse Ortadoğu'da fethedilen her yerde, tüm farklı coğrafya ve kültürlerde inşa

edilen bu külliyyeler aynı amaca hizmet etmekte olup (Türk-Osmanlı kültürünü bölgeye yerleştirmek ve devletin gücünü bölge halkına göstermek) devletin planlı ve sistemli bir şekilde yürüttüğü kültürel atılımlardır (Ramazanoğlu, 2008).

Osmanlı dönemi kent merkezlerinin odak noktalarını oluşturan külliyyeler sahip olduğu toplumsal ve kültürel yaşam alanlarıyla döneminin en önemli kentsel kamusal mekânlarını oluşturmaktadır. Bu mekânların oluşturulmasında ise yaptıran kişinin statüsü, kentin sosyo-kültürel konumu, dönemin mimari akımlarına göre farklı ölçeklendirmeler ve mekânsal çözümler yapılmaktadır (Sınmaz, 2017).

Osmanlı Devleti yaptırdığı külliyyelerin giderlerini karşılamak için vakfiyeler ayarlamıştır. Genellikle külliyyeyi yaptıran kişinin gelir kalemlerinden bazılarının tüm gelirleri bu vakıflara tahsil edilmiş ve külliyyenin tüm ihtiyaçları için kullanılmıştır. İçinde buldukları farklı işlevlerdeki yapılar sayesinde külliyyeler toplumun farklı ihtiyaçlarını karşılayabilen yapı toplulukları olarak dini (cami, medrese vb.), ticari (han, kervansaray, tabhane vb.) ve sosyal (kütüphane, imaret, darüşşifa vb.) hayatın bir arada yaşandığı geniş çaplı hizmetler sunmaktadırlar (Cantay, 2002). Konumları itibarıyla genellikle şehir merkezlerinde inşa edilen külliyyeler toplumun sosyo-kültürel, ticari, sağlık, eğitim, dini, yeme-içme gibi farklı faaliyetleri için hizmet etmiş, dönemlerinin kamusal açık/kapalı mekânlarını oluşturmuşlardır (Ateş, 2017). Odak noktasında caminin olduğu bu kompleks yapılarda; halkın birbirleriyle sosyalleşip kaynaştığı, yöneticileri görüp sorunlarını iletebildiği kamusal mekân ise cami avlularıdır (Mercan, 2017).

Osmanlı külliyyelerinde özellikle 16. yy ve sonrasında yapılan Selatin Camilerinde avlular artık sıkça görülmektedir. Camilerin son cemaat yerleri artık revaklı avlulara dahil edilerek iç avluya eklenmiştir. Bu uygulama 20.yy başına kadar inşa edilen tüm sultan camilerinde görülmeye devam etmektedir. Dört tarafı revaklı olan bu avlular zaman içinde birden fazla işlev kazanmaya başlamıştır. Zamanla insanların günlük yaşamlarında namaz dışında da vakit geçirdikleri, buluştukları, oturup sohbet ettikleri mekânlar haline gelmişlerdir. Cami ve kent ilişkisinin bağı kuran avlular Kuran'da tasvir edilen cennetin yeryüzünde ki karşılığı olarak düşünülmüş ve bu tasvirlerde geçen yeşil alanlar, su öğeleri gibi huzur verici öğeler avlularda kullanılmıştır (Pilehvarian, Güleç Demirel, 2018).

Cami avluları zaman içinde gelişip dönemin kent meydanları konumuna ulaşmışlardır. Bir ibadethaneye bağlı mekândan ziyade içerisinde toplumsal yaşamın getirdiği işlevlere de ev sahipliği yapan (alışveriş, bayramlaşma, cenaze, mahkeme vb.) avlular sahip olduğu bu zengin kullanım alanlarından dolayı yarı kamusal alan olarak tanımlanabilir. 16.yy'da Osmanlı sultan camilerinin tamamında dış avlu ve bahçe düzenlemeleri görülmektedir. Özellikle başkent ve sancak şehirlerindeki merkez camilerin avluları devlet meselelerinin tartışıldığı, yöneticiler ile halkın buluşup konuşabildiği mekânlar olmalarından dolayı önemini uzun yıllar korumuştur (Pilehvarian, Güleç Demirel, 2018).

4.3.1. Manisa Hatuniye Külliyesi ve Bülent Koşmaz Parkı

Günümüzde Şehzadeler ilçesi, 1. Anafartalar Mahallesi'nde; Mustafa Kemal Paşa Caddesi ve Atatürk Bulvarı'nı kesişim noktasında bulunan külliyenin yakın çevresinde tarihi Hükümet Konağı, eski çarşı, Bülent Koşmaz Parkı, otel gibi birçok tarihi, kültürel, resmi ve kamusal mekânlar yer almaktadır (Şekil 33). Kent merkezinde bulunan külliye ulaşım yaya olarak, toplu taşıma araçlarıyla, özel araç ya da taksi ile mümkündür.

Şekil 33. Hatuniye Cami ve yakın çevresi (Google Earth, 2022 değiştirilerek)

Manisa Hatuniye Külliyesi ve Bülent Koşmaz Parkı Tarihsel Gelişimi

Manisa'da Osmanlı Dönemi imar hareketleri ilk olarak Sultan II. Murat'ın padişahlığı oğlu II. Mehmet'e bırakıp kente çekildiği dönemde olmuştur. Sancak beyliği olan kentte şehzadelerin eğitim aldığı dönemlerde kaldıkları Manisa Sarayı 'da bu dönemde inşa edilmiştir (Acun, 1999; Erkul, 2010). Zamanla kente gelen şehzadeler, aileleri ve devlet görevlileri kente birçok hayır eserleri bırakmışlardır. Bu yapıların giderlerini karşılamak üzere de vakıf sistemleri kurmuşlardır. Osmanlı sarayında ilk büyük vakfı II. Bayezid'in eşi Hüsnişah Hatun kurmuştur. Bu vakfın tüm gelir kalemlerini de kentte yaptırdığı Hatuniye Külliyesine devretmiştir (VGMA, 1497; Erkul, 2010).

Hatuniye Külliyesi Sultan II. Bayezid'in eşi Hüsnişah Hatun tarafından 1490-1491 tarihinde yaptırılmıştır (Gökçen, 1946; Gökmen, 2020). Cami, imaret, han ve hamamdan oluşan külliyenin imaret ve hamam yapılarının 1764-1765 yıllarında yapılan keşif ve tamirat kayıtlarında bulunmaması sebebiyle yıkılıp, yok oldukları düşünülmektedir (Acun, 1999; Gökmen, 2020). Caminin kitabesinde bulunan yazıda yapının 1841-1842 yıllarında Sultan Abdülmecid tarafından onarıldığı yazmaktadır. Cumhuriyet döneminde ise 1957-1962 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından külliye bakım ve onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Yüksel, 1997; Yavaş, 2002; Gökmen, 2020).

Kurtuluş Savaşı sırasında yakılan cami iç ve dış mekânlarında büyük hasar almıştır. Camide bugün orijinal olan tek yapı iç mekânda bulunan künde kari tekniği ile yapılmış minberdir (Acun, 1999). Camii; ortada büyük kubbe ve köşelerden küçük kubbelerin örttüğü, enine dikdörtgen planlıdır. Harimin kuzeyinde, yerden 60-70cm yükseklikte bir teras üzerinde, avludan yedi basamaklı bir merdiven ile girilen son cemaat yeri bulunmaktadır. Beş bölümden oluşan ve etrafı camekanla çevrili olup avluya açılan bu mekânın üzeri, orta kısımda aynalı tonoz yan kısımlardan kubbe ile örtülüdür. Avlunun güneybatısında sıbyan mektebi ve bu yapıya bitişik Tercüman Rüştü Paşa'ya ait bir mezar bulunmaktadır (Acun, 1999). Caminin batısında bulunan sıbyan mektebinin külliyeye sonradan dahil edildiği düşünülmektedir. Gökçen, bu yapının 1672 yılında yapıldığını belirtirken; Yüksel, yapının mimari özelliklerinin detaylı incelendiğinde Fatih ve II. Bayezit dönemi yapılarla benzerlik gösterdiğini ve 1672 yılından önce yapılmış olabileceğini belirtmektedir (Gökçen, 1946; Yüksel, 1997; Gökmen, 2020) (Şekil 34).

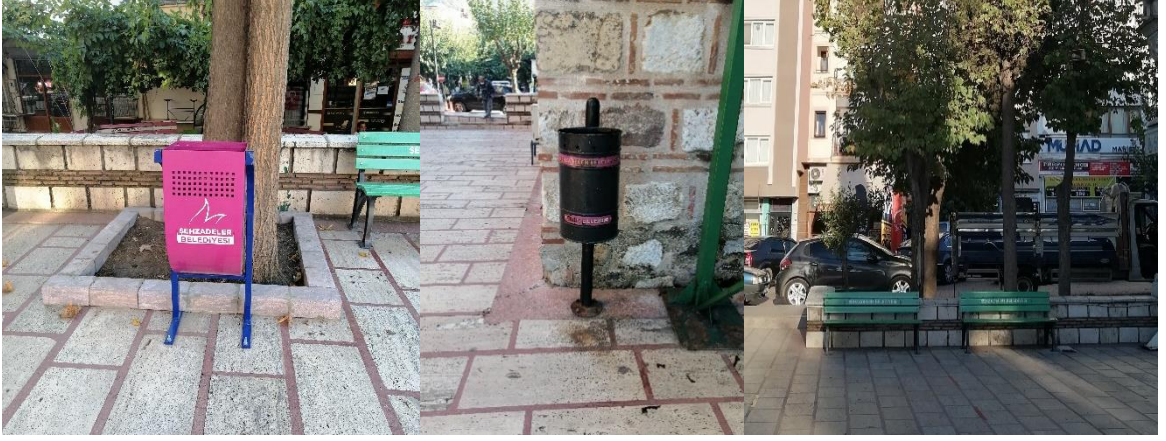

Şekil 34. Hatuniye Cami avlusu (Orijinal, 2022)

Hatuniye Camii ve Bülent Koşmaz Parkı Peyzaj Alanları Analizi

Avluda yapılan çalışmalarda donatı elemanları (oturma elemanları, aydınlatma elemanları, çöp kutuları vb.), yapısal ve bitkisel elemanlar tespit edilip, belirlenmiştir. Avluya; caminin güney cephesinden, sıbyan mektebi ile arasında oluşan koridordan, avlunun doğu ve batı cephelerinde bulunan merdivenlerden ve avlunun kuzey cephesinde bulunan Bülent Koşmaz parkından merdivenlerle ulaşılmaktadır.

Avluda ziyaretçiler ve cami cemaati için yerleştirilmiş toplam 20 adet bank bulunmaktadır. Banklar plastik malzemeden olup, yeşil renklilerdir. Toplam 6 adet iki farklı tip (dikdörtgen ve silindir) çöp kutusunun bulunduğu avluda, çöp kutuları pembe ve siyah renklilerdir (Şekil 35). İbadet alanı olarak avlunun da kullanıldığı, cami cemaatinin kalabalık olduğu günlerde olumsuz hava şartlarından korunmak için örtü elemanları kullanılmaktadır. Toplam 7 adet olan örtü elemanlarının bir tanesi portatif, beş tanesi yere sabit, bir tanesi de yeşil renklidir. Dış mekânda ibadet edildiği dönemlerde kullanılan hasırları muhafaza etmek için de avluda 6 adet yeşil renkli hasır sandıkları bulunmaktadır (Şekil 36).

Şekil 35. Avluda bulunan çöp kutuları ve oturma elemanları (Orijinal, 2022)

Şekil 36. Avluda bulunan hasır sandıkları ve örtü elemanları (Orijinal, 2022)

Avlunun ortasında yer alan şadırvan zeminden yaklaşık 20 cm yükseklikte mermer bir zemin üzerine oturtulmuş olup, sivri külahlı, geniş saçaklıdır. Saçaklarını ahşap sütunların taşıdığı şadırvanın her bir sütununda aydınlatma aplikleri bulunmaktadır. Mermer malzemedeki ongen formda yapılmış şadırvanın çevresinde yere sabit, mermer ve ahşap malzemedeki yapılmış tabureler yer alırken şadırvanın iç kısmının etrafı tel kafesle çevrilidir (Şekil 37).

Şekil 37. Avluda bulunan şadırvan detayları (Orijinal, 2022)

Caminin avlusunda herdem yeşil ve yaprak döken türlerden oluşan 8 adet bitki taksonu tespit edilmiştir (Tablo 2). Genellikle tepe çapı geniş, hoş koku veren, vurgu etkisi oluşturan türlerin seçildiği avluda bitkiler avlu zeminine açılmış kare formlu parsellere dikilmişlerdir (Şekil 38). Bitkiler avluda soliter olarak kullanılmış olup, her biri tek başına, diğerlerinden ayrı olarak dikilerek herhangi bir bitki kompozisyonu oluşturulmamıştır. Avlunun dış duvarlarına ve oturma birimlerine yakın olarak dikilen bitkiler böylece avlunun sahip olduğu geniş açıklığı da kapatmamışlardır. Sulama sisteminin olmadığı avluda bitkiler manuel olarak elle sulanmaktadır.

Tablo 2

Hatuniye Camii Avlusu Bitki Listesi

Latince Adı	Türkçe Adı	Adet
<i>Chamaerops excelsa</i>	Tüylü Palmiye	2
<i>Cupressus sempervirens</i>	Akdeniz Servisi	5
<i>Euonymus japonica 'aurea'</i>	Altuni Taflan	-
<i>Morus sp.</i>	Dut	1
<i>Olea europaea</i>	Zeytin	1
<i>Pittosporum tobira 'nana'</i>	Bodur Yıldız Çalısı	-
<i>Platanus orientalis</i>	Doğu Çınarı	4
<i>Tilia tomentosa</i>	Gümüşi Ihlamur	2

Şekil 38. Avludaki bitkilendirme çalışması (Orijinal, 2022)

Tarihi ve kültürel yapıların yoğun olduğu kentlerin temel sorunlarından biri geçmişten getirdiği maddi ve manevi kültürel değerler ile günümüz kentsel yaşamının getirdiği yenilikler ve kentlilerin ihtiyaç ve taleplerinin karşı karşıya gelmesidir. Bu durumlarda yapılacak çözümler ve planlamalarda hem tarihi mekânların özgün bir biçimde sürdürülebilirliğini sağlayıp en iyi koruma şartlarında gelecek nesillere miras olarak bırakmak hem de kentin ve kentlilerin standartlarını gözeterik taleplerine en uygun çözümlerini bir bütün olarak ele alıp sunmak gerekmektedir (Dinçer, 2013).

Tarihi mekânlar ve yakın çevreleri birbirlerinden ayrı düşünülmemesi gerekmektedir. Bu alanlardan birinde yapılacak olan müdahale diğerlerini de yapısal, kültürel, görsel, işlevsel gibi birçok yönden etkilemektedir. Tarihi mekânlara yakın olan kamusal alanlarda (parklar, meydanlar, yollar, çocuk oyun alanları vb.) yapılan düzenleme çalışmalarında bu alanların tarihi mekânlarla estetik ve fonksiyonel olarak uyum içinde, yapısal ve bitkisel çözümlerleriyle tarihi mekânla bir bağ oluşturacak çözümler sunmalıdır (Çelik, Yazgan, 2007).

Hatuniye camii avlusu ve Hükümet Konağı arasında kalan, günümüzde Bülent Koşmaz parkı olarak anılan parkın geçmişi oldukça eskiye dayanmaktadır. Cami ve valilik binası arasında bir köprü görevi gören bu alan Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan kent

planlamasında önce tramvay park yeri olarak planlanışsa da tramvay projesi hayata geçirilmediği için meydan ve otopark olarak kullanılmıştır. 1980’lerde yapılan düzenleme çalışmalarıyla Emekliler Parkı olarak planlanıp yeşil alana dönüştürülmüştür (Şekil 39). Yıllar içinde kentte artan nüfus ve araç sayısı kent merkezinde otopark sorununu arttırmıştır. Kent merkezini araç yoğunluğundan azaltmak için 2014 yılında Emekliler Parkı iptal edilerek toplam 450m2 alana iki katlı, 400 araçlık yeraltı otoparkı yapılıp üst kısmına da kentsel peyzaj çalışması yapılmıştır (Şekil 40). Ağırlıklı olarak sert zeminin yoğun olduğu bu alan, kent silüeti ve manzarası için önemli iki tarihi yapıyı bir geçiş mekânı gibi birbirine bağlayıp, bu yapılar arasında boşluk oluşturarak kentsel açık alan sağlamaktadır (Şekil 41).

Şekil 39. Parkın meydan/otopark olarak ve Emekliler Parkı olarak kullanıldığı dönemler (“Manisa Haberleri”, t.y., “Şehzadeler Kaymakamlığı” t.y.)

Şekil 40. Bülent Koşmaz Parkı drone görüntüsü (Manisa İl Kültür ve Turizm Müd., 2022)

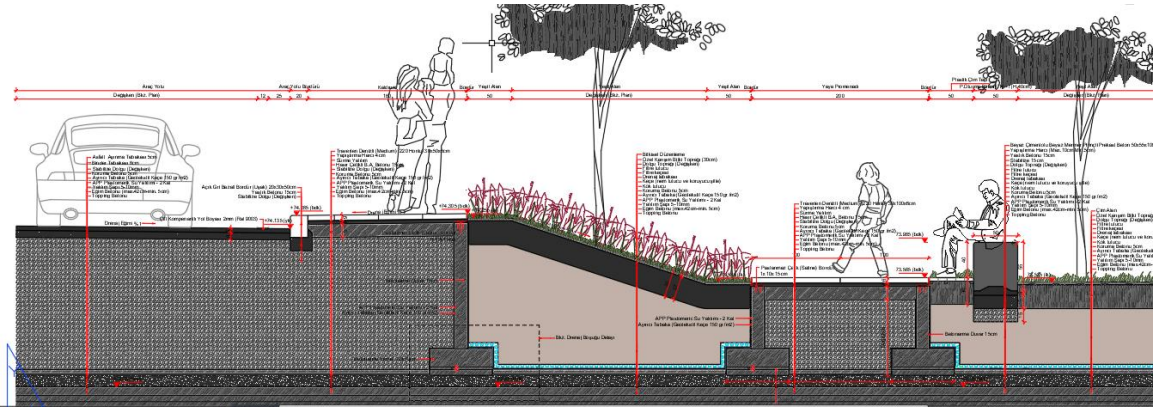
Şekil 41. Hatuniye Cami avlusundan Bülent Koşmaz Parkı'na bakış (Orijinal, 2022)

1908'de yapılan Hükümet Binası 1922 yılında çıkan Kurtuluş Savaşı sırasındaki yangınlarda büyük oranda yanmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra 1924-1925 yılında kente atanan vali Müştak Lütfü Bey'in talimatıyla Mimar Rüstem Bakoğlu'na tekrar inşa ettirilmiştir. 925m² alana sahip, dikdörtgen planlı ve I. Ulusal Mimarlık Akımına uygun olarak Neo Klasik Osmanlı stilinde tekrar inşa edilmiş olan yapı (Güngör, 2019), 1999-2000 yılları arasında da Vali Muzaffer Ermiş tarafından bakım ve onarımları yaptırılarak günümüzdeki ki mevcut durumuna kavuşmuştur (Manisahaberleri, 2019)

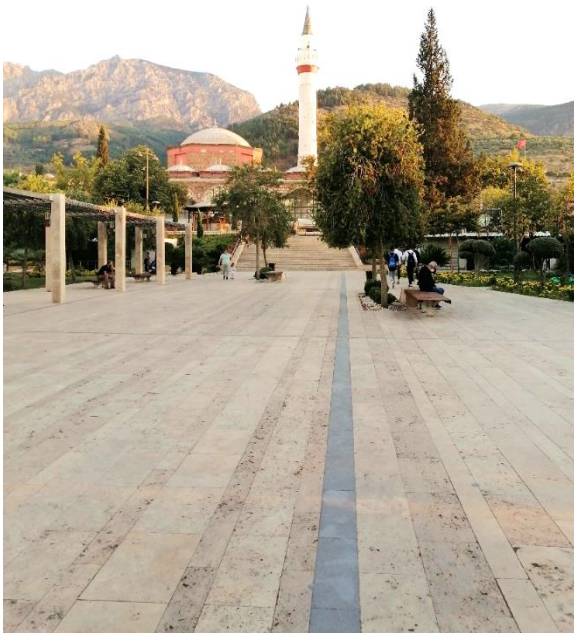
Farklı dönemlerde ve mimarilerde yapılmış, farklı işlevlerdeki iki tarihi yapı arasında yapılacak park; yapısal ve bitkisel elemanlarıyla hem her iki tarihi dokuyla uyumlu olmalı hem de kullanılan malzemeler ve bitkiler bu yapılarla bir yarış içinde olmadan, uzun süredir o alanda olma hissi vermelidir. Bütün bunlarla birlikte modern kent dokusuna uygun, kentlilerin ihtiyaç ve taleplerine de en estetik ve fonksiyonel çözümler sunarak kent içi pasif rekreasyonel alan hizmeti sunmalıdır. Tüm bunlar değerlendirildiğinde yeni yapılan Bülent Koşmaz parkı, malzeme tercihleri, donatı elemanları, bitki kompozisyonları ve alan çözümlenmeleriyle iki tarihi yapı arasında bir köprü gibi geçiş alanı sağlamıştır.

Parkta yapılan detaylı incelemelerde; aydınlatma elemanları, pergola, oturma elemanları, çöp kutuları, çeşme, havuz, zemin kaplama malzemeleri gibi yapısal elemanlar tespit edilmiştir (Şekil 42). Alanın büyük bölümünü kaplayan sert zemin döşeme malzemesi olarak traverten ve yer yer açık gri bazalt kullanılmıştır (Şekil 43). Parkın doğu cephesinde;

kuzey güney yönlü bir koridor oluşturacak şekilde konumlandırılmış pergolanın örtü kısmı ahşap detaylıyken taşıyıcı ayakları traverten malzemeden yapılmıştır. Ayakların üst kısımlarında spot aydınlatma elemanları, ahşap kısımlarda mini led şerit aydınlatma elemanları sardırılarak kullanılmıştır (Şekil 44). Pergolanın iç kısmında ahşap oturma elemanları konumlandırılmıştır. Toplam 6 adet kullanılan banklar kısa süreli oturma için uygundur. Parkın genelinde de iki tip yüksek aydınlatma (toplam 30 adet) elemanı kullanılmıştır. Çift başlıklı aydınlatma elemanı (tip 1) cadde yönü ağırlıklı olarak kullanılmışken tek başlıklı aydınlatma elemanı (tip 2) park içi, belirli aralıklarla kullanımı tercih edilmiştir (Şekil 45).

Şekil 42. Parkın doğu cephesinden bir kesit (Manisa Büyükşehir Belediyesi, 2022)

Şekil 43. Sert zemin detayları (Orijinal, 2022)

Şekil 44. Pergola ve aydınlatma elemanları detayı (Orijinal, 2022)

Şekil 45. Tip 1 ve tip 2 aydınlatma elemanları (Orijinal, 2022)

Parkın odak noktasını oluşturan dörtgen formlu, traverten malzemeli, hareketli su detaylı havuz, pergolanın batı cephesinde konumlanmıştır (Şekil 46). Parkın genelinde toplam 10 adet ahşap, silindir formlu çöp kutuları kullanılmıştır.

Şekil 46. Dörtgen formlu havuz detayı (Orijinal, 2022)

Parkta ağaç ve çalı grubu bitki türlerinden toplam 23 farklı bitki taksonu kullanılarak (Tablo 3, Tablo 4) yeşil alan kompozisyonları oluşturulmuştur. Genellikle dörtgen parsellere ayrılan alanlarda, aynı türler bir arada kullanılarak ya da soliter olarak yeşil alan tasarımları yapılmıştır.

Tablo 3

Bülent Koşmaz (Emekliler) Parkı Bitki Listesi

Ağaçlar

Latince Adı	Türkçe Adı	Adet
<i>Albizia julibrissin</i>	Gülibrişim	4
<i>Callistemon leavis (Tijli)</i>	Fırça Çalısı (Tijli)	15
<i>Cupressus sempervirens</i>	Akdeniz Servisi	8
<i>Erythrina crista galli</i>	Mercan Ağacı	2
<i>Lagerstroemia indica</i>	Oya	9
<i>Laurus nobilis</i>	Akdeniz Defnesi	15
<i>Olea europaea</i>	Zeytin	1
<i>Olea europaea (Bonsai)</i>	Zeytin	8
<i>Photinia X fraseri 'Red robin' (Tijli)</i>	Alev Çalısı (Tijli)	3
<i>Platanus orientalis</i>	Doğu Çınarı	2
<i>Salix alba</i>	Ak Söğüt	1
<i>Tilia tomentosa</i>	Gümüşi Ihlamur	37

Tablo 4*Bülent Koşmaz (Emekliler) Parkı Bitki Listesi**Çalılar*

Latince Adı	Türkçe Adı	Adet
<i>Buxus sempervirens 'compacta'</i>	Şimşir	12
<i>Chamaerops humilis</i>	Bodur Palmiye	-
<i>Cordyline australis 'red star'</i>	Kordilin	40
<i>Cycas revoluta</i>	Japon Sago Palmiyesi	11
<i>Euonymus Japonica 'aurea'</i>	Altuni Taflan	-
<i>Euryops pectinatus</i>	Sarı Papatya	-
<i>Juniperus horizontalis</i>	Yayılıcı Ardıç	-
<i>Nandina domestica</i>	Cennet Bambusu	-
<i>Photinia serrulata</i>	Alev Çalısı	-
<i>Pyracantha coccinea</i>	Ateş Dikeni	-
<i>Viburnum licudum</i>	Manolya Yapraklı Kartopu	-

Yeraltı iki katlı otopark olan parkta bitkilendirme tasarımları yapılırken güçlü kök yapısına sahip olmayan, derin köklenme yapmayan ağaç ve ağaççık türleri özellikle tercih edilmiştir. Yeşil alan çalışmalarının yapılacağı parterlerde öncelikli olarak zemine; kök tutucu, nemden korumak için keçe, drenaj tabakası ve bitki dikimi için yaklaşık 30 cm toprak dökülerek katmanlı bir ön hazırlık yapılmıştır. Parterlerin içinde bazı bitki grupları için küçük tepelikler oluşturularak alanda hareketli bir görüntü elde edilmiştir (Şekil 47). Aynı aks üzerindeki, farklı türlerdeki (*Callistemon leavis*, *Olea europaea (Bonsai)*, *Lagerstroemia indica*) ağaçların alt kısımlarında yer örtücü olarak, aynı renkteki mevsimlik türler (*Tagetes patula*) seçilerek alanda hâkim renk tonu ve aks üzerinde yönlendirme etkisi sağlanmıştır (Şekil 48). Doku, form ve renk olarak birbirlerinden farklı türler bir arada kullanılarak dikdörtgen ve dairesel formlu bitki kompozisyonları oluşturulmuştur. Bu kompozisyonları oluştururken üçüncü bir renk olarak podima taşı kullanılıp dikkat çekici bir alan elde edilmiştir (Şekil 49). Hatuniye Cami ve park arasındaki geçişi sağlayan merdivenlerin her iki yanındaki eğimli alanların çevresi sık dokulu, herdem yeşil çalı türleriyle (*Viburnum licudum*, *Euryops pectinatus*, *Juniperus horizontalis*) çevrenip iç kısımları çim alan olarak bırakılmıştır (Şekil 50).

Şekil 47. *Chamaerops humilis* ve *Festuca glauca* ile yapılmış mini tepecikler (Orijinal, 2022)

Şekil 48. Farklı türlerin bir arada kullanıldığı bitki parteri (Orijinal, 2022)

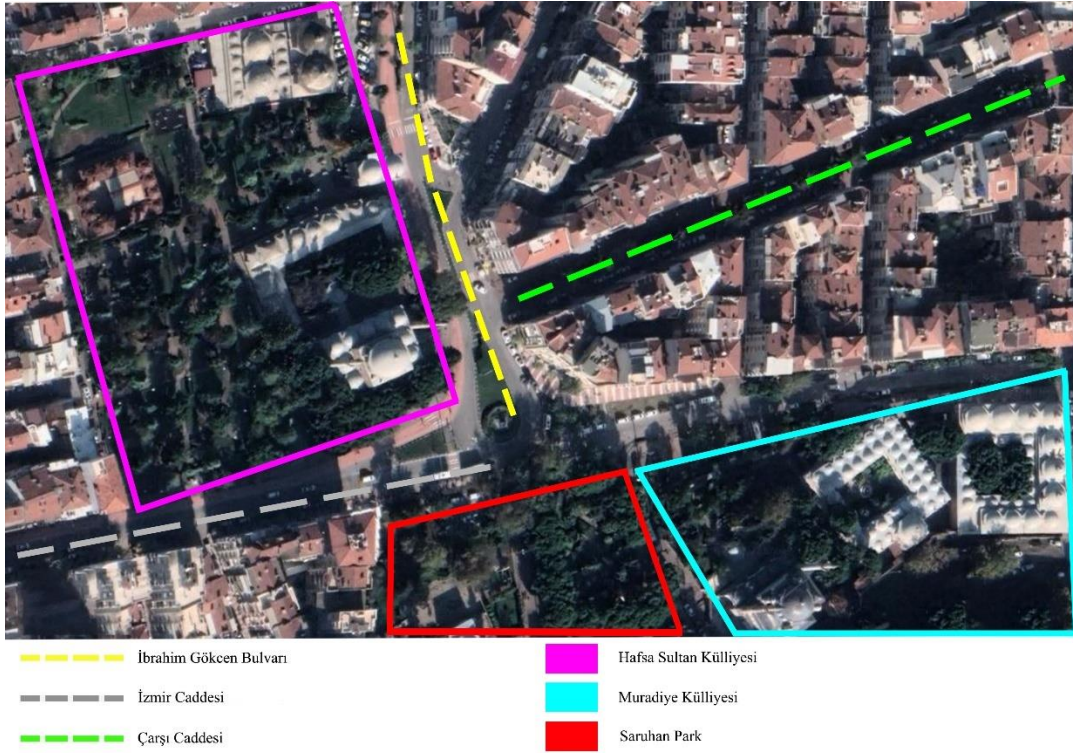
Şekil 49. *Cordyline australis* 'red star' ve *Euonymus japonica* 'aurea' ile oluşturulmuş bitki kompozisyonları (Orijinal, 2022)

Şekil 50. Eğimli bölgelerde oluşturulan yeşil alanlar (Orijinal, 2022)

4.3.2. Manisa Sultan Camii ve Külliyesi

Sultan Cami kitabesine göre Yavuz Sultan Selim'in hanımı, Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Ayşe Hafsa Sultan tarafından 1522-1523 yılları arasında yaptırılmıştır. Günümüzde Hafsa Sultan Külliyesi; Mimar Sinan Mahallesi, İzmir Caddesi ile İbrahim Gökçen Bulvarı üzerinde bulunmaktadır. Güneyinde Saruhan Bey Türbesi ve Saruhan park, güneydoğusunda Muradiye Külliyesi bulunur. Külliye şehir merkezinden yaya olarak, toplu taşıma araçlarıyla, özel araç ya da taksi ile ulaşım mümkündür (Şekil 51).

Şekil 51. Hafsa Sultan Külliyesi ve yakın çevresi (Google Earth, 2022 değiştirilerek)

Manisa Sultan Camii'nin Tarihsel Gelişimi

Manisa, Saruhanoğullularının kenti fethetmesiyle (1313) yüz yıla yakın Saruhanoğullularının, sonra ise Cumhuriyet dönemine kadar Osmanlı egemenliğine bağlı olarak kalmıştır. Osmanlı döneminde başkente yakın olmasından dolayı şehzadelerin eğitim aldıkları sancak şehri olmuş ve bu dönemde kentin gelişimi hızlanmıştır. Saruhanoğulları döneminde başkent, Osmanlı döneminde sancak şehri olmasından dolayı kentte her iki devlet

döneminden kalma cami, han, hamam, kervansaray, kütüphane, sıbyan mektebi gibi birçok eser bulunmaktadır (Bilir, 2020).

Yetiştirilmek üzere Manisa'ya gönderilen şehzadeler ve onlarla beraber kente gelip burada yaşayan aile üyeleri ve devlet adamları kente birçok eser kazandırmışlardır. Bu eserlerden biriside Klasik Osmanlı Dönemi eserlerinden Ege Bölgesinde ki ender yapılardan biri olan Hafsa Sultan Külliyesi'dir (Yelkenci Sert, vd., 2017).

Ayşe Hafsa Sultan hem Yavuz Sultan Selim'in padişahlık döneminde hem de Kanuni Sultan Süleyman'ın sancak beyliği dönemlerinde edindiği servetler ve Anadolu'da geliri kendisine aktarılmış vilayetlerin (Saruhan, Aydın, Menteşe, Bursa) gelirlerinin tamamını da yaptırdığı külliye vakfetmiştir. Osmanlı tarihinde "Sultan" unvanını alan ilk kadının Ayşe Hafsa Sultan olduğu bilinmektedir. Hafsa Sultan şehzade sancağı maaş defterindeki verilere göre Sultan Süleyman'ın Manisa'da ki sarayında ikamet ettiği dönemde günlük 200 akçe almaktaydı. Bu rakam şehzadelerin aldığı ödenekten bile daha fazlaydı ve maaş defterinde kayıtlı en yüksek tutardı (Aktaş, 2010). Külliyein çevresinde yeni yaşam alanları oluşturmak için çevredeki arsaları kiralayıp, satmış. Bu alanlara konut yapıp yerleşenleri vergiden muaf tutmuştur. (Aktaş, 2010).

Ayşe Hafsa Sultan ihtiyaç sahiplerine yaptığı hayırlarla ve yaptırdığı hayır eserleriyle tanınmaktaydı. Manisa'da bulunduğu dönemde de kente çok sayıda hayır eserleri yaptırmıştır. 1523 yılında cami, medrese, hankah, imaret ve hamamdan oluşan bir külliye yaptırmıştır (Şekil 52). Bu külliyein Hafsa Sultan'dan önceki dönemlerde yaptırılan külliyelerden (padişah annelerinin/hanımlarının yaptırdığı eserler) ayıran bazı noktaları bulunmaktadır. Bunlardan ilki külliye camisinin minaresinin iki adet oluşudur. Bu özellik bu döneme kadar sadece padişahların yaptırdıkları eserlerde uygulanan bir durumdur. İkinci olarak da külliyein giderlerinin karşılanabilmesi için kurulan vakıf "Sultan" adıyla kurulmuştur ve Sultan ismi ilk defa vakıf ismi olarak kullanılmıştır. Bu doğrultuda külliye "Sultaniye" olarak anılmıştır (Aktaş, 2010).

Şekil 52. Hafsa Sultan Külliyesi drone görünümü (Manisa İl Kültür ve Turizm Müd., 2022)

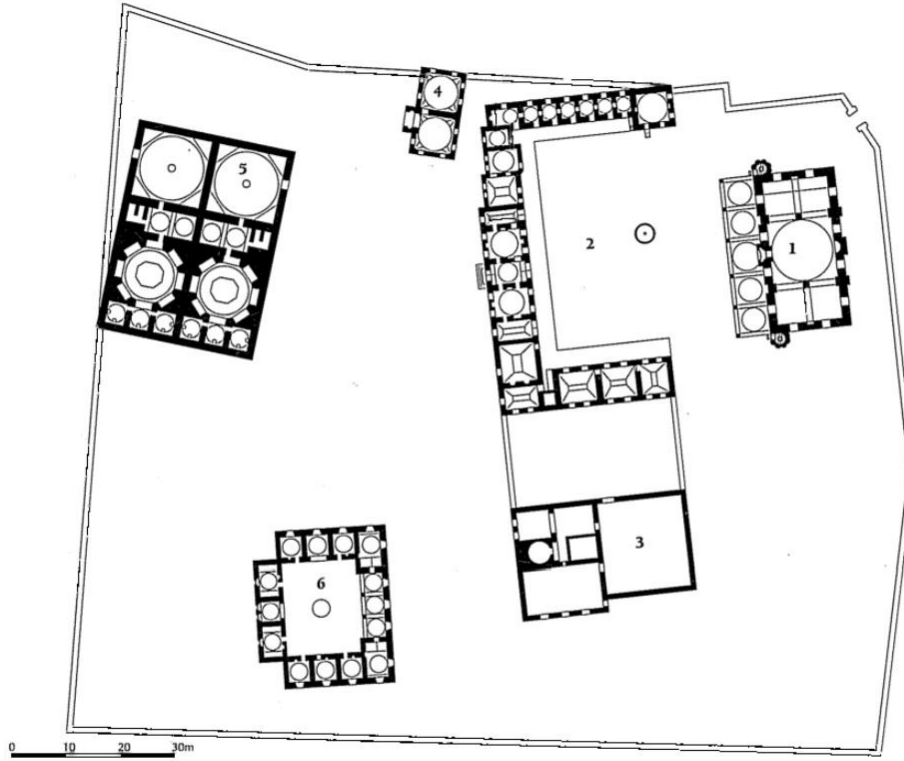
Hafsa Sultan'ın yaptırdığı bu külliye padişahların yaptırdığı “Selatin Külliyesi” ile eşdeğer bir yapıdır. Külliye toplam 117 işçi çalışmaktaydı. Hafsa Sultan'ın vefatından sonra oğlu Sultan Süleyman külliye bir darüşşifa (1539) ve hamam (1538) yaptırmıştır (Uluçay, Gökçen, 1939; Alkan, 2014).

Manisa Sultan Camii'nin Mevcut Peyzaj Alanlarının Analizi

Hafsa Sultan Külliyesi Timurtaşoğlu Ali Bey bahçesi diye adlandırılan alanda inşa edilmiş ve kent yerleşiminin Spil dağı eteklerinden ovaya doğru ilerlemesini sağlamıştır. Külliye çevresinde hemen iskân çalışmaları başlamıştır ve ilk etapta caminin batı yönüne 20 konut yerleştirilmiştir. Zaman içinde külliye kentin merkezi olmuş ve çevresinde yerleşim yerleri artarak mahalleleri oluşturmuştur.

Külliye güneyinde avlulu cami ve avluyu çevreleyen medrese ile imaret bulunmaktadır. Kuzey batısında darüşşifa, kuzeydoğusunda sıbyan mektebi bulunur. Batıda ise hankah (misafirhane) ve aşevi bulunmaktaydı fakat Kurtuluş Savaşı döneminde Yunan işgali sırasında bu yapılar kentten kaçan Yunanlılar tarafından yakılıp büyük hasar almışlardır. Savaştan sonra harabe olmuş ve yıkılma tehlikesi olan bu yapılar Vali Murat Germen döneminde tamamen yıkılmışlardır (Yörüköğlu, 1984; Gökmen, 2020).

Cami enine dikdörtgen planlı, iki minareli, beş bölümlü son cemaat yeri olan, avlulu, ortada büyük onikigen, yanlarda küçük sekizgen kubbeye sahip bir yapıdır. Caminin iç ve dış mekân tasarımlarında taş, çini, ahşap, kalem işi ve alçı süslemeler bulunur. Yapı malzemesi olarak açık kahverengi kesme taş kullanımıyla ve plan şemasıyla kentteki Çeşnigir, İvaz Paşa ve Hatuniye camileriyle benzerlik gösterir (Şekil 53).

Sultaniye (Hafsa Sultan) Külliyesi, Manisa. Yerleşim planı: 1. Cami, 2. Medrese, 3. Misafirhane, 4. Sıbyan Mektebi, 5. Hamam, 6. Darüşşifa

Şekil 53. Hafsa Sultan Külliyesi plan şeması (“Okuryazarım”, t.y.)

Külliyelerin açık alanları (bahçeleri/avluları) kullanıcılarının ve ziyaretçilerinin doğa ile bağ kurmasını sağlayan rekreatif alanlardır. İslam inancına göre kabul gören cennet bahçesi olgusu 18.yy’a kadar Osmanlı mimarisinin açık alanlarının tasarlanıp planlanmasında ilham kaynağı olmuştur. Camilerin avluları ve bahçeleri ağaçlandırılıp bitkilendirilmiş, mutlaka estetik su öğeleri kullanılmış (şadırvan, çeşme, sebil vb.) ve böylece cennet bahçesi tasviri bu alana uygulamıştır. Yapılan bu bitkilendirme çalışmaları da külliyelerin prestijini arttıran değerler olmuştur (Karakaya Aytin, Ertin Tezgör, 2021).

Genellikle ibadethanelerin avlularında/bahçelerinde bulunan yüksek kenarlı, dar havuz gibi, su gideri olan, küçük musluklara sahip, üstü geniş saçaklı bir örtü elemanı ile kapatılmış, çevresinde rahat abdest almak için yerleştirilmiş sabit taburelerin bulunduğu yapılara şadırvan denilir. Sultan camii avlusunda bulunan şadırvan geçirdiği bakım ve onarımlarla bazı değişimler yaşamış ve bugünkü halini almıştır (Şekil 54). Orijinalinde yaklaşık 3m çapında ve 70-80 cm yüksekliğinde olan şadırvan zaman içinde geçirdiği restorasyon ve onarımlarla bu günkü şeklini almıştır (Yörükoğlu, 1984). Sekizgen mermer zemin kaplamanın üzerine oturtulmuş mermer şadırvanın etrafında abdest alanlar için sekiz adet sabit, mermerden yapılmış tabureler mevcuttur. Kubbeli şadırvanın kurşun kaplama kubbesini sekiz adet ahşap malzemeli dikdörtgen ayaklar taşımaktadır. Bu ayakların tepelerinde cam, aplik formu aydınlatma elemanları bulunmaktadır. Fakat bu apliklerin bazıları hasarlı olup, bazıları da oldukça eskimiş ve bakımsız görünmektedir (Şekil 55). Eski dönemlerde iç kısmı su ile dolu olduğu için şadırvanın etrafı geçirimsiz kafesle çevrilmiştir. Her türlü yabancı madde (çöp, bitki ve yapraklar vb.), hayvan ya da insanın girip abdest alınan suyu kirletmemesi için uygulanmış bir yöntemdir. Abdest almak için gelen su artık borularla musluklara bağlı olsa da kafes hala şadırvanda mevcuttur (Şekil 56). Avluda şadırvan için oluşturulan mekânda kullanılan sert zemin malzemeleri avlunun genelinde kullanılan zemin kaplama malzemelerinden farklıdır. Avlunun genelinde andezit zemin kaplama çalışması yapılmıştır. Taburelerin olduğu alanda traverten mermer döşeme malzemesi kullanılmışken şadırvandan cami giriş kapısına kadar olan alanda mermer zemin döşemesi kullanılarak mekânlar arası yönlendirmeler döşeme farklılığıyla sağlanmıştır (Şekil 57).

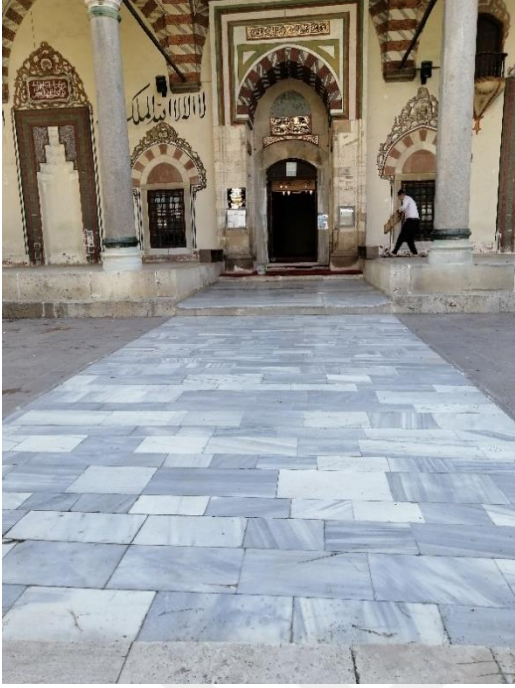
Şekil 54. Sultan Camii avlusunda bulunan şadırvanın eski/yeni hali (“SALT Research”, t.y., Orijinal, 2022)

Şekil 55. Şadırvanda bulunan cam aplık (Orijinal, 2022)

Şekil 56. Şadırvanda bulunan kafes detayı (Orijinal, 2022)

Şekil 57. Şadırvan ve cami arasında ki sert zemin detayları (Orijinal, 2022)

Cami ile ortak avluyu kullanan medresenin odaları avlunun üç tarafını saracak biçimde U şeklinde yerleştirilmiştir (Şekil 58). Bu mimari üslup daha sonraki yıllarda Beşiktaş Sinan Paşa, Topkapı Kara Ahmet Paşa ve Kadirga Sokullu külliyelerinde de uygulanmıştır. Medrese hocaları için yapılan odalar avlunun doğu kenarında, aynı ölçülerde ve kubbeli olarak inşa edilmiştir. (Bayat, 1997).

Şekil 58. Son cemaat yerinden avlu ve medreseye bakış (Orijinal, 2022)

Avluda, şadırvanın etrafı dikdörtgen bitki parselleriyle çevrilidir. Bu parsellerin içine cepler oluşturulup cami cemaati, medrese öğrencileri ve ziyaretçiler için oturma mekânları oluşturulmuştur (Şekil 59). Avlunun yeşil dokusu; *Tilia tomentosa*, *Pinus brutia*, *Rosa sp.*, *Cupressus arizonica*, *Olea europaea*, *Cupressus sempervirens*, *Platanus orientalis*, *Elaeagnus angustifolia*, *Thuja orientalis* gibi hem yaprak döken hem de herdem yeşil ağaç ve çalı türlerinden oluşan bitkilerle sağlanmıştır. Toplam on bir adet belediye tipi bank bulunan avluda beş adet de pembe renkli çöp kutusu bulunmaktadır. Avlunun aydınlatması için dört farklı tip aydınlatma elemanı kullanılmıştır. Caminin aydınlatması için wallwasher aydınlatma (tip 1), zeminde yere gömülü aydınlatma armatürleri (tip 2), boylu aydınlatma (tip 3) ve spot aydınlatma (tip 4) elemanları alanda kullanılmıştır (Şekil 60, Şekil 61).

Şekil 59. Avludaki oturma mekânı (Orijinal, 2022)

Şekil 60. Tip 1 ve tip 2 aydınlatma elemanları (Orijinal, 2022)

Şekil 61. Tip 3 ve tip 4 aydınlatma elemanları (Orijinal, 2022)

Medresenin kuzey cephesindeki merdivenli kapısından sıbyan mektebi ve hamama bağlantı sağlanmaktadır. Sıbyan mektebi iki mekândan oluşan enine dikdörtgen planlı bir yapıdır. Malzeme olarak moloz taş, kesme taş ve tuğla kullanılan yapıda Helenistik ve Roma dönemlerine ait devşirme mermer yapı elemanlarına da rastlanmaktadır (Doğan, 2007; Aktur, 2021). Şu an kafeterya olarak hizmet veren sıbyan mektebine kuzey cephesindeki merdivenlerden çıkılıp ulaşılmaktadır. Giriş verandası kafeteryanın açık mekânı olarak kullanılmaktadır.

Külliyeye yapılarından olan imaretin tam olarak ne zaman yıkıldığı tespit edilmese de hankahın yangınlar ve bakımsızlıktan harap olmuş kalıntı halindeki binası 1935 yılında ortadan kaldırılmıştır. Geçmişe dönük detaylı incelemeler yapıldığında zaman içinde kentin artan ihtiyaçları doğrultusunda hankahın medreseye çevrilmiş olup tekke medresesi/dış medrese olarak da anıldığı tespit edilmiştir (Konyalı 1969; Bayat, 1997). Yıkılan imaret ve 10 odalı hankahın ahır, mutfak, depo, abdesthane ve odunluk gibi yapılarının da bulunduğu tespit edilmiştir (Konyalı, 1969). Bu yapıların tamamı yıkıldıktan sonra yerine ağaçlandırma çalışmaları yapılmış olup zaman içinde peyzaj düzenlemeleri yapılarak günümüzdeki halini almıştır. Günümüzde Sultan Parkı olarak anılan bu alandaki ilk peyzaj düzenleme çalışmaları Ertuğrul Dayıoğlu'nun belediye başkanlığı döneminde gerçekleşmiştir. Günümüze kadar birçok yapısal ve bitkisel değişimler yaşayan park şu an kentin merkezinde bulunan önemli

yeşil rekreasyonel alanlardan biridir. Külliye ile bütünleşmiş olan bu yeşil alana girişler altı noktadan ve Sultan Camii avlusundan parka açılan kapıdan gerçekleşmektedir (Şekil 62).

Şekil 62. Sultan Parkı giriş alanları (Google Earth, 2022 değiştirilerek)

Parkta; heykel, çeşme, oturma elemanları, çöp kutuları, aydınlatma elemanları, yeme içme alanları, mekânlar arası yönlendirmeleri sağlayan farklı sert zemin uygulamaları gibi birçok yapısal uygulama mevcuttur. Parkın güney cephesinde külliyei inşa ettiren Hafsa Sultan'ın ve onun hastalığını tedavi edip iyileşmesini sağlayan şifalı Mesir Macununu bulan Merkez Efendinin büstleri bulunmaktadır. Bu iki alan zemin döşemeleriyle parkın genelinden ayrılarak bir anma mekânı oluşturmaktadırlar. Kare beton zemin üstüne dikdörtgen bir sütunun üstüne yerleştirilmiş olan büstler üç farklı ebatta iç içe geçmiş dairesel bir alanda sergilenmektedirler. Birinci ve en iç kısımdaki küçük çember çim alandan oluşmaktadır. İkinci kısım granit küp taş ile oluşturulmuş bir alanken üçüncü ve en dış alan olan büyük çember podima doğal taş döşeme ile oluşturulmuştur (Şekil 63). Hafsa Sultan'ın büstünün olduğu mekânın çevresine ziyaretçiler için dört adet belediye tipi oturma elemanları yerleştirilmiştir.

Şekil 63. Hafsa Sultan ve Merkez Efendi büstleri (Orijinal, 2022)

Parkın iç kısmında belediye tarafından sonradan eklenmiş, tarihi dokuyla uyumlu, işlemeli, dikdörtgen formlu bir adet çeşme bulunmaktadır. Çeşme; yeşil alanın iç kısmına konumlandırılmış olup sert zemin uygulamasının üstüne yerleştirilmiştir. Çeşmeye ulaşım için kuzey, güney yönlü sert zemin uygulaması yapılmıştır. Bunun dışında parkın güneybatı köşesinde ve kuzeybatı köşesinde de birer adet çeşme mevcuttur (Şekil 64).

Şekil 64. Sultan Parkında bulunan çeşmeler (Orijinal, 2022)

Parkın farklı noktalarına kullanıcılar için oturma elemanları yerleştirilmiştir. Tek tip, belediye tipi banklar ziyaretçilerin oturma, dinlenme, yeme-içme gibi rekreatif etkinliklerini gerçekleştirmeleri amacıyla kullanıma sunulmuştur (Şekil 65). Park içinde üç farklı tip çöp kutusu bulunmaktadır. Biri ahşap detaylı, silindir formlu, biri pembe renkli dikdörtgen formlu, bir diğeri ise siyah ve pembe detaylı silindir formlu donatılardır. Renkli olan çöp kutuları tarihi alanla ve parkla uyumlu değilken ahşap detaylı olan çöp kutusu alanın dokusuna malzeme olarak daha uygundur (Şekil 66).

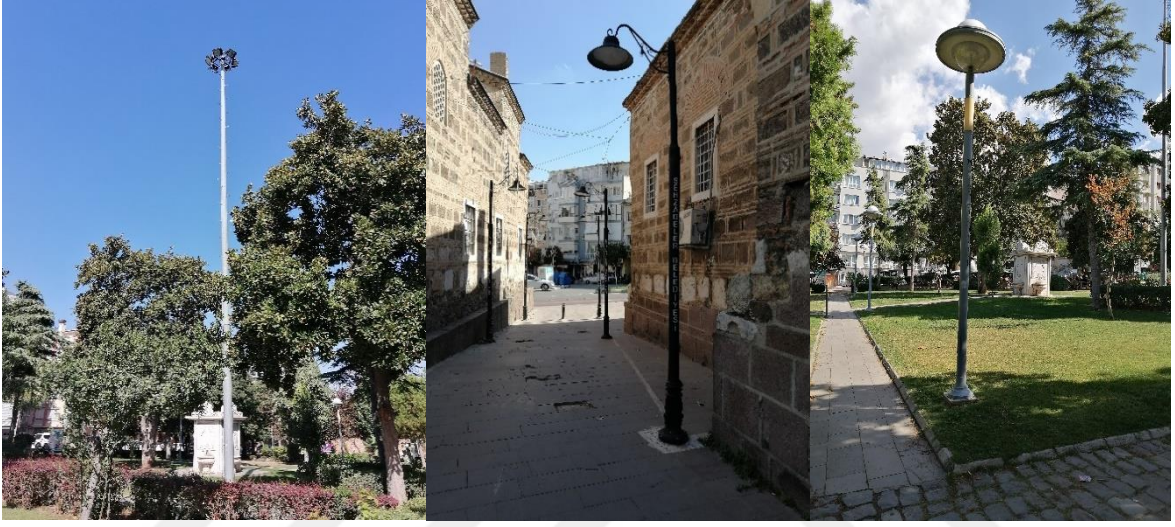

Şekil 65. Sultan Parkı oturma donatıları görselleri (Orijinal, 2022)

Şekil 66. Sultan Parkında kullanılan çöp kutuları (Orijinal, 2022)

Sultan Parkı'nın gece aydınlatması için üç tip aydınlatma elemanı kullanılmıştır. Birinci tip aydınlatma; spot aydınlatma elemanlarının birkaç tanesinin bir arada kullanılarak yüksek bir aydınlatma direğine yerleştirilmesiyle elde edilen boylu spot aydınlatma, ikinci tip aydınlatma; medrese ve sıbyan mektebi arasındaki giriş alanında bulunan, yerden yüksek aydınlatma elemanları, üçüncü tip ise parkın iç kısımlarında kullanılan, yürüme aksları boyunca yerleştirilmiş yerden yüksek aydınlatma elemanlarıdır (Şekil 67).

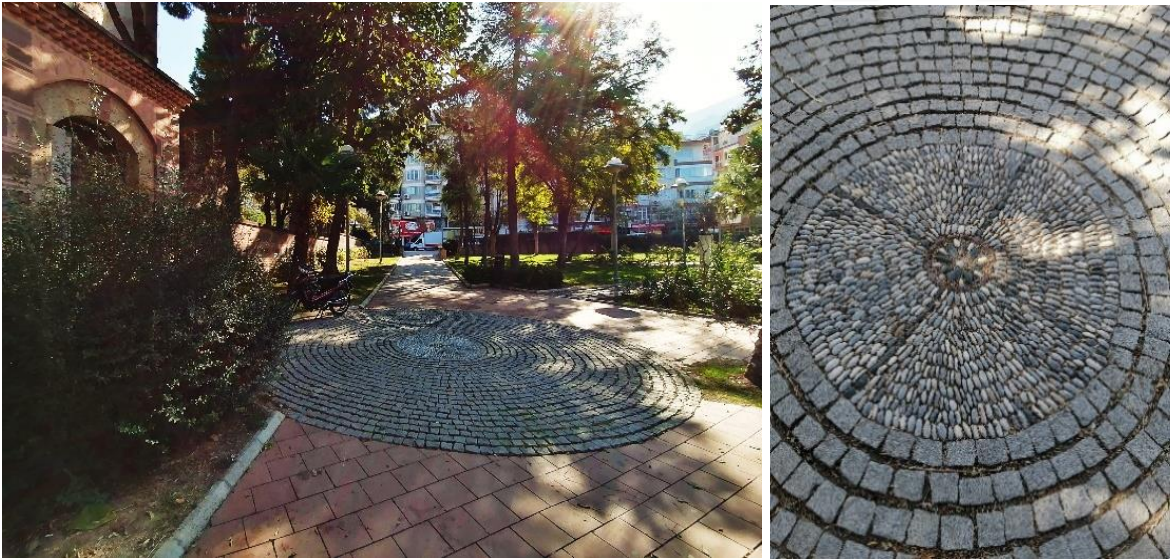

Şekil 67. Sultan Parkı tip 1, tip 2 ve tip 3 aydınlatma elemanları (Orijinal, 2022)

Parkın içinde mekânlar arası geçişler ve yollar döşeme farklılıklarıyla birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Taban tuğlası, küp taş, andezit, podima, doğal taş gibi farklı döşeme malzemeleri bir arada kullanılarak ana ve ara yürüme aksları birbirlerinden farklı malzeme kullanımıyla ayrılmıştır. Yapılar arası bağlantılar farklı döşeme elemanlarının kullanımıyla yönlendirici bir etki oluşturularak kullanıcıları alanlara çekmektedir (Şekil 68, Şekil 69, Şekil 70).

şekil 68. Kp taş, podima, taban tuğlası ve arnavut taş döşeme detayı (Orijinal, 2022)

şekil 69. Sultan Camii ve park arasındaki giriş alanı döşeme detayı (Orijinal, 2022)

Şekil 70. Park içi ara yolların döşeme farklılıkları (Orijinal, 2022)

Sultan Parkı; herdem yeşil ağaç ve çalılar, yaprak döken ağaç ve çalılar ve yer örtücü gibi farklı bitki türlerini içinde barındıran kentin yeşil alan ihtiyacını karşılayan, dört mevsim yeşil kalan önemli kentsel açık alandır. İçinde barındırdığı bitki çeşitliliği yönlendirme, gölgeleme, güzel görüntü, vurgu, güzel koku, sınır elemanı gibi birçok farklı işleve sahiptir. Yapılan incelemelerde Sultan parkı ve Sultan Camii avlusunda toplam 50 adet ağaç ve çalılardan oluşan bitki taksonu tespit edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5

Sultaniye Külliyesi Bitki Listesi

Latince Adı	Türkçe Adı	Adet
<i>Aesculus sp.</i>	At Kestanesi	1
<i>Cedrus deodora</i>	Himalaya Sediri	22
<i>Chamaecyparis lawsoniana</i>	Yalancı Servi	1
<i>Chamaerops excelsa</i>	Tüylü Palmiye	4
<i>Citrus limon</i>	Limon	1
<i>Citrus reticulata</i>	Mandalina	2
<i>Cupressocyparis leylandii</i>	Melez Servi	2
<i>Cupressus arizonica</i>	Arizona Servisi	2
<i>Cupressus macrocarpa 'Goldcrest'</i>	Limoni Servi	8
<i>Cupressus sempervirens</i>	Akdeniz Servisi	16
<i>Cycas sp.</i>	Yalancı Palmiye	10
<i>Elaeagnus angustifolia</i>	İğde	1

Tablo 5 devamı

<i>Eriobotrya japonica</i>	Malta Eriği	2
<i>Fraxinus excelsior</i>	Adi Dişbudak	5
<i>Hibiscus syriacus</i>	Ağaç Hatmi	1
<i>Juglans regia</i>	Ceviz	1
<i>Juniperus communis</i>	Adi Ardıç	1
<i>Lagerstroemia indica</i>	Oya	4
<i>Laurus nobilis</i>	Defne	3
<i>Ligustrum japonicum</i>	Adi Kurtbağrı	4
<i>Magnolia grandiflora</i>	Büyük Çiçekli Manolya	14
<i>Morus alba</i>	Dut	18
<i>Morus nigra 'Pendula'</i>	Ters Dut	3
<i>Nerium oleander</i>	Zakkum	1
<i>Olea europaea</i>	Zeytin	1
<i>Paulownia tomentosa</i>	Pavlonya	2
<i>Phoenix reclinata</i>	Yalancı Hurma	3
<i>Photinia fraseri</i>	Alev Ağacı	1
<i>Picea abies</i>	Avrupa Ladini	2
<i>Picea pungens</i>	Mavi Ladin	1
<i>Pinus brutia</i>	Kızıl Çam	25
<i>Platanus orientalis</i>	Doğu Çınarı	5
<i>Prunus cerasifera 'Pissardii Nigra'</i>	Süs Eriği	9
<i>Robinia hispida</i>	Pembe Çiçekli Akasya	4
<i>Thuja occidentalis</i>	Batı Mazısı	1
<i>Thuja orientalis</i>	Doğu Mazısı	13
<i>Tilia tomentosa</i>	Ihlamur	1
<i>Yuca filamentosa</i>	Avize Çiçeği	1

Türk bahçelerinde tercih edilen bitkisel elemanlarda işlevselliğe önem verilmektedir. Sınırları belirlemek için daha yoğun ve sık dokulu bitki türleri tercih edilirken bahçelerin iç kısımlarında gölge sağlama, güzel görüntü, güzel koku oluşturan bitki türleri tercih edilmektedir (Erdoğan 2009; Tazebay, Akpınar, 2010). Sultan Parkının iç kısımlarında mekânlar arası sirkülasyonu yönlendirmek için bitkilerden yararlanılmıştır. Herdem yeşil, sık dallı ve geçirimsiz formlu türlerle yürüyüş akslarının her iki yanına bitkilendirme çalışması yapılarak alanın kullanıcılarına yönlendirici bir etki oluşturulmuştur (Şekil 71).

Şekil 71. *Viburnum lucidum* ve *Pyracantha coccinea* ile oluşturulmuş bir ara yol (Orijinal, 2022)

Türk bahçelerinde hoş kokulu ve renkli çiçekler özel bir yere sahiptir. Bitkilendirme tasarımlarında aynı renk ve türdeki çiçekler bir arada kullanılarak karmaşık olmayan, düzenli uygulamalar yapılmaktadır (Aslanoğlu Evyapan 1972; Tazebay, Akpınar, 2010). Sultan Parkında da bu tip uygulamaları görmekteyiz. Geniş bir alana sahip olan parkta bitkilendirme çalışması yapılırken alanlar parsellere bölünerek farklı bitkilendirme tasarımları uygulanmıştır. Bu çalışmalardan biri de *Rosa spp.* ile yapılmış olan bir bitkilendirme alanıdır (Şekil 72).

Şekil 72. Sultan Parkında bir gül (*Rosa sp.*) parseli (Orijinal, 2022)

Türklerin Orta Asya kültürlerinden Anadolu kültürlerine kadar değişen ve gelişen kültürel süreçlerinde ağaçlar her zaman özel bir yere sahiptir. Tek bir ağaca bile kutsallık ve kişilik anlamı Türk kültüründe yüklenebilmektedir. Bu nedenle Türk bahçelerinde her zaman ağaç en önemli eleman olup tek başına bile kullanılabilir (Tazebay, Akpınar, 2010). Özellikle; boylu, geniş tepe çapı yapan, iklimsel koşullara dayanıklı, gösterişli bitki türleri geniş açıklıklarda soliter olarak kullanılmaktadır. Genellikle *Platanus orientalis* (çınar), *Quercus spp.* (meşe), *Magnolia grandiflora* (manolya), *Liquidamber spp.* (sığla) gibi türler soliter olarak en çok tercih edilen bitkilerdir. Sultan Parkında da geniş açıklıkların olmasından dolayı soliter bitki kullanımlarına hem yeşil alanda hem de cami avlusunda rastlamaktayız (Şekil 73).

Şekil 73. Sultan Camii avlusunda (*Platanus orientalis*) ve park içinde (*Magnolia grandiflora*) soliter bitki kullanımları (Orijinal, 2022)

Bitkilendirme tasarımları oluşturulurken farklı yapıda, farklı dokuda ve renkte bitki türleri bir arada kullanılarak estetik bir kompozisyon oluşturulabilir. Birbirini destekleyip, öne çıkarabilecek fakat birbirleriyle de yarışmayacak türlerin bir arada kullanılarak oluşturacağı etki tasarımın yapılan alanın vurgusunu artırıp alana karakteristik özellikler katarak bir kimlik oluşturur. Sultan parkında; sıbyan mektebi, medrese ve darüşşifanın kesişim noktasında *Abelia x grandiflora* (güzellik çalısı), *Magnolia grandiflora* (manolya)

ve *Euonymus japonica 'Aurea'* (altuni taflan) ile oluşturulan bitkilendirme tasarımıyla yapılan kompozisyonla üç mekânın kesişim noktası vurgulanıp, odak noktası oluşturulmuştur (Şekil 74). İç kısımda *Abelia x grandiflora* (güzellik çalısı) dış kısımda *Euonymus japonica 'Aurea'* (altuni taflan) budanarak kademeli bir görüntü elde edilip *Magnolia grandiflora* (manolya) etrafında geniş çaplı bir çember oluşturmuşlardır.

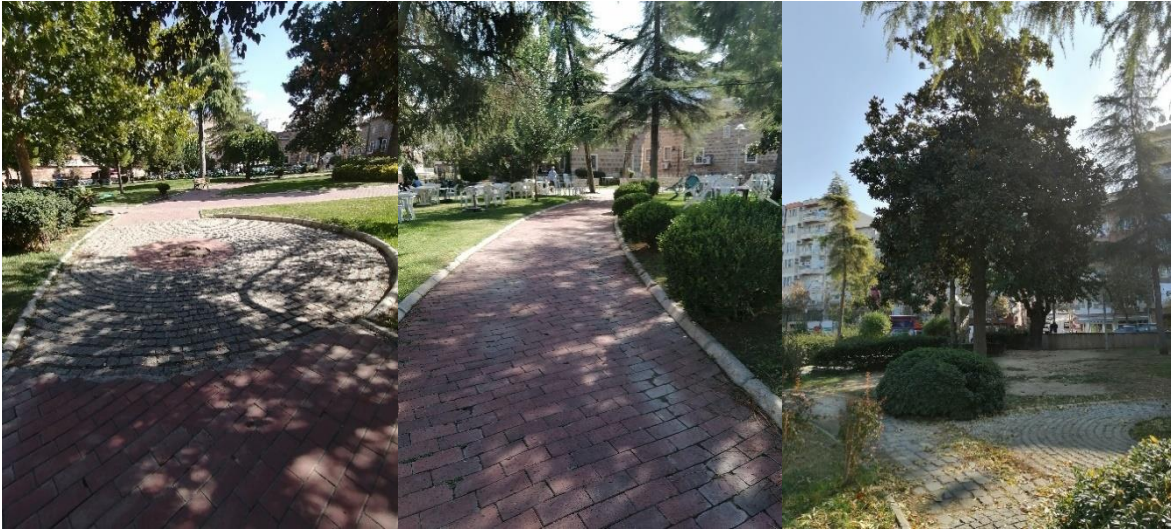

Şekil 74. Üç farklı bitki türünün oluşturduğu bitki kompozisyonu (Orişinal, 2022)

Sultan Parkı kente sonradan kazandırılan bir yeşil alan olduğu için tasarlandığı ilk dönemden günümüze kadar birçok kez değişim geçirmiştir. Bir dönem simetrik parsellerden oluşan bir tasarım hâkimken bir dönem dikdörtgen formlu bitki parsellerinin hâkim olduğu yeşil alanlar parkta mevcuttu (Şekil 75). Günümüzde ise parkın yeşil alanları daha çok organik hatlardan oluşturulmuş olup, dairesel formlarla mekânlar sınırlandırılmıştır. Genellikle herdem yeşil geniş yapraklı ve iğne yapraklı ağaç türlerinin kullanıldığı parkta herdem yeşil çalı grubu türlerle elde edilmek istenen yeşil doku desteklenip, oluşturulmuştur (Şekil 76).

Şekil 75. Sultan Parkı eski dönem peyzaj alanları (Yöyen, 2021)

Şekil 76. Sultan Parkı mevcut görselleri (Orijinal, 2022)

Medresenin 15-20m kuzeybatısında konumlandırılan darüşşifa günümüzde toprak seviyesinin yaklaşık 2,5m altında kalmıştır. Darüşşifanın güney cephesindeki ana giriş kapısı külliye'nin günümüze ulaşmayan imaret ve hankahın bulunduğu alana açılmaktadır. Darüşşifa, giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre Mimar Acem Ali tarafından yapılmıştır (Acun, 1999). Basık kemerli, tuğla ile örülmüş ve alınlıklı olan giriş kapısının üstünde 6 mısralık kitabesi vardır (Şekil 77).

Şekil 77. Tıp Tarihi Müzesi giriş alanı (Orijinal, 2022)

Yapının bahçesine on bir basamaklı bir merdivenle inilmektedir. Binanın giriş kapısının tam karşısında bulunan merdivenin her iki yanında eski dönemlerde hastaları tedavi etmek için kullanılan tıbb-i aromatik bitkilerin (*Rhus spp.* (sumak), *Rosmarinus officinalis* (biberiye), *Coriandrum sativum* (kişniş), *Caryophyllus aromaticum* (karanfil), *Crocus stivus* (safran), *Laurus nobilis* (defne), *Pimpinella anisum* (anason) vb.) resimli tanıtım tabelaları bulunmaktadır. Toplam 48 adet bitki taş tabelalar üzerine basılmış bitkilerin renkli görselleri ve bitkilerin yararları, kullanım alanları hakkında bilgiler veren, açıklayıcı yazılar ile müzenin bahçesinde sergilenmektedirler (Şekil 78).

Şekil 78. Tıbb-i aromatik bitkilerin sergi alanı (Orijinal, 2022)

Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemi darüşşifalarından farklı olarak Osmanlı Dönemi darüşşifaları yapıldığı dönemin mimari akımlarından ve üsluplarından etkilenip daha fonksiyonel ve estetik inşa edilerek diğerlerinden ayrılır (Bolak, 1950; Bozkurt, 2020). Özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemi darüşşifalarının en ayırt edici özellikleri Osmanlı darüşşifalarının tek inşa edilmemiş olmasıdır. Genellikle külliye yapılarından biri olarak yapı topluluğuna dahil inşa edilmişlerdir. Dönemin sanatsal ve estetik gelişmeleri de darüşşifaların tasarımlarını yönlendirmiştir (Bozkurt, 2020). Ekonomik ve mimari olarak oldukça gelişmiş bir dönem olan 15.yy ve 16.yy da Osmanlı darüşşifaları da bu zenginliğin yansıtıldığı yapılardandır. Yapının merkezini oluşturan avlular, içinde bulundurduğu su ve bitkisel öğeler sayesinde hem hastalar hem de refakatçileri için bir yaşam alanı oluşturmuştur (Bozkurt, 2020).

Darüşşifa; 17m X 14m ölçülerinde, bir avlunun etrafında çevrili kare planlı 10 odanın yerleştirildiği, ortasında sekizgen havuzun bulunduğu (Bozkurt, 2020), kareye yakın dikdörtgen simetrik planlı, basık kubbeli örtü yapılı, tuğla ve moloz taş ile inşa edilmiş ve bu özellikleriyle daha çok Erken Dönem mimari eserlerine benzemektedir. Avluya açılan her odanın dışarıya bakan penceresi ve sivri kemerli kapısı bulunur. Toplam 10 odası olan yapının köşelerindeki odalar diğerlerinden daha büyüktür (Şekil 79).

Şekil 79. Darüşşifanın avlusundan görünüm (Orijinal, 2021)

Darüşşifalarda kullanılan su öğelerinin tasarımsal olduğu kadar kültürel anlamları, yorumları da bulunmaktadır. Türk kültüründe, mimari tasarımlarda önemli yeri olan suyun sakinleştirme, dinlendirme, serinletme gibi özellikleri sayesinde durgun veya hareketli bir şekilde mekânlarda kullanılmıştır. Daha çok hareketli, akarsu halinde kullanımını tercih etmişlerdir. Darüşşifaların bahçe ve avlularında fiskiyeli havuzlar, birbirine akan havuzlar tercih edilerek su sesinin sağladığı huzur ve sakinliği elde edip tedavilerde kullanmışlardır. Batı medeniyetlerinde hastaların tedavisinde ilkel yöntemler kullanılırken doğu medeniyetleri su ve peyzaj öğelerini şifahanelerde kullanarak yeni tedavi yöntemleri geliştirilmiştir (Bozkurt, 2020). Darüşşifalar sadece hastaları iyileştirmekle kalmayıp zamanla tıp ilminin öğretilip, geliştirildiği birer akademik kuruma dönüşmüştür (Yörükoğlu, 1984).

Genellikle bu yapılarda kullanılan su öğesi dikdörtgen, sekizgen ya da dairesel formda olup Türklerin dini ve kültürel inançları bu tasarımlara anlam katmıştır. Avlunun odak noktasındaki havuz hayatın kaynağını, avluya giden su yolları ise cennet bahçesinin nehirlerini tasvir etmektedir (Bozkurt, 2020). Darüşşifanın avlusunda da sekizgen formlu bir adet süs havuzu bulunmaktadır. Havuz, darüşşifanın zaman içinde geçirdiği hasarlar, onarımlar ve restorasyon çalışmalarıyla orijinalliğini kaybetmiştir. Eski dönem

fotoğraflarında görülen havuz detayında taştan yapılma havuzun onikigen olduğu, zeminde etrafını dikdörtgen formlu taşlarla çevrenip bir mekân oluşturulduğu görülmektedir. Fotoğraf detayına göre avlunun geri kalan bölümünde zemin döşemesi olarak doğal taşın kullanıldığı darüşşifada bugün andezit taş döşemesi ile sert zemin uygulaması yapılmıştır (Şekil 80). Çalışma alanı için veri toplama aşamalarında darüşşifaya farklı zamanlarda yapılan ziyaretlerde havuzun değişim geçirdiği, etrafının renkli, minyatür detaylı fayanslarla kaplandığı, iç kısmının turkuaz fayanslarla döşendiği ve mermer fiskiye detayının eklendiği gözlemlenmiştir (Şekil 81).

Şekil 80. Darüşşifanın avlusunda bulunan havuzun eski hali (“Tarihistan”, t.y.)

Şekil 81. Avluda bulunan havuzun zaman içindeki değişimi (Orijinal, 2021-22)

Darüşşifanın avlusunda özel bir işletmeye bağlı kafeterya bulunmaktadır. Kafeterya avlunun sağ tarafında bulunan odaların birinin dönüştürülmesiyle kullanılmaktadır. Kafeteryaya ait ahşap masa ve sandalyeler bu odanın önüne dizilmişlerdir. Olumsuz hava şartlarında hem avluyu korumak hem de kafeteryada oturan ziyaretçileri korumak için bu alanın üstü sabit örtü elemanı kullanılarak kapatılmıştır. (Şekil 82).

Şekil 82. Avluda bulunan örtü elemanı (Orijinal, 2021)

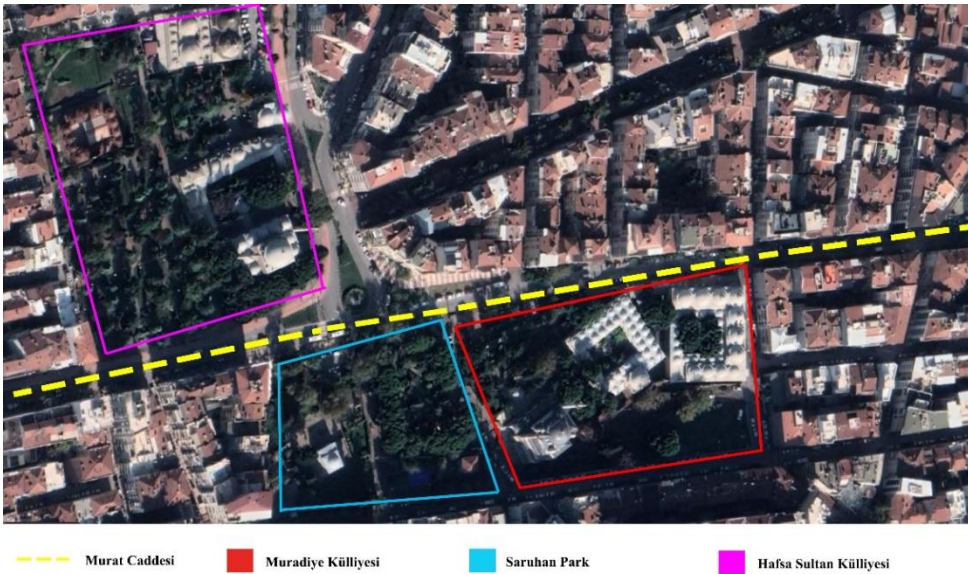
Müze ziyaretçileri için alnın belirli yerlerine bilgilendirme ve yönlendirme levhaları yerleştirilmiştir. Farklı zamanlarda müzeye yapılan ziyaretlerde tabelaların renk, malzeme ve ebat olarak değiştiği gözlemlenmiştir (Şekil 83).

Şekil 83. Avluda bulunan bilgilendirme levhalarının değişimi (Orijinal, 2021-22)

4.3.3 Manisa Muradiye Külliyesi

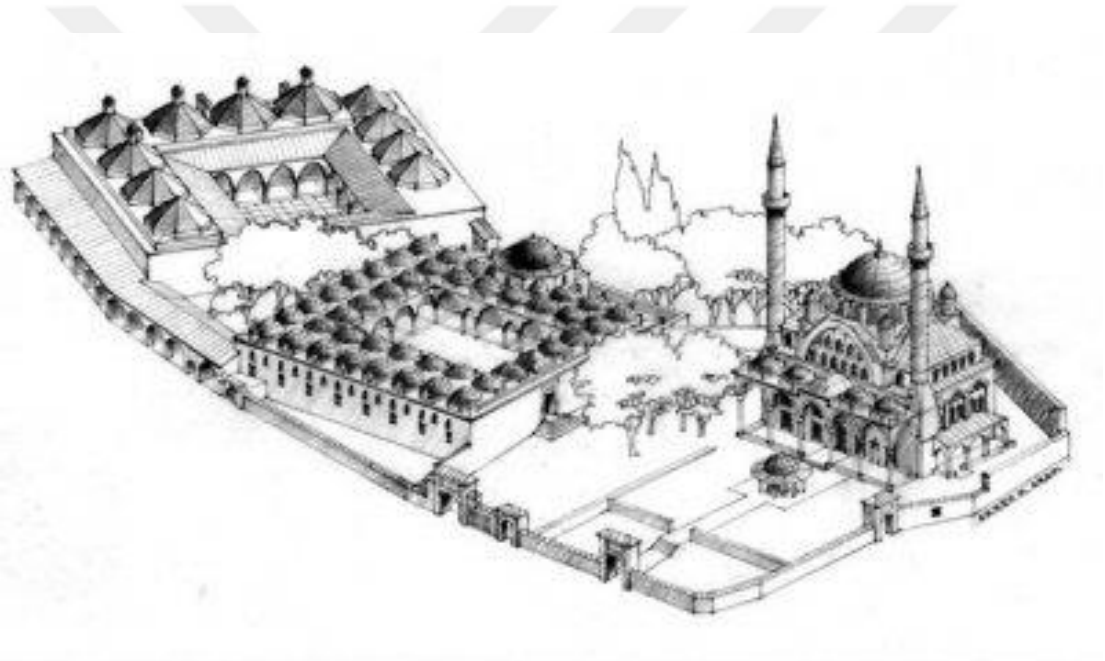
Muradiye Külliyesi; Manisa ili, Şehzadeler ilçesi, Saruhan mahallesi, Murat Caddesi'nde bulunmaktadır. Külliye'nin kuzeybatısında Hafsa Sultan Külliyesi, batısında Saruhanbey türbesi ve Saruhan parkı bulunmaktadır. Külliye'ye şehir merkezinden yaya olarak, toplu taşıma, taksi veya özel araçla ulaşım mümkündür (Şekil 84).

Şekil 84. Muradiye Külliyesi ve yakın çevresi (Google Earth, 2022 değiştirilerek)

Manisa Muradiye Külliyesi'nin Tarihsel Gelişimi

Mimar Sinan'ın Ege Bölgesindeki tek eseri olan Manisa Muradiye Külliyesi kentin en özgün ve önemli tarihi yapılarından biridir. Külliye; cami, medrese, imaret, ticaret dükkanları, çeşme ve daha sonra eklenen kütüphaneden oluşmaktadır. Cami ibadete açık olup, imaret ve medrese yapıları Manisa Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmaktaydı. Kente yapılan yeni müze binası sebebiyle bu yapılarda bulunan tarihi eserler taşınma sürecindedirler ve binalar ziyarete kapalıdır. Müze yetkilileri ile yapılan görüşmelerde bu binaların daha sonra eğitim kurumuna dönüşeceği bilgisini vermişlerdir (Şekil 85).

Şekil 85. Muradiye Külliyesi yapıları 3D görselleştirme (“Wowturkey”, t.y.)

Sultan III. Murat Manisa’da şehzadelik yaptığı dönemde caminin şimdiki yerinde daha küçük bir cami inşa ettirmiştir. Hazine-i Evrak kayıtlarında ki veriler doğrultusunda Sultan III.Murat tahmini 1574 yılından önce (tahta çıkış tarihi) bu camiyi inşa ettirdiği düşünülmektedir (Yücel, 1968). Zamanla artan cemaat sebebiyle bu cami ihtiyacı yeterince karşılayamamış ve yıkılıp yerine bu günkü külliye inşa edilmiştir (Bilir, 2020). Sultan III. Murat kentte 13 yıl şehzadelik yapmış ve daha sonra tahta geçmiştir (Keskin, 2014).

Kent kimliklerinin oluşmasında ve belirlenmesinde belirleyici unsurlardan en önemlileri kentin tarihi alanları ve mimari eserleridir. Kentin kimliğinin özgün bir şekilde korunup gelecek nesillere aktarılması bu alanların ve yapıların en iyi şekilde korunup özgün kimliklerinin sürdürülmesini sağlayıp, kültürel mirasın yaşatılmasıyla mümkün olur (Değirmenci, Sarıbyık, 2015).

Mimar Sinan külliye tasarımlarında yapının inşa edileceği kentin tarihi ve kültürel dokusuna uygunluğunun yanı sıra topoğrafyaya ve eserlerin dış görünümüne, gösterişine çok önem vermiştir. Yapmış olduğu külliyeler genellikle şehrin yüksek noktalarına inşa edilmiş olup buldukları kente değer kazandırıp görsel olarak da bir şölen sunmaktadırlar. Sinan'ın külliye tasarımlarında ki en güçlü ve gösterişli yapı ise camidir (Şekil 86).

Şekil 86. Muradiye Cami avludan görünüş (Orijinal, 2022)

Cami taç kapısında bulunan kitabesine göre; inşaatına 1575 yılında başlanmış olup 1579 yılında yapımı tamamlanmıştır. Tasarımı Mimar Sinan'a ait olan külliye önce Mimar Sinan'ın öğrencilerinden Mahmut Ağa inşa ettirirken inşaat sürecince bu kişinin vefatı sonrası külliye inşaatını Sultan Ahmet Cami'nin de mimarı olan Sedefkar Mehmet Ağa tamamlamıştır (Karakaya, 2006; Bilir, 2020).

Klasik Dönem Osmanlı eserlerinin en güzel örneklerinden biri olan bu külliye sahip olduğu süsleme detayları, yapısal elemanları ve mimari çözümlenmeleriyle, geçirdiği restorasyonlar ve onarımlar sayesinde günümüze kadar ulaşabilmiş muhteşem bir komplekstir. Cumhuriyet döneminde İstanbul dışında bulunan, devletten onarım ve yenileme çalışmaları için 10.000 TL'nin üstünde ödenek alan önemli tarihi yapılardan biridir (Madran, 1996). Külliye yapılarının en önemli yapısı olan cami maalesef zaman içinde hasar almış olup iç mekânda sahip olduğu orijinal el işçiliği çinilerinin bir kısmı da tarihi eser kaçakçıları tarafından çalınmıştır (Gök, 2013).

Muradiye Cami'nin restorasyon geçmişi oldukça eskiye dayanır. 1688 yılındaki depremde hasar gören yapı 1689-1690 yıllarında onarımdan geçmiştir. Cumhuriyet dönemine kadar külliye yapıları 1740, 1780, 1782-1786 ve 1819 yıllarında da birçok bakım, onarım çalışmaları geçirmiştir (Gökmen, 2020). Cumhuriyet döneminde ilk defa Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1946-1948 yılları arasında restore edilmeye başlayan camide bir süre sonra bazı idari sebeplerden dolayı restorasyon durmuştur. Birkaç yıl inşaat halinde kalan cami 1955 yılında bu sefer İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğünde görevli Yüksek Mimar Süreyya Yücel tarafından detaylı projelendirilerek yarım kalan restorasyon tamamlanıp cami ibadete açılmıştır. Bu restorasyonda cami avlusunu çevreleyen duvarlar, avludaki şadırvan ve doğu batı cephelerinde bulunan revaklar tekrar inşa edilmiştir (Yücel, 1968). Külliye'nin ana giriş kapısı ise cami ve medrese arasında, kuzey cephede bulunan, üzerinde Kelime-i Şehadet yazan kemerli kapıdır.

Manisa Muradiye Külliyesi'nin Mevcut Peyzaj Alanlarının Analizi

Kentteki 16.yy eserlerinden en gösterişli olan yapılardan birini külliye'nin camisi oluşturur. Caminin dış mekândaki en etkileyici özelliği ana kapıdan avluya giren ziyaretçilerine sunduğu etkileyici manzarasıdır. Kuzey cephede bulunan cami giriş kapısından avluya girildiğinde öncelikli olarak cami ve arkasında doğal bir fon oluşturan Spil dağı manzarası görülmektedir. Sinan, külliye'nin kent silüetiyle uyumlu olmasına özen göstermiştir. Bu doğrultuda külliye yapılarının çevresiyle uyumlu ve bütünleşmiş yapılar olmalarını amaçlamıştır (Erarslan, 2020).

Caminin avlusunda bulunan son cemaat yeri altı sütunlu, beş bölümlü revaklıdır. Örtü olarak ise ortası aynalı tonoz, yanları ise kubbe ile örtülerek oluşturulmuştur. Restorasyon çalışmaları sırasında izin alınarak alana girip yapılan gözlemlerde bu alanın oldukça bakımsız kaldığı, tarihi dokuyla ve yapıyla uyumsuz ve bakımsız donatıların (ses sistemi, aydınlatma elamanları, cami cemaati için ayakkabılık, levhalar vb.) bulunduğu tespit edilmiştir. Restorasyon sonrası bu alanda yapılan incelemelerde tespit edilen sorunlu yapısal elemanların büyük çoğunluğunun alandan kaldırıldığını, yenilendiği, bakım onarımlarının yapıldığı gözlemlenmiştir (Şekil 87).

Şekil 87. Son cemaat yerinin restorasyon öncesi/sonrası görselleri (Orijinal, 2022)

1955 yılında yapılan restorasyon çalışmalarında caminin avlusuna cami cemaatinin talepleri doğrultusunda bir wc yapılmak istenmiş fakat bu eklentinin caminin estetik ve tarihi dokusunu bozacağı için uygulamaya geçilmemiştir. Daha sonra restorasyon tamamlanınca Vakıflar Müdürlüğü bu talebi yerine getirerek caminin avlusuna bir wc yapılmasına müsaade etmiştir (Yücel, 1964). Orijinal olmayan, pvc malzemeden yapılmış, tarihi yapıyla uyumsuz wc hala cami avlusunun girişinde sol tarafta yer almakta ve kullanıma açıktır (Şekil 88). Caminin avlusunda külliyyeye 19.yy'da eklenen bir adet kütüphane binası (Gökmen, 2020) ve mermer şadırvan da bulunmaktadır. Şadırvan, cami son cemaat yerinin hemen karşısında yer alırken kütüphane caminin doğu cephesinde, medrese binasıyla arasında yer almaktadır.

Şekil 88. Cami avlusunda bulunan sonradan eklenmiş wc (Orijinal, 2022)

Avluda bulunan ve külliyeye sonradan eklenmiş olan mermer şadırvan; ongen formlu, kubbeli ve geniş saçaklıdır. Çevresinde abdest alanlar için yerleştirilmiş sabit mermer taburelerin üst kısımları ahşap detaylıdır. İç kısmına yabancı madde (çöp, yaprak, sokak hayvanı vb.) girmesin diye demir, geçirimsiz kafesle etrafı çevrelenmiştir. Cami zemininden farklı olarak mermer zemin döşemesinin üstüne konumlandırılmış olan şadırvanın etrafına yerleştirilmiş olan banklarla hem ziyaretçiler hem de ibadet vaktini bekleyenler için oturma mekânı oluşturulmuştur (Şekil 89).

Şekil 89. Avluda bulunan şadırvan ve detayları (Orijinal, 2022)

Tarihi ve kültürel alanların bahçelerinde, avlularında bitkilendirme tasarımları yapılırken kullanılacak bitkilerin zaman içinde alacakları doku ve formlar düşünülerek, bulunduğu çevreye ve doğaya uyumlu türler tercih edilip, konumlandırılmalıdır. Özellikle; bodur, çalı formulu ya da yer örtücü türlerin tercih edilmesi tarihi yapıların ön plana çıkmasını desteklemektedir. Boylu ve tepe çapı geniş türler yapının önüne geçip görünürlüğünü azaltmakta ve vurguyu üzerlerine çekmektedirler (Yılmaz, 2012). Muradiye Cami'nin avlusunda da hem Türk hem de Osmanlı kültüründe önemli bir yeri olan, dini, edebi ve mistik birçok anlam yüklenen *Cupressus sempervirens* (Akdeniz servisi) ile cami vurgulanmakta, ziyaretçilerin dikkati yapıya çekilmektedir. Fakat zaman içinde bu sütun formulu ağaçlara yapılan yanlış budama ve bakımlar sebebiyle ağaçların formu bozulmuş ve güzel, yeşil doku görünümünü kaybedip alanda kötü görüntü oluşturmuşlardır. Alt kısımlardaki sık dalların tamamı budanmış sadece gövde görüntüsü kalmış olan servilerin üst kısımlarındaki dallarda herhangi bir budama işlemi yapılmamıştır (Şekil 90).

Şekil 90. Muradiye Cami avlusundaki serviler (Orijinal, 2022)

Bahçeler sahip oldukları bitkisel elemanlar sayesinde sürekli değişim ve gelişim halindedirler. Bitkilerin zaman içinde değişen formları bahçenin silüetini ve manzarasını da değiştirmektedir. Muradiye Caminin avlusunda bulunan ağaçlar da birbirlerine mesafeli olarak dikilmişlerdir. Bu sayede güneş ışınları avluya ve bahçeye ağaçların arasından yarı gölge bir alana düşmektedir. Avlunun geçmiş dönem fotoğrafları ile günümüz mevcut

halinin fotoğraflarını karşılaştırdığımızda mevcut bitkilerinin zaman içindeki gelişimlerini, aldıkları formları, yapıya olan etkilerini detaylıca görebilmekteyiz. Geçmiş dönem fotoğraflarında tespit edilen avludaki tek *Cupressus sempervirens* bugün hala avluda bulunmakta ve zaman içinde çevresine üç adet daha *Cupressus sempervirens* dikilerek avluda güçlü bir vurgu etkisi oluşturmaktadırlar (Şekil 91). Restorasyon öncesi caminin avlusunda yapılan incelemelerde toplam 33red bitki taksonu tespit edilmiştir (Tablo 6). Bu bitkilerin birçoğunun camiye yapılan son restorasyon çalışmaları sonunda budandığı veya tamamen kesildiği görülmüştür. Restorasyon sonrası avludaki yeşil doku büyük oranda azalmıştır (Şekil 92, Şekil 93). Restorasyon sonrası avluda tespit edilen ağaçlar türleri; *Cupressus sempervirens* (Akdeniz servisi), *Tilia tomentosa* (Ihlamur), *Platanus orientalis* (Doğu çınarı), *Laurus nobilis* (Akdeniz defnesi), *Magnolia grandiflora* (Büyük çiçekli manolya), *Pinus brutia* (Kızıl çam), *Cycas revoluta* (Japon Sago Palmiyesi) ve *Lagerstroemia indica* (Oya ağacı).

Şekil 91. Cami avlusunda bulunan servinin (*Cupressus sempervirens*) eski ve şimdiki hali (“Kültürenvanteri”, t.y.) (Orijinal, 2022)

Tablo 6*Muradiye Camii Bahçesi Bitki Listesi (Restorasyon Öncesi)*

Latince Adı	Türkçe Adı	Adet
<i>Buxus sempervirens</i>	Şimşir	-
<i>Campsis radicans</i>	Acem Borusu	-
<i>Chaenomeles japonica</i>	Bahar Dalı	2
<i>Citrus reticulata</i>	Mandalina	1
<i>Cupressocyparis leylandii</i>	Leylandi	16
<i>Cupressus sempervirens</i>	Akdeniz Servisi	7
<i>Cycas revoluta</i>	Japon Sago Palmiyesi	1
<i>Diospyros lotus L.</i>	Kara Hurma	2
<i>Euonymus japonica 'Aurea'</i>	Altuni Taflan	-
<i>Ficus carica</i>	İncir	2
<i>Hibiscus syriacus</i>	Hatmi	1
<i>Juniperus communis</i>	Adi Ardıç	2
<i>Laurus nobilis</i>	Akdeniz Defnesi	20
<i>Ligustrum vulgare</i>	Adi Kurtbağrı	2
<i>Lonicera etrusca</i>	Hanımeli	1
<i>Magnolia grandiflora</i>	Manolya	2
<i>Morus sp.</i>	Dut	6
<i>Nerium oleander</i>	Zakkum	4
<i>Olea europaea</i>	Zeytin	26
<i>Parthenocissus quinquefolia</i>	Amerikan Sarmaşığı	-
<i>Philadelphus coronarius</i>	Filbahri	2
<i>Photinia fraseri</i>	Alev Çalısı	-
<i>Picea abies</i>	Avrupa Ladini	1
<i>Pinus brutia</i>	Kızıl Çam	4
<i>Pinus pinea</i>	Fıstık Çamı	3
<i>Pittosporum tobira</i>	Yıldız Çalısı(Ağaç Formlu)	1
<i>Pittosporum tobira</i>	Yıldız Çalısı	-
<i>Platanus orientalis</i>	Doğu Çınarı	7
<i>Pyracantha coccinea</i>	Ateş Dikeni	1
<i>Rosa sp.</i>	Gül	-
<i>Thuja occidentalis</i>	Batı Mazısı	1
<i>Thuja orientalis</i>	Doğu Mazısı	3
<i>Tilia tomentosa</i>	Gümüşi İhlamur	3
<i>Viburnum licudum</i>	Manolya Yapraklı Kartopu	-

Şekil 92. Muradiye Cami avlusunun restorasyon öncesi ve sonrası (“Kültürportali”, t.y., “Anadolujansı”, t.y.)

Şekil 93. Avlunun restorasyon öncesi/sonrası bitkilendirme tasarımları (Orijinal, 2022)

Restorasyon öncesi yapılan incelemelerde avludaki bitki parterlerini çalı grubu türlerin (*Photinia fraseri*, *Pittosporum tobira*, *Euonymus japonica* 'Aurea') sınır elemanı olarak kullanılarak belirlendiği ve yeşil alanların içine girişi engelleyip, oturma mekânlarına, camiye ve kütüphaneye kullanıcıları yönlendirdiği tespit edilmişti. Kullanılan bitki türleri; sık dokulu, herdem yeşil ve geçirimsiz yapıda oldukları için avluda dört mevsim yeşil doku hâkimdi. Restorasyon sonrası alanda tekrar inceleme yapıldığında bu türlerin tamamen avludan kaldırıldığı, yerine *Euonymus japonica* (taflan) dikildiği, avluya genel olarak yeniden bitkilendirme tasarımı yapıldığı gözlemlenmiştir. Taflanlar (*Euonymus japonica*) sık dikilmiş olmalarına karşın oldukça kısa boylu, seyrek dallı oldukları için avluda önceden hâkim olan yeşil dokuyu tekrar sağlayamamışlardır. Bitki parterlerinin iç kısımları da yabancı otlardan temizlenip, rulo çim uygulaması yapılmıştır. Parterlerin iç kısımlarında bulunan

birçok ağaç türünün de (*Olea europaea*, *Morus spp.*, *Pinus pinea* vd.) restorasyon sonrası yapılan incelemelerde kesildiği tespit edilmiştir (Şekil 94, Şekil 95).

Şekil 94. Avlunun restorasyon öncesi/sonrası görselleri (Orijinal, 2022)

Şekil 95. Avlunun restorasyon öncesi/sonrası görselleri (Orijinal, 2022)

Avluda bulunan iki adet çardağın restorasyon öncesi incelemelerde oldukça bakımsız olduğu gözlemlenmiştir. Çardaklara sardırılmış olan *Campsis radicans* (acem borusu) ve *Parthenocissus quinquefolia* (Amerikan sarmaşığı) gerekli budama ve bakımları yapılmadığı için oturma mekânının büyük bölümünü sarıp oldukça kuytu bir alan izlenimi vermekteydi. Restorasyon sonrası çardaklardaki sarmaşık türlerinin budamalarının yapıldığı,

etraflarının daha açık ve ferah bir görünüm kazanıp hem çardakta oturanların hem de avluda bulunanların birbirlerini görecek görüş açısına kavuştuğu bir alan elde edildiği görülmüştür (Şekil 96).

Şekil. 96. Çardakların restorasyon öncesi/sonrası görselleri (Orijinal, 2022)

Cami cemaati ve ziyaretçiler için avluda farklı noktalara yerleştirilmiş toplam 11 adet bank bulunmaktadır. Bu banklar belediye tipi olup tarihi yapıyla uyumlu değildir. Cami cemaatinin kalabalık olduğu günlerde ibadet alanı avluya kadar genişlediği için burada olumsuz hava koşullarında (yağmur, güneş) kullanılmak üzere yerleştirilmiş, seyyar iki adet tente bulunmaktadır. Ayrıca, dış mekânda ibadet edecek kişiler için kullanıma sunulan hasır yer örtülerini muhafaza etmek için de iki adet demir hasır sandığı da avluda mevcuttur. Cami avlusunda belediye tarafından yerleştirilmiş pembe renkli çöp kutuları da (6 adet) tarihi yapıyla uyumlu değildir (Şekil 97).

Şekil 97. Muradiye Cami avlusundan görseller (Orijinal, 2022)

Küllüye yapılarından olan ve şu an Manisa Arkeoloji Müzesi bünyesinde olan medrese ve imaret müzenin yeni binasına taşınması sebebiyle ziyarete kapalı durumdadır. Gerekli kurumlardan izin alındıktan sonra sadece avlular ve müzenin giriş alanında tez çalışmasında kullanılmak üzere fotoğraf çekimi yapılmıştır.

Caminin kuzeydoğusunda yer alan ve 1592-1593 yıllarında yapılan medrese dikdörtgen planlı, revaklı, tek eyvanlı ve açık avlulu bir yapıdır. Merese odaları avlunun doğu, batı ve güneyinde sıralanmışlardır ve üstleri 20 adet kubbeyle örtülüdür. 1956 yılında yapılan restorasyon çalışmalarında medresenin avlusuna on köşeli bir mermer havuz eklenmiştir (Yücel, 1968) (Şekil 98).

Şekil 98. Medrese avlusunda bulunan mermer süs havuzu (Orijinal, 2022)

Açık avlulu, dikdörtgen planlı ve revaklı olarak tasarlanmış olan imaret ise medresenin doğusunda konumlandırılmıştır. Avlusunda mermerden yapılmış kare formlu, fiskiyeli bir havuz bulunmaktadır (Şekil 99). Külliyyeye ait ticari dükkanlarda imaretin kuzey doğu duvarında yan yana sıralı bir şekilde sıralıdır.

Şekil 99. İmaretin avlusunda bulunan süz havuzu (Orijinal, 2022)

Medrese ve imaret binalarının avlularında toplam 18 tür bitki tespit edilmiştir (Tablo 7). Avlulardaki bitkiler müzenin uzun süredir kapalı olması ve yeni müze binasına taşınma durumunda olunması sebebiyle oldukça bakımsız durumdadırlar (Şekil 100). Kare planlı avluların dört köşelerinde dikdörtgen, kare ve L formlu bitki parselleri mevcuttur (Şekil 101). Bu parsellerin içinde çoğunlukla çalı ve ağaççık grubu bitki türleri ile bitkilendirme çalışması yapılmıştır. Medrese binasının avlusunda bulunan bitki parsellerinde uzun süredir bakım yapılmadığı ve bu alanların yabancı otlar tarafından sarıldığı görülmüştür (Şekil 102). Yabancı otlar bazı parsellerde mevcut bitki dokusunu kaybedecek kadar yoğunlaşmıştır. Müze çalışanlarının kullanımında olan oturma mekânı *Citrus limonum* (limon ağacı) ağacı altında, belediye tipi üç adet bank, belediye tipi bir adet çöp kutusu ve bir adet mini masa ile dinlenme/mola alanı oluşturulmuştur (Şekil 103). Müzenin açık olduğu dönemlerde tarihi eserlerin de sergilendiği bu avluların merkezinde süs havuzları bulunmaktadır.

Tablo 7

Arkeoloji Müzesi Bitki Listesi

Latince Adı	Türkçe Adı	Adet
<i>Canna indica</i>	Tesbih çiçeği	5
<i>Chamaerops excelsa</i>	Tüylü Palmiye	2
<i>Chrysanthemum sp.</i>	Kasımpatı	1
<i>Citrus limonum</i>	Limon	2
<i>Citrus reticulata</i>	Mandalina	2
<i>Eriobotrya japonica</i>	Yenidünya	3
<i>Iris germanica</i>	Süsen	1
<i>Lagerstroemia indica</i>	Oya	3
<i>Laurus nobilis</i>	Akdeniz Defnesi	1
<i>Parthenocissus quinquefolia</i>	Amerikan Sarmaşığı	1
<i>Pelargonium zonale</i>	Sardunya	3
<i>Phoenix canariensis</i>	Hurma	2
<i>Pinus brutia</i>	Kızıl Çam	7
<i>Pittosporum tobira</i>	Yıldız Çalısı	2
<i>Punica granatum</i>	Nar	1
<i>Rosa sp.</i>	Gül	27
<i>Thuja orientalis</i>	Doğu Mazısı	1
<i>Ulmus sp.</i>	Karaağaç	2

Şekil 100. İmaret binası ve medrese avlularının genel görünümü (Orijinal, 2022)

Şekil 101. Avlularda bulunan L, kare ve dikdörtgen formlu bitki parseli örnekleri (Orijinal, 2022)

Şekil 102. Medrese avlusundaki bitki parselleri (Orijinal, 2022)

Şekil 103. Medrese avlusundaki oturma mekânı (Orijinal, 2022)

Külliyede iki adet çeşme bulunmaktadır. Birincisi cami avlusunun kuzeydoğusunda dış duvarda bulunur. Günümüzde kaldırım zemini yükseldiği için çukurda kalan çeşme sivri kemerli, kesme taştan yapılmıştır. Diğer çeşme ise medresenin kuzeydoğu köşesinde kesme taştan, sivri kemerli ve niş içinde yer almaktadır (Şekil 104).

Şekil 104. Külliyyede bulunan çeşmeler (Orijinal, 2022)

Külliyenin dışında, caminin ana giriş kapısının önünde yapının mimarı Mimar Sinan için bir büst oluşturulmuştur (Şekil 105). Etrafında peyzaj düzenleme çalışması yapılan bu

alanda; *Pittosporum tobira*, *Platanus orientalis*, *Viburnum licudum*, *Picea abies*, *Buxus sempervirens*, *Morus spp.*, *Magnolia grandiflora*, *Pyracantha coccinea* gibi çalı ve ağaç türleri bir arada kullanılarak kompozisyon oluşturulup karşılama mekânı tasarlanmıştır (Şekil 106). Bu alanda aydınlatma elemanı olarak ise üç tip aydınlatma elemanı tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi boylu, biri ise bodur aydınlatma elemanı olarak alanda tespit edilmişlerdir. Boylu olan aydınlatmalar başlık farklılıklarından dolayı tip 1 (dairesel formlu) ve tip 2 (fener tipi başlık) olarak sınıflandırılırken bodur aydınlatma tip üç olarak belirlenmiştir. (Şekil 107). Kaldırımla zemin döşemesi farklılığı ile ayrılan bu alan camiye gelen ziyaretçilere hem karşılama mekânı hem de avluya ve camiye doğru yönlendirme sağlayan, kaldırımla külliye arasında bir geçiş mekânı görevindedir.

Şekil 105. Mimar Sinan'ın külliye önündeki büstü (Orijinal, 2022)

Şekil 106. Külliye önünde oluşturulan yeşil alan (Orijinal, 2022)

Şekil 107. Külliye önündeki aydınlatma elemanları (tip 1, tip 2 ve tip 3) (Orijinal, 2022)

Tarihi mekânlar geçmiş dönemlerde yaşayan insanların günlük yaşantılarından, sosyo-ekonomik düzeylerinden, inançlarından izler taşıyan ve günümüzde bizlere bu bilgileri ayna gibi yansıtabilen mekânlardır. Zaman içinde değişime ve gelişime uğrayabilen bu alanlar koruma, onarım ve bakım çalışmaları yapılarak günümüz toplumsal hayatına dahil edilmeli ve toplumla bütünleşmeleri sağlanmalıdır. Bu bağlamda tarihi alanlar devamlı gözetim ve kontrol altında olmalı gerekli bakımları aksatılmamalıdır. Tarihi ve kültürel alanlara/ mekânlara yapılacak olan her türlü eklemeler (yapısal, bitkisel) tarihi ve kültürel değerlere, tarihi yapılara, estetik değerlere saygılı ve uyumlu olmalıdır (ICOMOS, 2011).

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tez çalışmasında Manisa ili Şehzadeler ilçesi sınırları içinde yer alan Beylikler ve Osmanlı Dönemi tarihi ve kültürel yapıların peyzaj alanları ve bu yapıların yakın çevresinde bulunan kentsel yeşil alanlar yapısal ve bitkisel olarak ele alınıp incelenmiştir. Bu alanlarda bulunan tüm yapısal elemanlar (aydınlatma elemanları, oturma birimleri, sert zemin malzemeleri, çeşmeler, çöp kutuları, havuzlar, şadırvanlar) her bir dönem yapısı için ayrı ayrı ele alınarak incelenip bulunduğu tarihi yapıyla ve yakın çevresiyle kurduğu ilişki değerlendirilmiştir.

Çalışma alanlarında bulunan bitkisel elemanlar (ağaçlar, çalılar, yer örtücüler, mevsimlik türler) tek tek tespit edilip türleri belirlenmiş ve zaman içinde yaşadıkları değişim ve gelişimleri incelenmiştir. Bitkilerin yapıların işlevleri doğrultusunda kullanım amaçları belirlenip yapıyla ve çevresiyle olan uyumları incelenmiştir.

Tez süreci boyunca çalışma alanlarından olan Manisa Ulu Cami külliyesi ve Muradiye Cami restorasyon sürecinden geçip yakın zamanda tekrar ibadete açılırken Manisa Arkeoloji Müzesi olarak kullanılan Muradiye Külliyesi yapılarından medrese ve imaret binaları müzenin taşınma aşamasında olması sebebiyle ziyarete kapalı alanlardı.

Türkler fethettikleri yerlere kendi ideolojilerini yaymak, o bölgeyi Türkleştirip müslümanlaştırmak için külliye inşaatları yapmışlardır. Bu gelenek Beylikler ve Osmanlı zamanında da devam ederek hem Anadolu'da hem de Anadolu toprakları dışında fethedilen yerlerde Türk külliyelerine rastlanmasını sağlamıştır (Ramazanoğlu, 2008).

Farklı dönemlerde, farklı alanlarda, farklı ölçeklerde inşa edilen külliye yapıları farklı işlevlere ait yapılar sayesinde içinde bulunduğu bölgeyi sosyo-ekonomik, kültürel, ticari, askeri, dini, gibi birçok yönden etkileyip, yönlendirmektedir. Özellikle kentlerde inşa edilmiş olan bu kompleks yapılar bulunduğu bölgenin kalkınmasına, gelişmesine ve şehrin merkezi konumuna gelmesine yol açmaktadır. Toplumun birçok

ihtiyacını tek bir mekânda giderebileceği (ibadet, sağlık, eğitim, ticaret, konaklama, yeme-içme vb.) bu yapılar topluluğu kentlerin sosyal yaşamlarının şekillendiği merkez noktalarıdır. Sahip olduğu dini ve sosyal yapılar topluluğu külliyelerin kente bir kimlik kazandırmasını sağlamaktadır.

Restorasyon çalışması biten Manisa Ulu Cami avlusunda ve çevresinde yapılan inceleme ve gözlemlerde yapının restorasyon öncesinde orijinal halinde olmadığı, tarihi dokuyla ve tarihi yapıyla uyumsuz birçok eklemenin yapılmış olduğu, 600 yıllık bir yapıya gerekli bakım, onarım ve korumanın yeterli bir şekilde yapılmadığı tespit edilmiştir. Restorasyon çalışmaları sırasında çalışma alanına özel izinle girilip, yetkili kişilerden restorasyon süreci hakkında sözlü bilgiler alınmıştır. Çalışmalar sırasında alanın iç mekânlarında ya da avlularında fotoğraf çekilmesine izin verilmemiştir. Restorasyon sonrası yapılan ziyaretlerde yapının orijinalinde olmayan tüm eklentilerin mekândan çıkarıldığı, orijinal döşemelerin ortaya çıkarıldığı, devşirme sütunların onarılıp, temizlendiği, bakımsız ve kötü durumda olan şadırvanın yenilenerek tarihi dokuyla uyumlu bir dönüşüm geçirdiği gözlemlenmiştir. Restorasyon öncesi avluda bulunan renkli plastik saksılar ve bitkisel elemanlar, belediye tipi, tarihi yapıyla uyumsuz oturma elemanları restorasyon sonrasında alandan çıkarılmıştır. İbadete ve ziyarete açık olan caminin avlusunda oturma elemanlarının olmaması önemli bir eksiklik olarak görülmüştür. Hem ibadet vakitlerini bekleyen cami cemaati hem de ziyaretçiler için avlunun belirli yerlerine tarihi dokuyla malzeme ve form olarak uyumlu donatı elemanlarının eklenmesi gerekmektedir.

Restorasyon öncesi avluda bulunan bitkilerin bazıları taş saksılara dikiliydi. Bu taş saksıların restorasyon sonrası avlunun belirli yerlerine boş olarak yerleştirildikleri gözlemlenmiştir. Bu saksılara herdem yeşil, avluya vurgu etkisi yapacak çalı grubu türlerden oluşan bitkilendirme çalışmaları yapılarak avluya renk, doku ve hareketlilik kazandırılmalıdır.

Bitişik fonksiyonel bir yapı olan külliyenin camiye bitişik olarak inşa edilen medrese bölümünün kuzey cephedeki giriş alanında bulunan ve koruma altına alınmış anıt ağaç *Platanus orientalis* (çınar) bulunmaktadır. Yaklaşık yaşı 279 olan çınar ağacının etrafı koruma amaçlı granit küp taşlarla çevrelenmiştir. Fakat bitkinin kök gelişimi için uygun olmayan bu uygulama zamanla deforme olmaya, taşlar kırılmaya başlamıştır. Anıt ağaçların

uzun yıllar yaşamını devam ettirebilmesi için özellikle kök gelişimlerinin rahat ve sınırlandırılmamış olması gerekmektedir. Hastalık ve zararlılara karşı düzenli kontrolleri yapılmalı, budama, gübreleme gibi bakımları aksatılmamalıdır.

Hatuniye Cami ve Bülent Koşmaz parkı kent içinde farklı dönemlerde inşa edilip mekânsal olarak bütünleşmiş iki alan konumundadır. Klasik Osmanlı mimarisi örneklerinden olan cami, avlusunda bulunan, yapıya sonradan eklenmiş şadırvan malzeme, form ve işlev olarak tarihi dokuyla uyum içinde olup külliye'nin orijinal bir yapısı izlenimi vermektedir. Buna karşın avluda bulunan donatı elemanlarının tamamı tarihi dokuyla uyumsuz, estetik olmayan donatılardır. Oturma elemanları plastik malzemeden yapılmış, yeşil renkli, standart bank tipidir, çöp kutuları pembe renkli ve birbirlerinden farklı formdadır, örtü elemanlarının farklı renklerde oluşu gibi tarihi dokuyla ve birbirleriyle malzeme, renk, doku, form ve işlevsel olarak uyumsuz donatıların alandan çıkartılıp yerine daha estetik, tarihi yapıyla ve çevresiyle uyumlu fonksiyonel donatılar yerleştirilmelidir.

Hatuniye Cami avlusunda bulunan uyumsuz donatı elemanlarına karşın Bülent Koşmaz parkında tarihi alana uygun tasarımlar gözlemlenmiştir. Özellikle Hükümet Konağı ve Hatuniye Cami arasında konumlanmış olması dolayısıyla her iki tarihi mekâna da uyum sağlama çalışmaları özellikle mekânsal malzeme seçimlerinde dikkat çekmektedir. Çoğunlukla ahşap detaylı (pergola, oturma elemanları, çöp kutuları) donatılar, doğal taş (traverten) detaylı sert zemin döşemeleri kullanılarak her iki tarihi yapıyla bağ kurup geçiş mekânı sağlanmıştır. Parktaki bitkilendirme çalışmaları da formal parsellere ayrılmış alanlarda tijli ağaç/ağaççıklar, bonsai türler, bodur palmyeler ve mevsimlik türlerin kullanımıyla gerçekleştirilmiştir. Kısa boylu, gövdeden dallanmayan türlerin tercihi ile park içinden tarihi yapılara bakıldığında görüşü engelleyen herhangi bir bitkisel elemanın olmaması sağlanmıştır. Hem yapısal hem de bitkisel tasarım olarak içinde bulunduğu çevrede farklı dönemlere ait tarihi yapılara uyum sağlamış, modern bir kentsel açık yeşil alan oluşturulmuştur.

Kentteki en önemli tarihi mekânlardan biri olan Hafsa Sultan Külliyesi Osmanlı döneminde inşa ettirilmiş kompleks yapılardan birisidir. Külliye'ye ait olan bazı yapıların (hankah ve imaret) zamanla yıkılıp ortadan kaldırılması sonucu oluşan boş arazi yapılan peyzaj çalışmalarıyla günümüzde kentin en önemli kentsel yeşil alan noktalarından birisi

olmuştur. Sultan parkı olarak anılan bu alanın tez çalışması kapsamında yapılan geçmişe dönük görsel veri taramalarında elde edilen fotoğraflara göre birçok kez peyzaj düzenleme çalışması geçirdiği tespit edilmiştir. Fotoğraflardaki yeşil alanlar incelendiğinde geçmiş dönemlerde parkta daha formal hatlara sahip, çoğunlukla çalı grubu bitkiler ile çevrelenmiş, ortası çim bitki parsellerinin olduğu bitkilendirme çalışmalarının yapıldığı tespit edilmiştir. Günümüzde formal ve informal hatların bir arada kullanıldığı, herdem yeşil ve yaprak döken ağaçların bulunduğu ve parkın yeşil dokusunu bu ağaçların sağladığı, çalı grubu türlerde ise çoğunlukla herdem yeşil türlerin tercih edildiği ve yönlendirme, vurgu, renk gibi yeşil dokuyu destekleyici amaçlar için kompozisyonlar oluşturulduğu tespit edilmiştir.

Külliye yapılarından sıbyan mektebi ve darüşşifa günümüzde orijinal fonksiyonlarını kaybederek yeni işlevler kazanmışlardır. Sıbyan mektebi günümüzde kafe, darüşşifa ise müze olarak ziyaretçilerini ağırlamaktadır. Bu iki tarihi yapı ayrı ayrı değerlendirildiğinde ikisinde de tarihi yapıyla ve çevresiyle uyumsuz birçok unsur tespit edilmiştir. Kafe olarak hizmet veren sıbyan mektebi giriş avlusuna yerleştirdiği donatı elemanları ve satış stantlarıyla tarihi yapı ve çevresiyle uyumsuz bir görüntü oluşturmaktadır. Sıbyan mektebinin çevresindeki yeşil alanlara düzensiz bir şekilde yerleştirilen ve kafeye ait olan plastik masa ve sandalyelerin de hem tarihi dokuyla hem de yeşil alanla uyumsuz oldukları gözlemlenmiştir. Tüm bu donatı elemanlarının bir standart çerçevesinde tarihi ve kültürel alanlarla uyumlu, estetik ve fonksiyonel donatılarla değiştirilmesi önerilmektedir.

Darüşşifa binasının Tıp Tarihi Müzesi'ne dönüştürülmesiyle hem külliye hem de içinde buldukları Sultan parkı ziyaretçilerin uğrak noktalarından birini oluşturmaktadır. Daha çok kültür turizmi yapan ziyaretçilerin ve okul gezisi kapsamında gelen öğrencilerin uğradığı müzenin avlusundaki birçok donatı hem tarihi yapıyla hem de çevresiyle uyumsuzdur. Tez çalışması kapsamında belirli aralıklarla müzeye yapılan ziyaretler sürecinde avluda büyük değişikliklerin yapıldığı tespit edilmiştir. Orijinal avludan farklı olarak; özellikle ayırt edici yapısal elemanı olan havuzun günümüzde malzeme ve şekil olarak yeni bir görünüm kazanmış olup, renkli minyatür kaplamalar, renkli fayanslar ve orijinal havuzda olmayan fiskiye ile avluda tarihi dokuyla tamamen uyumsuz bir görüntü oluşturulmuştur.

Müze ziyaretçilerini bilgilendirme amaçlı hazırlanan bilgilendirme ve tanıtım levhalarının da çalışma kapsamında yapılan ziyaretlerde değiştiği gözlemlenmiştir. Bu tanıtıcı levhalar da özellikle renkli yapılarıyla avluda tarihi dokuyla uyumsuz bir görüntü oluşturmuşlardır.

Sultan Parkı içinde bulunan donatı elemanları nispeten tarihi dokuyla ve çevresiyle uyumludur. Ahşap malzemeli oturma birimleri ve çöp kutuları çevresiyle uyumluyken, pembe renkli, metal malzemeli, birbirlerinden farklı formlardaki çöp kutuları çevresindeki tarihi yapılarla, parkın yeşil dokusuyla ve parktaki diğer donatı elemanlarıyla uyumsuz bir görüntü oluşturmaktadır. Parkta kullanılan aydınlatma elemanları oldukça modern kentsel aydınlatmalardır. Parkın farklı bölümlerinde farklı formda aydınlatma elemanlarının kullanılması mekânsal birlikteliği bozarken bu aydınlatmalar da tarihi dokuyla malzeme ve form olarak uyumlu değildir.

Sultan cami avlusunda bulunan aydınlatma elemanlarından fener başlıklı, boylu aydınlatma ve şadırvanın taşıyıcı ayaklarında bulunan cam aplikler tarihi dokuyla uyumlu bir görüntü oluştursalar da bu donatı elemanlarının bakımsız ve arızalı olmaları avluda kötü görüntü oluşturmaktadır.

Tez çalışması kapsamında incelenen bir diğer tarihi alan Muradiye Külliyesi'dir. Proje çizimleri Mimar Sinan'a ait Ege Bölgesi'nde ki tek yapı olma özelliğini taşıyan külliye Klasik Dönem Osmanlı mimarisinin izlerini taşımaktadır. Tez çalışması sürecinde bir süre caminin iç mekânında bakım, onarım ve koruma amaçlı restorasyona alınan caminin avlusuna tez çalışması için gerekli izinleri alarak yapılan ziyarette avluda bulunan tüm bitkisel ve yapısal elemanlar tek tek sayılarak tespit edilmiştir. Avluda bulunan yapısal elemanların (şadırvan, aydınlatma elemanları, oturma birimleri, döşemeler, çöp kutuları vb.) restorasyon öncesi-sonrası karşılaştırması yapılabilmesi için mevcut durumları, adetler, konumları belirlenmiştir. Restorasyon sonrası avluda yapılan incelemelerde özellikle bitkisel elemanlarda büyük oranda azalma ve değişim gözlemlenmiştir. Restorasyon öncesi cami bahçesinde 33 bitki taksonu (ağaç, çalı, sarılıcı türler, yer örtücüler) tespit edilmişken restorasyon sonrası avluda 8 ağaç türü tespit edilmiştir. Bunlar; *Cupressus sempervirens* (Akdeniz servisi), *Tilia tomentosa* (Ihlamur), *Platanus orientalis* (Doğu çınarı), *Laurus nobilis* (Akdeniz defnesi), *Magnolia grandiflora* (Büyük çiçekli manolya), *Pinus brutia*

(Kızıl çam), *Cycas revoluta* (Japon Sago Palmiyesi) ve *Lagerstroemia indica* (Oya ağacı)'dır. Çalı grubu türlerin tamamının değiştiği avluda bitki parterlerinin iç kısmına da çim alanlar oluşturulmuştur. Yapılan bu çalışmalar sonrası cami avlusunun sahip olduğu yeşil dokuyu zarar görmüştür. Alandan çıkarılan bitki türlerinin yerine dikilen yeni türler boy ve ebat olarak küçük, doku olarak seyrek yapıda oldukları için istenilen etkileri sağlayamamışlardır.

Benzer bir durum da Bursa'da bulunan ve 1425 yılında Sultan II. Murat tarafından yaptırılan Muradiye Külliyesinde de yaşanmıştır. Mercan (2017)'in yüksek lisans tez çalışmasında elde ettiği verilere göre Bursa Muradiye Külliyesi'nde de 2012 yılından sonra yapılan restorasyon çalışmalarıyla doğal taş döşeme sert zemin elemanları ve mevcut bitki dokusu alandan kaldırılarak bu bölgelere sert zemin uygulama çalışması yapıp alandaki sert zemin dokusu arttırılmıştır. Alanda Osmanlı-Türk bahçe tasarımlarında olmayan; İtalyan-Rönesans, Barok-Fransız bahçe tasarımlarında karşımıza çıkan *Buxus sempervires* ile oluşturulmuş bitki kompozisyonları alandan çıkarılmışsa da bu bitkilerin yerine tarihi dokuyla uyumlu, karakteristik bitkilendirme çalışması uygulanmamıştır.

Literatür taramaları sırasında elde edilen caminin geçmiş dönem fotoğraflarında tespit edilen, Osmanlı ve İslam kültüründe önemli bir yeri olan Akdeniz servisinin (*Cupressus sempervirens*) bugün hala avluda mevcut durumda olduğu fakat zaman içinde yapılan yanlış budama ve müdahaleler sonucu karakteristik, gövdeden sık dallanan, sütun formunu kaybettiği tespit edilmiştir.

Cami avlusunda bulunan yapısal elemanlar incelendiğinde restorasyon sonrası yerleştirilen renkli çöp kutuları burada da dikkat çekmektedir. Hem tarihi yapıyla hem de bitkisel dokuyla uyumlu olmayan bu donatılar avluda kötü görüntü oluşturmaktadır. Bu donatıların yerine malzeme olarak tarihi, kültürel ve turistik yapı topluluğuyla ve çevresiyle uyumlu, daha estetik donatı elemanları tercih edilmelidir.

Külliye yapılarından olan imaret ve medrese şu an Manisa Arkeoloji Müzesi bünyesinde ve ziyarete kapalı durumdadırlar. Tez çalışması kapsamında alınan izinlerle bu mekânların avlularına girilip çalışma konusu için gerekli bilgiler toplanmıştır. Taşınma durumunda olan müze avluları tarihi eserlerin toplandığı ve düzenlendiği bir mekâna

dönüşmüştür. Uzun süredir ziyarete kapalı olmasından dolayı avlular bakımsız kalmıştır. Her iki yapının avlusunda bulunan bitki parterleri oldukça bakımsız durumdadır. Mevcut bitki dokusu alanı saran yabancı otlardan dolayı parterlerin içinde neredeyse kaybolmuştur. Tespit edilen bitkiler çalı ve ağaççık türleri olup herhangi bir kompozisyon oluşturulmadan parterlere dikildikleri tespit edilmiştir. Yapılan sözlü görüşmelerde; ilerleyen zamanlarda eğitim kurumuna dönüştürüleceği söylenen bu yapıların orijinal işlevlerine geri döneceği anlaşılmaktadır. Yapılacak olan düzenleme ve dönüşüm çalışmalarında; tarihi dokuyla ve çevresiyle hem form hem malzeme hem estetik hem de işlevsel olarak uyumlu donatı elemanları ve kültürel yapıları destekleyici bitkilendirme çalışmalarının yapılması gerektiği önerilmektedir.

Tarihi ve kültürel alanlarda yapılan bakım, onarım, koruma ve restorasyon çalışmalarında hazırlanan plan ve projeler çoğunlukla yapı ölçeğinde ele alınmaktadır. Bu alanların avluları, bahçeler ve yakın çevreleri yapı için hazırlanan projelerden ayrı olarak farklı zaman diliminde peyzaj projeleri hazırlanmakta veya yerel yönetimler tarafından doğrudan düzenleme çalışmaları yapılmaktadır. Bu durum yapı ile dış mekân ve çevresi arasında uyumsuzluk ve iki farklı proje döneminin oluşmasına sebep olmaktadır. Birbirinden ayrı iki projenin sonucunda hem yapısal hem de bitkisel olarak birbiriyle bağ kuramayan, tarihi dokuyu bozan, estetik ve fonksiyonel olarak uyumsuz mekânlar oluşmaktadır.

Tez konusunu oluşturan çalışma alanlarının hepsinin açık yeşil alanları tasarlandıkları ilk hallerinden yapısal ve bitkisel olarak farklı durumdadır. Bu durumun oluşmasında ki en büyük etken 1922 yılında kentte çıkan büyük yangın sonucunda bu tarihi yapıların ve çevrelerinin büyük oranda hasar alması ve Cumhuriyet döneminde tekrar asıllarına uygun olarak inşa edilmiş olmalarıdır. Geçirdikleri onarım ve restorasyonlarda orijinal projelerde olmayan yapılar (wc, çeşme, şadırvan vb.) ve bitkisel elemanlar bu mekânlara eklenmiştir. Zaman içinde değişen ve gelişen kent şartları doğrultusunda birçok bakım ve onarımdan geçip özellikle donatı elemanlarında (aydınlatma elemanları, oturma elemanları, çöp kutuları, levhalar vb.) değişimler yaşanmıştır. Canlı bir materyal olan bitkisel elemanlarda zaman içinde hastalık, yanlış budama, kuruma, deforme olma gibi sebeplerle yenilenip, değişim yaşamışlardır.

Çalışma alanlarının geneline bakıldığında seçilen bitki türleri Türk-Osmanlı kültürü ve İslam inancında önemli yeri olan *Platanus orientalis* (çınar), *Magnolia grandiflora* (büyük çiçekli manolya), *Cupressus sempervirens* (Akdeniz servisi), *Laurus nobilis* (defne), *Tilia tomentosa* (ıhlamur), *Olea europaea* (zeytin) gibi ağaç türleri tercih edilmiştir.

Küllüye yapılarının tamamında görülen donatı elemanlarının tarihi yapılarla ve çevresiyle uyumlu olmadıkları görülmüştür. Bu donatıların hem yapıyla ve çevresiyle hem de birbirleriyle uyumlu, estetik ve fonksiyonel donatılarla değiştirilmesi önerilmektedir. Özellikle kente gelen yerli ve yabancı ziyaretçilerin uğradığı, festival ve kültürel etkinliklerin yapıldığı bu mekânlarda tarihi dokunun ve peyzajın tüm birimleriyle bir uyum içinde olup sürekliliğini sağlamalıdır.

Tarihi ve kültürel mekânlarda yapılacak olan peyzaj düzenleme çalışmalarında sadece yapıların bahçesi, avlusu ölçeğinde değil; yapı, açık alanları ve yakın çevresi olarak ele alınıp bu alanların orijinal durumları araştırılıp, incelenerek disiplinler arası bir yaklaşımla projelendirme ve uygulama çalışmaları yapılmalıdır.

Toplumsal ve kültürel değerlere sahip kentsel yeşil alanların günümüzde restorasyon çalışmaları dikkatli bir şekilde yapıp bu alanlar kamusal alan olarak topluma sunulmalıdır. Yeni yapılacak olan bahçe/park/avlu düzenleme çalışmalarında ise Türk bahçelerinin belirleyici karakteristik özellikleri olarak sayılabilen unsurları dikkate alınarak mekânsal çözümler ve bitkisel tasarımlar kullanıcıların ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda bir konsept çerçevesinde yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acun, H. (1999). *Manisa 'da Türk Devri Yapıları*. Türk Tarih Kurumu Yayını: Ankara.
- Ahunbay, Z. (1988). Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları, Medreseler, Darülkurrarlar, Mektepler. *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1*, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Akça, S. (2017). "Kültürel Miras Yönetimi; İstanbul Tarihi Yarımada Örneği Değerlendirme ve Öneriler". *Kent Araştırmaları Dergisi (Journal of Urban Studies)*. ISSN: 1307-9905, 22 (8), 577-596.
- Aktaş, S. (2010). *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sultan Dârüşşifâları*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Aktur, H. (2021). *Manisa 'da Beylikler ve Osmanlı Dönemi Yapılarında Devşirme Malzeme (Spolia) Kullanımı*. Doktora Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Akyol, H. (2018). "Saruhanogulları'na Dair Araştırmalar". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 225-260. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos/issue/36381/411496>
- Aliasghari Khabbazi, P. (2016). *İstanbul, Beylerbeyi Sarayı Bahçeleri Tasarım İlkeleri ve Restitüsyonu*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Ankara.
- Alkan, M. (2014). "Manisa'da Hafsa Sultan Dârüşşifası (Bîmarhanesi)". *Turkish Studies (Elektronik)*, 9(10), 19 -31.
- Anadolu Ajansı. (t.y.). Mimar Sinan'ın Ege'deki tek eseri: Muradiye Camisi. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/mimar-sinanin-egedeki-tek-eseri-muradiye-camisi/2514530>
- Anlı, C. K., Somuncu, M. (2013). "Kentsel Kültürel Mirasın Korunması ve Sürdürülebilirliği: Ankara Hamamönü Örneği". *Ankara Araştırmaları Dergisi*. 1(2), 35- 47.
- Ardıçoğlu, R. (2014). *Kent İçindeki Tarihi Alanların İyileştirilmesi ve Kentle Bütünleştirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Arkitekt. (t.y.). İsa Bey Cami. Erişim adresi: <https://www.gzt.com/arkitekt/cepheduzenlemesiyle-ardindan-gelen-yapilara-oncu-olan-tasarim-isa-bey-camii-3598588>
- Aslanoğlu Evyapan, G. (1972). *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları: Ankara.
- Ateş, N. (2017). "Osmanlı'da Vakıf-Küllîye-Şehir İlişkisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (2), 51-164.

- Aydın, M. (2019). *Geç Osmanlı Erken Cumhuriyet Döneminde Değişen Kent Dokusunun Süreklilik Bağlamında İncelenmesi; İşgal Öncesi/Sonrası Manisa*. Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, İstanbul.
- Aydın, O. (2019). *Saruhanoğulları Beyliği Mimarisi*. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale.
- Aydiner, M. (2010). *Manisa Kent Merkezi ve Yakın Çevresinin Peyzaj Mimarlığı Açısından Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Ankara.
- Bayat, A. H. (1997). *Hafsa Sultan Külliyesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi (15. Cild), s.123-124, İstanbul.
- Bilir, T. (2020). "Manisa Muradiye Cami Çinileri". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (63), S. 191-205. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/51845/641384>
- Bolak, O. (1950). *Hastanelerimiz, Eski Zamandan Bugüne Kadar Yapılan Hastanelerimizin Tarihi ve Mimari Etüdü*. İstanbul Matbaacılık: İstanbul
- Bozkurt, S. G. (2020). "Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Darüşşifaların Avlu Özellikleri ve Avlularda Kullanılan Peyzaj Elemanları". *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*. ISSN: 2146-0132 13(1), 32-41.
- Cantay, G. (2002). *Türk Mimarisinde Külliye*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt 7), s. 836-853. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Celal Bayar Üniversitesi. (t.y.). Manisa Mevlevihanesi. Erişim adresi: <https://turktarih.mcbu.edu.tr/>
- Çelik, A. (2009). "Tokat'ın kentsel donatı alanları". *Kırsal Çevre Yıllığı*, ISSN 1303-9334, s.27.
- Çelik, D., Yazgan, M., E. (2007). "Kentsel Peyzaj Tasarımı Kapsamında Tarihi Çevre Korumaya Yönelik Yasa ve Yönetmeliklerin İrdelenmesi". *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 9(11), 1-10.
- Çelik, D., Yazgan, M., E. (2009). "Kentsel Peyzaj Tasarımı Kapsamında Tarihi Çevre Yenileme Çalışmalarının Araştırılması: Beypazarı Örneği". *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 6 (3), s.235-244.
- Çelik, İ. (2014). "Manisa Kentinde Tarihi Turizm". *Yeni Fikir Dergisi*, 6 (12), 321-334.
- Değirmenci, İ., Sarıbyık, M. (2015). "Tarihi Mekânlarda Sürdürülebilirlik Bağlamında Cittaslow Hareketi: Taraklı Örneği". *II. Uluslararası Sürdürülebilir Yapılar Sempozyumu*, 28-30 Mayıs 2015, Ankara.

- Demir, H. (2019). "Anadolu Selçuklu Dönemi Külliye Düzenlemesinde Cami ve Medrese'de Ortak Avlu Kullanımı". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar (30), 143-166.
- Demir, S., Demirel, Ö. (2018). "Avrupa Peyzaj Sözleşmesi Gereği Tarihi ve Arkeolojik Yeni Bir Yaklaşım". *Uluslararası Bilimsel Araştırma Dergisi*, 3 (2), 546-562.
- Dinçer, İ. (2013). "Kentleri Dönüştürürken Korumayı ve Yenilemeyi Birlikte Düşünmek: "Tarihi Kentsel Peyzaj Kavramının Sunduğu Olanaklar". *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, Volume 1, Issue 1, pp:22-40.
- Doğan, M. U. (2007). *Magnesia Ad Sipylum Arkeoloji, Topografya ve Tarihi Coğrafya İncelemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Ekmekçibası İ. (1996). *XVI.-XVII. Yüzyıl Osmanlı Minyatürlerinde Bahçe Teması*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Eldem, S. H. (1976). *Türk Bahçeleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara
- Emecen, M., F. (2007). *Tarihin İçinde Manisa*. Manisa Belediyesi Kültür Yayınları: Manisa.
- Erarslan, A. (2020). "Mimar Sinan Era Kulliyes in the Ottoman Urban Landscape". *Belleten*, 84 (299), 75-104. DOI: 10.37879/belleten.2020.75
- Erdoğan, E. (1991). *Anadolu Uygarlıklarında Bahçe*. Basılmamış Doktora Semineri. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı. Ankara
- Erdoğan, E. (1997). "Tarih İçinde Türk Bahçesi". *Çevre ve İnsan*. 37, 24-29.
- Erdoğan, E. (2009). "Historical Palace Gardens of İstanbul". *African Journal of Agricultural Research*, 4 (9): 823-835.
- Erdoğan, M. (2004). "İstanbul'un "Has Bahçe" ve Bahçeleri". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 90, s. 102.
- Erduran Nemutlu F., Çelik A., Sağlık A., Devocioğlu N. E. (2013). "Tarihi Kentlerde Dış Mekân Süs Bitkilerinin Kullanımı". *V. Süs Bitkileri Kongresi*, 6-9 Mayıs 2013. Yalova, Türkiye.
- Erduran Nemutlu, F., Sağlık, A., Kelkit, A., Akbulak, C., Devocioğlu, N. E. (2015). "Çanakkale Kenti Kültürel Peyzaj Değerlerinin Belirlenmesi". *Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi*. (02), 41.
- Erkul, H. (2010). *TD. 544 No'lu Saruhan Evkaf Defterine Göre Manisa Vakıfları*. Yüksek Lisans Tezi. T.C Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- Gençer, F., Kaplan, Z., İpekoğlu, B. (2018). *Tarihi Süreç İçinde Manisa Ulu Cami ve Medresesi*. Geçmişten Günümüze Manisa Şehzade II. Mehmet ve Manisa Tarihi-Kültürü – Ekonomisi Cilt III. Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi, Manisa.

Google Earth. (t.y.). Hafsa Sultan Külliyesi. Erişim adresi: https://earth.google.com/web/search/hafsa+sultan+k%3%bc3%bclliyesi/@38.6106667,27.4273333,72.51028505a,803.95142784d,35y,0h,45t,0r/data=CoIBGlSUgolMHgxNGI5OWM0MWU4YWI2YzAxOjB4MWZIMWU0ZWQ3YzE0MzRIZBnMoJBTKk5DQCHj_RO3ZW07QCoXaGFmc2Egc3VsdGFuIGvDvGxsaXllc2kYAiABliYKJAKgtQMApE5DQBGse_1qTU5DQBktIB4- G87QCGHj1p3L247QCgC

Google Earth. (t.y.). Hatuniye Külliyesi. Erişim adresi: <https://earth.google.com/web/search/manisa+hatuniye+camii/@38.61305879,27.43392863,73.0372307a,392.87407664d,35y,0h,0t,0r/data=CigiJgokCfRUksu6TkNAEY9rNg0GTkNAGabo4Xs8cDtAIWyZhh9sbjtA>

Google Earth. (t.y.). Manisa Muradiye Külliyesi. Erişim adresi: https://earth.google.com/web/search/manisa+muradiye+k%3%bc3%bclliyesi/@38.61000642,27.4292611,76.17212015a,299.71855341d,35y,-0h,0t,0r/data=CigiJgokCc2jTbPtTkNAEWWJ4SHITUNAGeCI7Hz0bztAIfRyO_HWajtA

Gök, S. (2013). "Manisa Muradiye Camii'nin Kayıp Çinileri". *Sanat Tarihi Dergisi*. 21(1), 87-96.

Gökçen, İ. (1946). *Manisa'da Hayırlar ve Vakıflar*. Marifet Matbaası: İstanbul.

Gökmen, E. (2020). "Manisa'daki Hâtûniye, Sultâniye ve Murâdiye Külliyelerinin 1764-1765 Tarihli Tamirâtları". *Vakıflar Dergisi*, Aralık 2020, Sayı 54.

Gündüz Küskü, S. (2017). "Saruhanlı Beyliği Dönemi Manisa Kent Kurgusu Üzerine Düşünceler". *Art-Sanat Dergisi*. (8), 199-218.

Güngör, S. (2019). *Manisa'da Cumhuriyet Dönemi Resmi Yapıları*. Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Edirne.

Gürbıyık, C., Çakmak, Ş. (2021). "Yeni Bulgular Işığında Manisa Ulu Cami ve Medresesi". *Sanat Tarihi Dergisi*. 30 (1), 537-565.

Hindistan, A. (2006). *Avluların Peyzaj Tasarım Kriterleri Yönünden Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, İstanbul.

ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi), (2011). "Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması ve Yönetimiyle İlgili Valetta İlkeleri". 28 Kasım 2011, Paris.

Kahraman, S., A., Dağlı, Y. (2006). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Karakaya Aytin, B., Ertin Tezgör, D. (2021). "Osmanlı Bahçe Sanatı Yansımaları ve II. Bayezid Külliyesi Peyzaj Tasarım Projesi". *Mimarlık ve Yaşam Dergisi. Journal of Architecture and Life*. 6(3), 983-1002.

Karakaya, E. (2006). *Muradiye Külliyesi*. TDV İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, c.31, s.201-203.

- Karakul, Ö. (2019). "Kuram ve Uygulamada Tarihi Çevre Korumaya Bütüncül Bir Yaklaşım". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 8(1), 61-78.
- Keskin, K. (2014). *Manisa'da Vakıf Eserleri ve Manisa'da İz Bırakanlar*. Manisa İl Özel İdaresi (2. Baskı): Manisa.
- Khabbazi, P., Erdoğan, E. (2012). "İslam Bahçeleri". *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*. 9(2), 20-31.
- Kiper, H. P. (2004). *Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Tarihsel-Kültürel Değerlerinin Korunması: Türkiye, Bodrum Örneği*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kent ve Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.
- Koçan, N. (2010). "Mudurnu (Bolu) Kentsel Sit Alanı Üzerine Bir Araştırma". *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları*, 11 (1), 44 – 45.
- Koçan, N. (2012). "Kütahya- Eskigediz Tarihi Kent Dokusunun Peyzaj Mimarlığı Açısından Değerlendirilmesi". *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*. 2(1), 81-96.
- Konyalı, İ. H. (1969). "Kanunî Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri". *Vakıflar Dergisi*, 8 (1969), 47-56.
- Kuzay Demir, G. (2015). "Kent İmgelerinin Değerlendirilmesi Bakımından Manisa". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 13 (1).
- Kültür Envanteri. (t.y.). Manisa Ulu Cami. Erişim adresi: <https://kulturenvanteri.com/yer/manisa-ulu-camii/#16/38.608212/27.430201>
- Kültür Envanteri. (t.y.). Muradiye Cami, Manisa. Erişim adresi: <https://kulturenvanteri.com/yer/muradiye-camii-manisa/#16/38.609901/27.42898>
- Kültür Portalı. (t.y.). Muradiye Cami-Manisa. Erişim adresi: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/manisa/gezilecekyer/muradye-cam>
- Madran, E. (1996). "Cumhuriyetin İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi". *ODTU Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 16 (1-2), 59-97.
- Malkoç Yiğit, E., Sönmez Türel, H. (2006). "İlkçağlardan Günümüze Anadolu'da Açık Mekânın Evrimi". *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 187-195.
- Manisa Coğrafyası, (2017). Erişim adresi: https://www.manisa.bel.tr/s23_manisa-cografyasi.aspx
- Manisa Haberleri, (2019). <https://www.manisahaberleri.com/manisa/tarihi-fotograflarla-manisa-hukumet-konagi-h103431.html>
- Manisa Haberleri. (t.y.). Manisa Emekliler Parkı. Erişim adresi: <https://www.manisahaberleri.com/farkli-zamanlarda-manisa-emekliler-parki-p6-aid,5248.html#galeri>
- Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2022).

- Manisa Ulaşım Verileri, (2022). Erişim adresi: <https://manisa.ktb.gov.tr/TR-151847/ulasim.html>
- Mercan, G. (2017). *Osmanlı Dönemi Bursa Külliyesi Bahçelerinin Yapısal ve Bitkisel Öğeleri Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı. Bursa.
- MGM, (2022). Erişim adresi: <https://mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?k=H&m=MANISA>
- NTV. (t.y.). Manisa Ulu Cami. Erişim adresi: <https://www.ntv.com.tr/galeri/sanat/manisa-ulu-camidebizans-sutunlarini-sivamislar,V7krbcbOuEa2vClcTnlkNg/EW0vY3zFKE24YfbftX1X0Q>
- Okuryazarım. (t.y.). Sultaniye (Hafsa Sultan) Külliyesi, Manisa. Erişim adresi: <https://okuryazarim.com/klasik-osmanli-donemi-mimari-planlari/sultaniye-hafsa-sultan-kulliyesi-manisa/>
- Önder, S. (1997). *Konya Kenti Açık ve Yeşil Alan Sisteminin Saptanması Üzerinde Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim. Ankara.
- Önder, S., Polat, A. (2012). "Kentsel Açık-Yeşil Alanların Kent Yaşamındaki Yeri ve Önemi". *Kentsel Peyzaj Alanlarının Oluşumu ve Bakım Esasları Semineri* 19 Mayıs 2012, Konya.
- Özel, K. (2004). *Tapınma Mekânının Çözümlemesinde Bir Metod Önerisi Olarak "Yol Kurgusu" ve Sinan Dönemi Osmanlı Şehir Külliyesi Örneği*. Doktora Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.
- Özkan, N. E. (2005). *Koruma ve Kültür Turizmi Bağlamında İstanbul Tarihi Yarımada'da Bizans Dönemi Mimari Mirasının Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özköse, A. (1995). *Avluların Tarihsel Süreç İçindeki Evrimi*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özsüle, Z. (2005). *Geleneksel Yerleşimlerin Korunması Açısından Kültürel Peyzaj Değerlendirilmesi, Mudanya Örneği*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Papila, A. (2011). "Osmanlı'da Kamusal Alan- Osmanlı Külliyesi". *Sosyal Bilimler Dergisi/ Journal Of Social Sciences*. (5), 64-82.
- Pilehvarian, N., Güleç Demirel, B. N. (2018). "Osmanlı Sultan Camilerinde 'Avlu'". *Yakın Mimarlık Dergisi*. 1(2), 11-33.
- Ramazanoğlu, M. (2008). "16. Yüzyılda Osmanlı Külliyesi". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 17 (3), 333-344.

- Sağdıç, İ., Gündoğdu, M. (2011). "Tarihi Yapıların Kullanım Kaynaklı Sorunları "Divanyolu Üzerinde Bir İnceleme"". *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*. (7), 77-91.
- Sağlık, A., Kelkit, A., Sağlık, E., Temiz, M. (2020). "Tarihi Alanlarda Sürdürülebilir Sonuçlar İçin Peyzaj Tasarımı: Çanakkale Anadolu Hamidiye Tabyası". *GSI Journals Serie A: Advancements In Tourism, Recreation And Sports Sciences* 2 (2), 71-82.
- SALT Research. (t.y.). Manisa Sultan Cami (Ülgen Ailesi arşivi). Erişim adresi: <http://archives.saltresearch.org/handle/123456789/77291>
- Sarıkaya, F. (2018). "Saruhanogulları Beyliği Döneminde Manisa'da Öne Çıkan Şahsiyetler". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 7(1), 90-105.
- SEGE, (2017). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. T.C Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayınları: Ankara.
- Selçuk Kaymakamlığı. (t.y.). İsa Bey Cami. Erişim adresi: <http://www.selcuk.gov.tr/isabey-camii>
- Sınmaz, S. (2017). "Külliyelerin Mekânsal Tasarımı, Anadolu'da Külliyyelerin Gelişim Süreci ve Kentsel Tasarım Kurgusu". *Kent Akademisi, Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*. 10, 4.
- Smith, B. (2001). "Management of Historic Cities 2002". *Case Studies Council of Europe*.112.
- Sommer, R. (1994). "Social Benefits of Resident Involvement in Tree Planting". *Journal of Arboriculture*. 20(6), 323-328.
- Sonyel, S. (2011). "İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922)". *Belleten*. 75(272), 191-204.
- Süyük Makaklı, E., Ozar, B. (2019). "Manisa'da Osmanlı Dönemi Mirası: Sıbyan mektepleri". *Turkish Studies- Historical Analysis*. 14(2), 429-446.
- Şehiralem. (t.y.). Manisa Ulu Cami ve Külliyesi. Erişim adresi: http://www.sehiralem.com/Manisa/Manisa_Merkez/Tarihi_Yerler/1947/Manisa-Ulu-Cami-Ve-Kulliyesi.html
- Şehzadeler Kaymakamlığı. (t.y.). Manisa Emekliler Parkı. Erişim adresi: <https://www.manisahaberleri.com/farkli-zamanlarda-manisa-emekliler-parki-p6-aid,5248.html#galeri>
- Tarihistan. (t.y.). Manisa Bimarhanesi ve bilinmeyen çok özel fotoğrafları. Erişim adresi: <https://www.tarihistan.org/yazarlar/erkan-akbalik/manisa-bimarhanesi-ve-bilinmeyen-cok-ozel-fotograf-lari/6027/>

- Tarihistan. (t.y.). Manisa Ulu Cami Medresesi. Erişim adresi: <https://www.tarihistan.org/saruhanogullari-fethiye-medresesi-ve-turbe/13599/>
- Tarihli Sanat. (t.y.). Manisa Ulu Cami. Erişim adresi: <https://www.tarhlisanat.com/manisa-ulu-cami/>
- Tazebay, İ., Akpınar, N. (2010). "Türk Kültüründe Bahçe". *Bilgi Dergisi*. 54, 243-253
- Toprak, M. A. (2022). *Manisa Kent Nüfusu: Gelişim Süreci ve Dinamikler. Sosyal Bilimler Alanındaki Gelişmeler*. 2. Duvar Yayınları: İzmir
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2021). TÜİK İllere ve İlçelere Göre Nüfus Verileri.
- Tweed, C., Shutherland, M. (2007). "Built Cultural Heritage and Sustainable Urban Development". *Landscape and UrbanPlaning*. 83, 62-69.
- Uçar, H. (2012). *Spil'den Manisa'ya Ab-ı Hayat Manisa Çeşmeleri*. Manisa Belediyesi Kültür Yayınları: Manisa.
- Uluçay, Ç., Gökçen, İ. (1939). *Manisa Tarihi*. Manisa Halkevi Yayınları: İstanbul.
- Üstüner Erdoğan, C. (2006). *Manisa Cami ve Mescitlerinin Cephe Düzeni*. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı, İzmir.
- VGMA, (1497). *Hüsnişah Hatun Vakfiyesi*. VGMA, H. 903/M. 1497, 608/22, 211, Sıra, 211.
- Wikimedia. (t.y.). Manis Ulu Cami. Erişim adresi: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Manisa_Ulu_Cami_6144.jpg
- Wowturkey. (t.y.). Manisa Muradiye Cami ve Külliyesi. Erişim adresi: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=40208>
- Yavaş, D. (2002). Kurşunlu Han. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C 26, 448). Ankara.
- Yazgan, D. (2009). "Kentsel Peyzaj Tasarımı Kapsamında Tarihi Çevre Yenileme Çalışmalarının Araştırılması: Beypazarı Örneği". *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*. 6(3), 235-244.
- Yelkenci Sert, F., Alpaslan, H. İ., Yılmaz Karaman, Ö. (2017). "Manisa Sultan (Mesir) Camisi'nin Akustik Özelliklerinin Değerlendirilmesi". *Sanat Tarihi Dergisi*. 26 (2), 243-259.
- Yetişen, A. (2019). *Manisa İl Merkezi Kamusal Açık Yeşil Alanlarının Yeterliliği ve Geliştirilme Olanakları Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, İzmir.
- Yıldız, M. (2014). "Osmanlı Hasbahçelerinin Sultanı: Sultaniye Hasbahçesi". *Belleten*. 78(282), 547-598.
- Yılmaz, Y. (2012). *Tarihi Çevrelerdeki Bitkilendirme Tasarımlarında Mekânsal Kapalılığın Tercihler Üzerindeki Etkisi; Trabzon-Ortahisar Kentsel Yerleşim Alanı Örneği*.

Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Trabzon.

Yörükoğlu, N. (1984). *Hafsa Sultan ve Külliyesi*. Sevinç Matbaası: Ankara.

Yöyen, H. E. [Hakan Emel]. (2021, 16 Ağustos). Bir zamanlar Sultan parkı. Hamam, bimarhane, taş mektep [Facebook grup paylaşımı]. Erişim adresi: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10217329168255916&set=g.701719163267812>

Yöyen, H. E. [Hakan Emel]. (2021, 24 Temmuz). 1970-80 yıllarda Sultan Camii ve Parkı [Facebook grup paylaşımı]. Erişim adresi: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10217227849203003&set=g.701719163267812>

Yurdoğlu, Z. (1994). *Manisa tarihi (Kuruluşundan Cumhuriyete kadar)*. Manisa Barosu Kültür Yayınları: Manisa.

Yücel, E. (1964). "Manisa Muradiye Camii Restorasyonu". *Arkitekt Mimarlık, Şehircilik, Belediyecilik ve Turizm Dergisi*. 315, 88-90.

Yücel, E. (1968). "Manisa Muradiye Camii ve Külliyesi". *Vakıflar Dergisi*. 7, 207-214.

Yüksel, İ. A. (1997). Hâtûniye Külliyesi. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 16, 501-503). İstanbul.